

BULGARISZTIKA BUDAPESTEN

БЪЛГАРИСТИКА В БУДАПЕЩА

Budapest – Будапеща

X 216346

HUNGARO - BULGARICA 3.

BULGARISZTIKA BUDAPESTEN

БЪЛГАРИСТИКА В БУДАПЕЩА

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Pölöskei Ferenc, Nino Nikolov,
Király Péter

РЕДАКЦИОННА КОМИСИЯ:

Ференц Пьольошкеи, Нино Николов,
Петер Кирай

Budapest - Будапеща 1987.

X

A tanácskozást az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Szláv Tanszéke és a Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ szervezte.

A konferencia anyaga a budapesti Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ anyagi támogatásával jelent meg.

Budapest, 1986. október 14-15-én.

Конференцията беше организирана от Славянската катедра на Филологическия факултет на университета "Лоранд Йотвюш" и Българския културно-информационен център в Будапеща.

Материалите от конференцията са издадени с материалната подкрепа на Българския културно-информационен център в Будапеща.

Будапеща, 14-15 октомври 1986 г.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001115960

ISSN 0237-8566

Készült az ELTE Sokszorosítóüzemében
320 példányban
Felelős kiadó: dr. Pölöskei Ferenc
Felelős vezető: Arató Tamás
ELTE 87246

X 216376

Pölöskei Ferenc /Budapest/

MEGNYITÓ

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm kedves külföldi és hazai vendégeinket, barátainkat, mindenekelőtt Venelin Kocsev elvtársat, a Bolgár Népköztársaság új magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövetét. Ma a bolgár szak megalapításának 35. évfordulójára emlékezünk, bár a budapesti egyetemen a bolgár nyelv, irodalom és történelem művelése és tanítása több, mint százados multra tekint vissza.

A budapesti bulgarisztikai szak megalapozásában kimagasló érdemei vannak Nagypál Teréznek, karunk kiemelkedő oktató-egyénségének. A magyarországi bulgaristák, akik ma az oktatás, művelődés és a politikai élet különböző területein dolgoznak, jobbra az ő tanítványainak nevezhetik magukat.

A bolgár szak fennállásának 35. évfordulóját ünnepelve emlékezünk a bolgár művelődés és történelem két jelentős évfordulójára is. Hiszen ezerszáz évvel ezelőtt érkeztek Bulgáriába Metódnak Moráviából kiűzött tanítványai és megteremtették az óbolgár nyelvű irodalom központjait. Emlékezünk még a 110 évvel ezelőtt hősi halált halt nagy bolgár forradalmár költőre, Hriszto Botevre, valamint a történelmi súlyú áprilisi felkelésre.

Bulgária történetének számos eseménye kapcsolódik hazánk történetéhez, de korunkban is szoros szálak fűznek össze bennünket, Arra törekszünk, hogy ezeket tovább erősítsük.

Az említett évfordulókra, különösképpen persze a bolgár szak 35. évfordulójára emlékezve valamiféle számvetést, mérleget is vonhatnánk. Azt mindenesetre örömmel állapíthatjuk

meg, hogy egyre többet tudhatunk, láthatunk egymás kulturális kincseiből, történelmi tudományos és kulturális kapcsolatainkról. Különösen sokat tettek ezért az eredményesen működő kulturális centrumok Szófiában és Budapesten és egyes népeink barátságának elmélyítését élethivatásuknak is vállaló tudósok, művészek, politikusok. Közülük is inkább csak példaként és teljesen önkényesen hadd emeljem ki Nino Nikolov, Búr Márta és Sztoján Radev elvtársak neveit. És engedjék meg, hogy ezuttal a Tudományos Minősítő Bizottság történelmi szakbizottsága elnökeként üdvözljem őt abból az alkalomból, hogy elnyerte a tudományok doktora fokozatot. Magyar részről is többen sokat tettek kapcsolataink ápolásáért és fejlesztéséért. Ugyancsak példaként említhetem meg a világhírűvé vált Nagy László költő nevét, továbbá Király Péter és Juhász Péter munkásságát. Amint köztudott, az elmúlt évben Király Péter magas bolgár kitüntetésben részesült, a Cirill-Metód Testvérek nemzetközi díjat kapta, melyet Todor Zsivkov elvtárs, a Bolgár Államtanács elnöke nyújtott át.

A számadásnak természetesen velejárója a problémák, az előttünk álló akadályok feltárása is, ebben az összefüggésben utalok csupán egyetemi oktatásunk egyes hiányosságaira. Ugy gondolom ugyanis, hogy ezen a téren bizonyos megújulásra van szükségünk a szak struktúráját, oktatói ellátottságát és a hallgatók nyelvi és tudományos képzésének megalapozását tekintve egyaránt. A közeljövő feladatának tekintjük ezért a viszonylag kevés hallgatóval rendelkező szakok - ide tartozik a bolgár szak is - ilyen értelmű korszerűsítését. Szembetűnő ugyanis itt az alacsony oktatói létszám, a magas óraszám, és a segéderők hiánya. Egy-egy szak heti óraszama függetlenül természetesen a hallgatói évfolyamlétszámoktól, általában 12 óra. Az 5 évfolyamon tehát így összesen 60 óra. Az oktatók száma ugyanakkor 3-4-5 körül mozog. Egy oktatóra tehát mintegy heti 12-16 óra jut, ehhez járulnak még a konzultációk, az évfolyam és szakdolgozatok irányítása. Ilyen lekötöttség mellett természetesen aligha marad számottevő idejük a szakirodalom alapos tanulmányozására. Ezért veszélyben forog a szak-

mai utánpótlás biztosítása. Feltétlenül szükséges ezért e szakok, benne a bolgár szak korszerű strukturájának kidolgozása. A nyelvészetet, az irodalmat és a történelmet oktatók nagyobb létszámu és specializálódó oktatói kollektívájának kialakítása. Mindezzel természetesen csak jelezni kívántam az előttünk álló feladatok sokrétűségét és korántsem foglaltam azokat össze. De hogy ilyen irányu erőfeszítéseink milyen eredménnyel járnak, ma még alig-alig tudhatjuk. Azt azonban mégis reméljük, hogy 15 év múlva a bolgár szak működésének 50 éves évfordulóján újabb jelentős sikerekről adhatunk majd számot.

A tanácskozásnak eredményes, jó munkát kívánok.

Ференц Пьолюшкеи /Будапеща/

СЛОВО ПРИ ОТКРИВАНЕ НА КОНФЕРЕНЦИЯТА

С уважение и сърдечно поздравявам нашите скъпи гости от чужбина и от страната, нашите приятели, и преди всичко другаря Венелин Коцев, новия извънреден и пълномощен посланник на Народна република България в Унгарската народна република. Днес отбелязваме 35. годишнина от създаването на специалността българска филология в будапещенския университет, макар че преподаването на български език, литература и история тук имат повече от вековно минало.

В полагането на основите на будапещенската българистика високи заслуги има Тереза Надпал, изтъкнат преподавател в нашия факултет. Унгарските българисти, които днес работят в различни области на просветата, културата и политическия живот могат да се нарекат предимно нейни ученици.

Чествувайки 35. годишнина от съществуването на българската специалност, ние отбелязваме и две значителни годишнини на българската култура и история. Известно е, че преди хиляда и сто години пристигат в България изгонените от Моравия ученици на Методий и създават центрове на литературата на старобългарски език. Спомняме си и за великия български поет-революционер Христо Ботев, загинал геройски преди 110 години, както и за историческото Априлско въстание.

Редица събития от историята на България са свързани с историята на нашата родина, но и в нашата епоха ни свързват здрави нишки. Стремим се да ги укрепваме и занаяпред.

Отбелязвайки споменатите годишнини, и разбира се особено 35. годишнина на българската специалност, бихме могли да

направим и известна равностетка и баланс. За всеки случай с радост можем да установим, че все повече можем да научим взаимно за нашите исторически научни и културни връзки, да видим повече от нашите културни съкровища. Особено много направиха за това успешно действащите културни центрове в София и Будапеща, както и някои учени, хора на изкуствата и политици, които са приели като призвание на своя живот да служат на задълбочаването на дружбата между нашите народи. Като пример измежду тях и напълно самоволно нека да изтъкна името на другарите Нино Николов, Марта Бур и Стоян Радев. И разрешете ми, като председател на историческата част на Научната атестационна комисия да поздравя другаря Стоян Радев по случай получаването на степента доктор на науките. И от унгарска страна мнозина са направили много за поддържането и развитието на тези връзки. Също като пример бих могъл да спомена станалия вече световноизвестен поет Ласло Наги, а също и дейността на Петер Кирай и Петер Юхас. Както е известно миналата година Петер Кирай беше удостоен с високо българско отличие, с Международната награда "Братя Кирил и Методий", връчена му лично от другаря Тодор Живков, председател на Държавния съвет на Народна република България.

Когато се прави равностетка, естествено е, че трябва да се разкрият проблемите и пречките, които стоят пред нас. Във връзка с това ще спомена само някои недостатъци на нашето университетско обучение. Тъй като считам, че в тази област е необходимо известно обновяване както по отношение на структурата на специалността, на снабдеността с преподавателски персонал, така и по отношение на езиковата и научната подготовка на студентите. Като задача на близкото бъдеще считаме осъвременяването на специалностите със сравнително малък брой студенти, към които спада и българската. Тук бие на очи ниският брой на преподавателите, високата нагрузка и липсата на помощен персонал. Независимо от броя на студентите в даден курс, седмичната нагрузка на всеки курс е средно 12 часа. На петте курса това прави общо 60 часа. Същевременно броят на преподавателите се движи между 3-4-5 души. Следователно на

един преподавател се падат седмично от 12 до 16 часа, към които трябва да прибавим часовете за консултации, както и тези за ръководене на курсовите и дипломните работи. При такава натовареност, естествено, едва ли им остава значително време за основно изучаване на специалната литература. Поради това се намира в опасност осигуряването на професионалната подготовка на новите попълнения кадри. Ето защо е необходимо обезателно да се изработи съвременна структура на тези специалности, включително и на българската, като се изгради един многоброен колектив от преподаватели, които да се специализират в областта на езикознанието, литературата и историята. С всичко това, естествено, исках само да очертая многостранността на стоящите пред нас задачи, без да ги обобща изцяло. До какъв резултат ще доведат усилията ни в тази насока днес още едва ли можем да знаем. Но все пак се надяваме, че след 15 години, на 50 годишнината от създаването на българската специалност, ще можем да се отчетем с нови значителни успехи.

На конференцията пожелава успешна и добра работа.

Венелин Коцев

ПРИВЕТСТВИЕ

Извънредният и пълномощен посланик на НРБ в Будапеща, Венелин Коцев, топло приветствува присъстващите на научната сесия изтъкнати унгарски учени, слависти и българисти и българската делегация, поканена за сесията. Посланикът сърдечно благодари на ръководството на университета "Л.Йотвьош", в лицето на декана на Филологическия факултет на будапещенския университет "Лоранд Йотвьош" проф. д-р Ференц Пьолюшкеи, а също така и на зав. катедра "Славянска филология" в университета и лауреат на Международната награда "Братя Кирил и Методий" проф. д-р Петер Кирай, на преподавателите на българската специалност в университета "Л.Йотвьош" за благородните усилия и за отличната организация на комплексната научна сесия, посветена на честването на 35-годишнината от основаването на българската специалност в университета "Л.Йотвьош" в Будапеща, 1100-годишнината от завръщането на учениците на Кирил и Методий в България, 110-годишнината от Априлското въстание и подвига на Христо Ботев, 165 години от рождението на Г.С.Раковски.

Посланикът отправя гореща благодарност към преподавателския колектив /състав/ от българската специалност в университета за изключителната му роля през изтеклите 35 години за формирането на цяла плеяда българисти в УНР, учени, творци, преводачи и други специалисти - радатели на българо-унгарското сътрудничество.

Venelin Kocев

ÜDVÖZLŐ

Venelin Kocев, a BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG rendkívüli és meghatalmazott nagykövete tisztelettel üdvözölte a tudományos ülésszak munkájában résztvevő kiváló magyar tudósokat, szlavistákat és bulgaristákat, valamint az ülésszakra meghívott bolgár küldöttséget. A nagykövet őszintén megköszönte a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem vezetőségének és személy szerint dr. Pölöskei Ferenc egyetemi tanárnak, az ELTE Bölcsészettudományi Kara dékánjának, dr. Király Péter egyetemi tanárnak, a Szláv Tanszék vezetőjének, Cirill és Metód nemzetközi díjasnak, valamint a Bolgár Szak tanárainak a nemes erőfeszítésekért és a Bolgár Szak megalapításának 35. évfordulója, Cirill és Metód tanítványainak Bulgáriába való visszatérésének 1100. évfordulója, Hriszto Botev hőstettének és az Áprilisi Felkelés 110. évfordulója, valamint Georgi Szava Rakovszki születésének 165. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszak megszervezését.

A nagykövet háláját fejezte ki a Bolgár Szak tanári karának az utóbbi 35 év alatt egy egész sor bulgarista, tudós, műfordító és szakember, a bolgár-magyar együttműködés elkötelezett hívének felnevelésében betöltött rendkívüli szerepéért.

Димитър Ангелов/София/

ХИЛЯДА И СТО ГОДИНИ ОТ ИДВАНЕТО НА КИРИЛОМЕТОДИЕВИТЕ УЧЕНИЦИ В БЪЛГАРИЯ

Хиляда и стогодишнината от идването на Кирилометодиевите ученици в България е добър повод да се спрем и върху техните заслуги в голямото дело на утвърждаването на славянската писменост и книжнина, оставило трайни следи в историята на славянските народи и на славянската култура. Дело, в което учениците на двамата бележити солунски просветители са станали съпричастни още от самото начало и в името на което, като техни верни сподвижници, са ги следвали и са се борели заедно с тях по време на продължителната и изпълнена с трудности и препятствия мисия в Моравия и Панония. Дело, което след смъртта на Методий през 885 г. и последвалите гонения от страна на немското духовенство, остава вече единствено в ръцете на Кирилометодиевите ученици и което те доразвиват в един последен, решаващ етап за неговото трайно утвърждаване. Етап, разгърнал се и завършил в пределите на българската държава.

За ролята на учениците на Кирил и Методий още преди моравската мисия през 863, може да се съди от данни в тъй нар. "Панонски легенди" /т.е. двете Пространни жития/. В добре познатия пасаж от Пространното Кирилово житие, в който се разказва за създаването на славянската азбука, четем, че преди тя да бъде изнамерена от Кирил по божие вдъхновение, той се бил отдал на молитва заедно с другите си сътрудници/... и съинѣми поспѣшники¹. За същия епизод в Пространното житие на Методий е даден малко по-разширен вариант, а именно, че когато император Михаил II наредил на двамата братя да отидат в Моравия, "те се отдадоха на молитва заедно с други, които

бяха със същия дух като тях /... и съ инѣми, иже бѣахоу тогожде духа, Ёгоже и си!

И тогава, отбелязва житиеписецът, "бог яви на философа славянските писмена и той, като устрои буквите, състави евангелската беседа и пое пътя към Моравия като взе и Методий". Може с основание да се предполага въз основа на тези две кратки известия, че както при съставяне на славянската азбука, така и при превода на богослужебните книги от гръцки на старобългарски, определено участие са имали и тези първи "сътрудници" и "хора от същия дух", намиращи се при двамата братя и споделящи техните разбирания и планове. Сособено показателна е характеристиката "хора от същия дух", сочеща за единомислие и единопътие.

Между първите ученици на Кирил и Методий е бил Климент Охридски, бъдещият бележит просветител на българите. За това може да се съди от един пасаж в неговото "Пространно житие", съставено към края на XI в. от охридския архиепископ Теофилакт въз основа на съвременни на живота и дейността на Климент извори от X в. Казва се там, че Климент "още от младежки и юношески години придружавал Методий... и видял с очите си всички дела на своя учител"³. Към кръга на първите Кирило-методиеви ученици е принадлежал и Наум, за което свидетелствува уводът на тъй нар. "Второ Наумово житие". Там четем, че той бил роден в Мизия /архаизиращо име на България – б.н./ и че от рано се присъединил към Кирил и Методий, които, по думите на житиеписеца "обикаляха и наставляваха мизийския и даблматинския род", и с които Наум "вървял навред, та дори и до стария Рим".⁴

Сравнително ограниченият брой на учениците на Кирил и Методий, с които те се отправили към Моравия, нарастнал значително по време на тяхната проповедническа, книжовна и организационна дейност за периода от 863 до 869 година. Това се дължало на нуждата на тамошната църква от повече образовани хора, които да служат литургия на славянски език и да учат населението на славянско четмо и писмо. Знае се от едно известие на "Пространното Кирилово житие", че когато братята пристигнали в Панония в двора на княз Коцел, той им дал около

петдесет души, за да ги обучават на роден език⁵. Придружавани от най-близките си и верни сподвижници, Кирил и Методий дошли по покана на папа Адриан през 868 г. в Рим. Между тях се намирали Климент и Наум, които, според едно известие във "Второто Наумово житие", Адриан "ръкоположил заедно с останалите /ученици – б.н./ за свещеници и дякони"⁶. И това било признание не само за двамата солунски прсветители, но и за най-преданите им съратници, които ги следвали неотлъчно още от първите стъпки на тяхната дейност във Византия, та чак до "стария Рим", и които споделяли с тях всички трудности и препятствия в сложната им религиозно-просветна мисия.

След смъртта на Кирил през 869 г., когато Методий трябвало да продължи сам започнатото дело, числото на учениците продължавало да се увеличава. Според едно известие в "Пространното Климентово житие" по време на своята 16-годишна дейност в Панония и Моравия, Методий успял да подготви "двеста добре образовани хора за свещеници, дякони и поддякони"⁷. Хора, на които той можел да разчита като на свои верни помощници в процеса на по-нататъшното утвърждаване на славянската писменост и книжнина. С помощта на двама от тях, както се разказва в "Пространното житие", Методий превел в удивително кратък срок от гръцки на славянски почти целия Стар завет⁸ и с това увенчал в края на живота си огромното си книжовно творчество. Подготвени от него били при това не само духовници, но и светски лица. "И ако, отбелязва по този повод Климентовият житиеписец, са били толкова много духовните лица, нека си представим, колко голямо е било числото на миряните"⁹.

Наред с Климент и Наум, които били едни от най-способните и надарени Методиеви ученици, все повече се изявявал и Горазд с отличните си богословски и езикови познания /знаел добре славянски и латински, според "Пространното Методиево житие", а според Климентовото житие на Теофилакт Охридски – славянски и гръцки/¹⁰. Него именно Методий, предчувствайки края на живота си, посочил за свой заместник. Изявили се и други двама ученици, Сава и Ангеларий. Това са именно онези петима ученика – Горазд, Климент, Наум, Сава и Ангеларий, кои-

то Теофилакт назовава "корифеи на групата"/^{II} и на която било съдено да понесе много страдания след смъртта на своя учител. Тези пет Методиеви ученика, заедно със солунските просветители Кирил и Методий, са, както се знае, тъй нар. "Свети седмочисленици", влезли по-късно в състава на църковния православен календар като едни от най-почитаните светци.

Между Методиевите ученици е бил и Константин, станал известен по-късно с книжовната си дейност в България като епископ в Преслав. Изрично е отбелязано, че той бил ученик на Методий в приписката на Тодор Доксов от 907 г. към полемичната творба на Атанасий Александрийски срещу арианите, преведена от гръцки на старобългарски от Константин¹². Ученици на Методий били вероятно и подписалите се в списъка за посетители на манастира Райхенау /на брега на Боденското езеро/ Игнаций, Леон, Йоаким, Лазар, Симон и Драгаис, чиито имена фигурират заедно с имената на Методий и Кирил, нанесени пак в същия списък¹³. Това е станало след 870 г. вероятно по времето, когато Методий е бил излязъл заедно със своите сподвижници от затвора, където го били хвърлили немските духовници. За Лазар като за човек, близък на Методий и преследван заедно с него, става дума и в писмото на папа Йоан VIII до папския легат Павел от Анкона¹⁴.

Събитията в Моравия след смъртта на Методий през 885 г. са добре известни. Немското духовенство с мълчаливото одобрение на княз Святополк подложило на ожесточени гонения Методиевите ученици. Мнозина от тях били продадени като роби на еврейски търговци и откарани във Венеция, откъдето по-късно били откупени с намесата на византийския император Василий I и отведени в Цариград. Върнати им били там, както се отбелязва в "Краткото Наумово житие" техните чинове – презвитери и дякони, а освен това им били дадени и служби. "И никой не умиря в робство, но едни получиха успокоение в Цариград, а други дойдоха в българската земя и с велика чест намериха покой" – завършва разказа си житиеписецът¹⁵.

Най-тежки изпитания понесли Климент, Наум, Сава, Горазд и Ангеларий, които били хвърлени в тъмница и оковани във ве-

риги. Развълнувано и живо е описано това в "Пространното Климентово житие". Накрай, след редица перипетии, в които е вмъкнат присъщият за агиографските произведения легендарен елемент, петимата Методиеви ученици, прогонени от Моравия, се отправили за България с надежда, че там ще намерят желаното избавление. "За България закопнели те, за България си мислели и се надявали, че България е готова да им даде спокойствие – така предава техните мисли и настроения Теофилакт¹⁶. И очакванията им се оправдали. Българската държава, покръстена през 865 и получила самостоятелна църква начело с архиепископ, била страната, която в дадения момент изпитвала остра нужда от въвеждането на литургия, писменост и книжнина на разбираем език. А това означавало, че трябва да се ограничи влиянието на намиращото се там византийско духовенство, което извършвало богослужението на гръцки език, да се пресече окончателно въздействието на разпространяваната от него триезична догма и да се създаде кръг от образовани хора – свещеници и учители, които да пишат на роден език. С други думи – означавало, че трябва да стане това, което било осъществено от Кирил и Методий и техните сподвижници в Моравия и Панония и което, за зла участ, претърпяло тежък удар след събитията през 885 г. В такъв смисъл идването на Кирилометодиевите ученици отговаряло изцяло на плановете на княз Борис за пълна българизация на църквата, на училищата, на книжнината. Българският владетел, както се казва в "Пространното Климентово житие", "жадувал за такива мъже"¹⁷. И затова именно Климент, Наум и Ангеларий, след краткия им престой в Белград /граничен град на българската държава по това време /били приети най-радушно от българския владетел и неговите боляри в столицата Плиска. За България потеглили и Горазд и Сава, но известията за по-нататъшната тяхна съдба и дейност са крайно оскъдни. В България пристигнал и Методиевият ученик Константин, но кога и по какъв път, засега не може да се каже с положителност.

Подкрепяно и насочвано от княз Борис и след това и от сина му Симеон /893–927/ делото на Кирил и Методий, рухнало

в Моравия, намира сега своята трайна родина. Важна стъпка, дала тласък за по-нататъшното му развитие, е окончателното отхвърляне на "триезичната догма", разпространявана от византийските духовници и разобличена като несъстоятелна в полемичното слово на Черноризец Храбър "За буквите". Следващата стъпка, осъществена на събора в Преслав през 893 г. е обявяването на славянския /старобългарския/ език за църковен, държавен и литературен. Решение, изиграло изключително важна роля за тръгналия по пътя на самобитно духовно развитие български народ¹⁸.

На преден план в така започналата се църковна и просветна политика изпъкват сега Климент и Наум, двамата най-близки и предани ученици на Кирил и Методий. Още от самото начало на тяхната дейност княз Борис им възлага да организират първите две учебни средища в България – едното в Плиска, по-късно в Преслав, начело с Наум, второто в югозападните български краища с център Охрид, където е изпратен Климент. И резултатите са налице. Виждаме как в необикновено кратко време нараства броят на образованите хора – и млади, и по-възрастни, как се създава и набира сила една нова българска интелигенция, из чиито среди се подготвят учители и свещеници. В продължение само на седем години, както съобщава Климентовият житиеписец, в Охридската учебна школа били обучени на четмо и писмо 3500 души в резултат на неуморните старания на Климент, работещ с изключителен ентусиазъм и усърдие денем и нощем¹⁹. Напредвало просветното дело и в североизточните български земи, където като втори важен център след Плиска се издигнал Преслав, провъзгласен през 893 г. за столица на българската държава. Направените през последно време археологически проучвания на един голям манастирски комплекс при с. Равна /близо до град Провадия/ сочат за наличието на още един просветен и учебен център в североизточна България. Намерените там множество надписи предимно с кирилска азбука ни дават нови ценни данни за развитието на старобългарската писменост през края на IX и началото на X в.²⁰

Успоредно с развитието на просветата с широк размах се

разгръщало строителството на църкви и манастири, както и плодотворно литературно творчество. Решаващ дял за това има Климент Охридски, който се очертава като един от най-плодовитите писатели. Изявил се като даровит майстор на "буквеното слово" още в Моравия, той получава възможност при благоприятните условия, създадени в България, да разгърне с пълна сила своя талант. Направените през последните години проучвания сочат, че под перото му са излезли голям брой произведения, предимно похвални и поучителни слова, както и църковни химни и песнопения. Написани на ясен и достъпен език, за да бъдат разбрани "дори от най-простия българин", както се изразява Теофилакт Охридски²¹, тези произведения имали за цел да разкрият основните положения на християнската религия и главно нейните нравствени повели. В това отношение като ревностен проповедник и писател Климент следвал заветите на своя бележит учител Методий.

Книжовна дейност развивал и другият Методиев ученик, Наум, който първоначално ръководел просветното средище в Преслав, а по-късно бил изпратен в Охрид. Той е автор на един канон в чест на апостол Андрей, написан вероятно по време на пребиваването на Кирил и Методий в Рим през 868 г., когато е била отслужена славянска литургия в храма на името на този апостол²². Трябва да се отбележи, че изучаването на литературното дело на Наум все още е в своя начален стадий.

Значително по-добре изследвано е литературното творчество на Константин Преславски. Наред с добре познатите произведения "Азбучна молитва", "Проглас към евангелието", "Учителното евангелие", "Църковно сказание" и преводът на полемичната творба на Атанасий Александрийски срещу арианите, през последните години бяха установени още 51 оригинални произведения из областта на църковната химнография, които обогатяват представата ни за безспорната му дарба на един от първите средновековни български поети. Тези произведения, някои от които са плод на съвместно творчество, разкриват страни от поетическото умение и на Климент Охридски, познат също така като автор на църковни песнопения²³.

В центъра на просветния и книжовен живот в България, чието начало е поставено от учениците на Кирил и Методий, се очертава все по-рележно дворецът на цар Симеон в Преслав, където под прякото ръководство на българския владетел се съставят оригинални творби или се превеждат византийски съчинения с разнообразна тематика – религиозна, философска, литературна, правна. Тук е бил съставен вероятно към 915 г. известният Симеонов сборник, пренесен по-късно в Киевска Русия и преписан през 1073 г. по нареждане на княз Светослав. Сборникът започва с тържествена възхвала за българския владетел, означаван заради неговата любознателност с прозвището "Нов Птолемей" и сравняван с "трудолюбива пчела", която събира като мед мисли от всички цветя.

Така прочее, в резултат на делото на Кирил и Методий, продължено и доразвито от техните ученици след идването им в България през 886, нашата страна се превръща в края на IX и началото на X в. в център на славянската писменост и просвета. Превръща се в център на славянската книга, която носи знания и мъдрост не само в областта на теологията, но и на светските науки чрез такива, преведени в това време от гръцки на български език, творби като "Естоднев", "Диалозите на Псевдокесарий", "Християнска топография" на Козма Индикоплевът и др.²⁴ и особено важно за отбелязване е това, че създадената през този период книга не остава само в границите на България, но прониква и намира почва за разпространение и сред другите православни славянски народи – сърби и руси. Разпространява се по-късно и на север от Дунава – във Влашкото и Молдавското княжество.

От изключително значение е делото на Кирил и Методий, продължено и доразвито от техните ученици за пълното утвърждаване на българската народност като монолитна етнотериториална, етнокултурна и етнополитическа общност със свой език – държавен, литературен, църковен – славянският /старобългарският/, със собствена интелигенция – носител и разпространител на българското народностно самосъзнание по всички краища на българската земя – Мизия, Тракия, Македония.²⁵ Окончателното утвърж-

даване на българската народност е, можем да кажем, един от най-важните, крайни резултати, свързани тясно със забележителния духовен подем сред българското общество, чийто начален тласък започва с идването на Кирилометодиевите ученици в България. И това придава на тяхното дело трайна, непреходна значимост за цялостното наше историческо развитие.

Бележки

1. Срв. съответния пасаж в Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3. Пространни жития на Кирил и Методий. Подготвили за печат Б. Ангелов и Х. Кодов. С., 1973, с. XIY, IO4 /старобългарски текст/, с. I36 /новобългарски превод/.
2. Пак там, Y, с. I88 /старобългарски текст/, с. I99 /новобългарски превод/.
3. Срв. Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски. Увод, текст, превод и обяснителни бележки. С., 1966, с. XXII, I3I.
4. Срв. Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 193I, с. 3I2. Динеков, П., К. Куев и Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. С., 1978, с. I27.
5. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3, с. IO5, XY/старобългарски текст/, с. I37 /новобългарски превод/.
6. Иванов, Й. Български старини, с. 3I2. Срв. и Пространното Кирилово житие, XVII, с. IO8.
7. Милев, А. Гръцките жития ..., с. VI, 99.
8. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3, с. I9I. Двамата духовници /попы/ били, както се отбелязва в житието, "бързописци" /скорописъца/.
9. Милев, А. Гръцките жития ..., VI, 99.
10. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3, XVII, с. I92. Милев, А. Гръцките жития... XII, с. III.
11. Пак там, II, с. 80.
12. Срв. Vaillant, A. Discours contre les Ariens de Saint Athanase. Version slave et traduction en français. S., 1954, p. 6

13. Срв. Zettler, A. Cyrill und Method im Reichenauer Verbrüderungsbuch. – In: Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster. Bd. 17. Berlin etc., 1983, 280–298.
14. Пак там, с. 293.
15. Срв. Иванов, Й. Български старини, с. 306.
16. Милев, А. Гръцките жития..., XIV, с. II7.
17. Пак там, XVI, с. I2I.
18. Ангелов, Д. Славянският свят през IX–X в. и делото на Кирил и Методий в книжовната традиция./Старобългаристика/ 9, 1985, № 3, с. 12.
19. Милев, А. Гръцките жития ..., с. XVIII, I27.
20. Срв. Попконстантинов, К. Новите открития от Равна. Голям извор на епиграфски паметници. – Плиска, Мадара, Преслав. 14 май, 1980, с. II. Мединцева, А. и К. Попконстантинов. Грамота добро естъ. Новооткрито книжовно средище. – За буквите. Кирилометодиевски вестник, 24 май 1981, №4, с.7.
21. Милев, А. Гръцките жития ..., с. XXII, I33.
22. Срв. Кожухаров, С. Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски. – В: Литературна история. Кн. I2. С., 1984, 3–I9.
23. Попов, Г. Триодни произведения на Константин Преславски. С., 1985. /Кирилометодиевски студии. Кн. 2/. Вж. и Станчев, К. Поетика на старобългарската литература. С., 1982.
24. Срв. Ангелов, Д. Българинът в Средновековието./Светоглед, идеология, душевност/. Варна, 1985, с. 24I сл.
25. Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1981, с. 249 сл.

Петер Кирай /Будапеща/

КЪМ ВЪПРОСА ЗА "УЧЕНИЦИТЕ"

863. /855./ година е начало на значителни събития в културата на славяните. Това е годината, когато Константин - роден в Солун и приел по-късно в Рим монашеското име Кирил - създава глаголицата, свойствената славянска азбука, чиято фонетична система е изградена върху българския диалект на родния му град. С нейна помощ, заедно с брат си Методий, той създава славянската писменост. "Прѣжде оубо словѣне не имѣахѹ кнѣ'игѹ, нѣ чрътами и рѣзми чѣтѣахѹ и гатаахѹ, погани сѣште. Кръстивѣше же сѧ, римьскыми и грѣчьскыми писмены нѣждаахѹ сѧ пѣсати словѣньскѹ рѣчь без оустроѣениѧ. Нѣ како можетъ сѧ пѣсатѣ добрѣ грѣчьскыми писмены: Богѹ, или животѹ, ...или Гѣзыкѹ и ина подобѣнаѧ симѹ? И тако бѣшѧ мѣнога лѣта" - пише в десети век Храбр.

В следващото изложение бих желал да изясня понятието "учениците". Понеже когато говорим за "учениците" на Кирил и Методий, преди всичко мислим за известните ученици /Климент, Наум и т.н./, които сами стават майстори, учители, но покрай по-тясното значение, тази дума има и едно друго, по-широко. Именно на това по-широко значение искам да се спра.

Първо ще се върна към това, което пише Храбр, че словѣните поради нужда покрай латиницата дълги години наред са писали и с гръцки букви. Вярвам, че това наистина е могло да бъде така. Славяните от околностите на Солун и на Балканите още приживе на Константин и Методий вероятно са писали с гръцки букви. Това доказва и фактът, че хиляда години след създаването и разпространението на славянската азбука, в 1852

година в Солун е било отпечатано с гръцки букви неделното евангелие на новобългарски език. Това е така нареченото "Кониковско евангелие":

"ΕΥΑΓΓΕΛΙΕ ΝΑ ΓΟΣΠΟΔΑ ΜΠΟΓΑ Η ΣΙΑΣΑ ΝΑ ΣΕΓΟ ΙΗΣΟΥΣΑ ΧΡΙΣΤΩ , ΣΙΓΑ ΝΟΒΟ ΤΥΠΟΣΑΣΟ ΝΑ ΜΠΟΓΑΡΣΚΟ ΙΓΕΖΙΚ... ΠΡΕΠΙΣΑΝΟ Η ΔΙΟΡΤΩΣΑΝΩ ΟΤ ΜΕΝΕ ΠΑΥΕΛ ΙΡΟΜΟΝΑΧ, ΜΠΟΖΙΓΡΟΠΣΚΗ ΠΡΩΤΟΣΥΓΓΕΛ, ΡΟΔΟΜ ΒΟΔΕΝΣΚΑ ('Επαρχ(α)) ΟΤ ΣΕΛΟ ΚΟΝΙΚΟΒΩ , ΣΟΛΟΝ , ΣΤΑΜΠΑ ΚΥΡΙΑΚΟΒΑ ΔΑΡΖΗΛΕΝ. 1852."

И по-късно, в 1863 година, също на народен български говор и с гръцки букви е издадено така нареченото "Колакийско изборно евангелие":

" ΓΟΣΠΟΔ(Ι)ΝΟΒΟ Ι ΣΦΕΤΑΓΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ, ΝΑ ΠΟΓΑ ΝΑΣΑΓΟ ΓΟΛΕΜΑΤ ΣΡΙΚΦΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΦ ΙΣΚΑΡΕΝΟ ΝΑ ΠΟΥΓΑΡΤΕΚΟ ΙΖΙΚ, ΤΟΥΒΑΣ-ΝΟ ΖΠΟΡ ΝΑ ΒΑΡΔΑΡΙΑ... Σα πιαλο ουτ Ευστάθιο Κυπριάδη ουφ Σελοτο Κολακ(ι)α - Να 30 Νοεμβ(ρ)ια Μεσ(ι)τς 1863."

/ Вж. Български старини из Македония... отъ Йорданъ Ивановъ. София, 1931. 183-3, 195-8./.

Евангелията на български език с гръцки букви нагледно доказват правотата на Храбър, че с гръцки букви не е могло със съвършенство да бъдат записвани български текстове.

И на още нещо трябва да обърнем внимание. От една страна, че преводачите не са познавали по-раншните старобългарски или по-късните български преводи на библията, от друга - че езикът и на двете евангелия е означен като "български", което токова повече заслужава внимание, че родното място и на двамата преводачи, както и областта, в която са работили, е районът на долното течение на Вардар /Воденско: село Кониково в Енидже-Вардарската околия Солунско; село Колакия в покрайната Вардария/, т.е. районът, граничещ със Солун/Й. Иванов ук. съч./.

Кои са могли да бъдат лицата, които в първата половина на девети век са писали български текстове с гръцки букви, не знаем, а също и това, кои са слушали тези текстове, по всяка вероятност с църковно предназначение и религиозно съдържание.

Тези учители и слушателите им евентуално бихме могли да наре-
чем "предвестници".

Явно е, че Константин-Кирил и Методий сами не биха могли да довършат и доведат до успех делото на славянското богослужение. Те са имали нужда от помощници. Кой са били те? По мое мнение покръстените, сътрудниците, учениците и най-сетне продължителите на тяхното дело.

Към първата група вероятно принадлежат ония, които приемат учението на двамата братя, както и богослужението на славянски език. На брой сигурно те са били най-много. В легендата за Константин например четем, че панонският княз Коцел, сам обикнал славянските книги, в 867 г. "дал на Константин около петдесет ученици да ги учи на тези книги". /ЖК. XV. 18-9/.

Също така в "Convrsio" четем, че народът на Източна Панония, под влияние на учението на Методий, пренебрегнал богослужението на латински: "Riphaudus...Qui multum tempus ibi demoratus est, exercens suum potestative officium sicut illi licuit archiepiscopus suus, usque dum quidam Graecus Methodius nomine noviter inventis Sclavinis litteris linguam Latinam doctrinamque Romanam atque litteras auctoriales Latinas philosophice superducens vilesceere fecit cuncto populo ex parte missas et euangelia ecclesiasticumque officium illorum qui hoc Latine celebraverunt. Quod ille ferre non valens sedem repetivit Iuvavensem". И на края на "Conversio": "Hoc enim ibi observatum fuit usque dum nova orta est doctrina Methodii philosophi".

Константин-Кирил в 869 г. починал в Рим. Баварското свещеничество преследвало неуморно останалия без братска подкрепа Методий и постигнало да бъде затворен в манастир две години и половина /871-873/. За щастие, на обитателите на манастирите и техните посетители са съставяни точни списъци и така е запазено и името на Методий. Сред имената - отбелязани на латински език - на обитателите на люкзбуржкия манастир /Luxhoviium, Горна Сона, френска територия/ можем да прочетем следните, написани с гръцки букви: "Методиос, Леон, Игнатиос, Иоаким, Симеон, Драгаис". Измежду изброените имена само "Дра-

гаис" може да се окачества като славянско по произход. Кои са били гореспоменатите четири лица? За сега нищо не знаем за тях. По всяка вероятност това са били "сътрудниците", които съпроводици Методий, и които са работили заедно с него по създаването на голямото дело.

Методий починал в 885 г. Преди смъртта му учениците го попитали, "кой ще е достоен измежду учениците ти да заеме мястото ти в учението?" Методий, като посочил един от познатите ученици, на име Горазд, казал: "Ето, този, който във вашата страна е свободен човек, правоверен и добре познава латинските книги. Нека бъде волята божия, вашето желание, и моето" /ЖМ.ХVII. 4-5/. И също така в легендата за Методий четем: "Учениците му, като се посъветвали, отдали му нужната почит, и на латински, и на гръцки, и на словѣнски език, извършили богослужението и го положили в катедралата/СЖМ.ХVII. II/. Споменатите тук ученици по всяка вероятност са имали такива знания, че са били способни да предадат учението на Методий и на други.

Веднага след смъртта на Методий започнало преследването на учениците и после изгонването им от Моравия. Това тъжно събитие обаче едновременно сложило начало на разцвета и на разпространението на литературата на старобългарски език.

Дори най-известните ученици на Методий - Климент, Наум, Ангеларий, Константин и други - само с цената на големи трудности стигнали в България. Но в България по това време още не е господствувал славянският език. Българският княз Борис се покръстил във Византия в 864 г. и език на българската църква станал гръцкият. Детронизацията на гръцкия език станала в 893 г., на преславския събор, и оттук нататък официален език на българската църква и на княжеския двор станал старобългарският език. В славянизирането на България, в превръщането на старобългарския език в господстващ княз Борис в голяма степен се е опирал на изгонените от Моравия ученици, които още в 886 г. основали прочутите преславска /Източна България/ и охридска /Западна България/ старобългарски книжовни школи. Тук са работили такива известни писатели, преводачи и учени, като Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх,

Наум Охридски, Черноризец Храбър и други, които не само съхранили повереното им наследство, но били способни и да го до-развият. Така се случило, че наследството на Константин-Кирил и Методий, старобългарската писменост и литературата на старобългарски език отбелязват огромен цъфтеж и бързо се разпространяват почти всред всички славянски народи, подпомагайки по този начин развитието и укрепването на писмеността и литературата на славянските народи.

Стоян Радев /София/

БОТЕВ И УНГАРИЯ

/110 години от Априлското въстание и подвига на
Ботев и неговата чета/

Романтично-красив, но дълбоко трагичен е заключителният акорд на Априлското въстание от 1876 г. – самопожертвувателният подвиг на легендарния Христо Ботев и неговата чета. Този заключителен акорд означава и начало на един процес с голямо значение: тогава за пръв път се среща унгарското обществено мнение с името на Ботев.

Христо Ботев и неговите другари не случайно набелязват австро-унгарския параход "Радецки", с помощта на който да стъпят на българската историческа сцена. Опитен революционер и блестящ публицист Ботев отлично разбира, че ако една такава акция се извърши на "Радецки", който е собственост на крайдунавската монархия, това ще привлече вниманието на унгарското и на европейското обществено мнение, ще предизвика сериозна реакция на целия печат.

И действително: неочакваната акция въздействува като бомба, седмици наред за нея пишат както столичните, така и провинциалните вестници. Изданията проследяват пътя на четата на Ботев, описват сраженията и нейния разгром, а също и онази съдебна комедия, която османските власти разиграват в Русе с падналите в ръцете им живи четници.

Нещо повече – унгарският печат публикува и свързаните с името на Ботев две революционни възвания, които излизат още и в редица руски, сръбски, австрийски и други вестници. Те, както и различните информации и статии, отнасящи се до Ботев и България, дават възможност на унгарското и на европейското обществено мнение по-отблизо да се запознае с теж-

кото положение на българския народ, с целите на Априлското въстание от 1876., както и с тъй наречения български въпрос. Прогресивната унгарска общественост не само съчувствува на българския народ и на неговата борба за свобода, но открито изразява своята морална подкрепа и помощ.

За да можем правилно да оценим отзвука в унгарския печат на събитията в България, трябва да имаме предвид отношението на хабсбургската монархия към балканските освободителни движения. И преди всичко това, че официалната политика на монархията не симпатизира на южнославянските борби срещу османските поробители. Това се определя от нейните имперски интереси. В своите книги "Австро-Унгария и Балканският въпрос от края на XIX век" /Будапеща 1967 г./ и "Балканският въпрос от края на XIX в. в австро-унгарската и руската дипломация" /Будапеща 1972 г./ унгарският учен Емил Палоташ посочва: "Балканската политика на Австро-Унгария от 1870 г. преследва две цели: от една страна, тя продължава борбата срещу царска Русия за хегемония на Балканите. Изключително важна задача на австрийската дипломация е отслабването на връзките между Русия и балканските народи. В същото време и в много случаи паралелно с това чувствителното укрепване на самосъзнанието и националните аспирации на балканските страни й създават немалко главоболия. Възпирането на тези национални стремежи и тяхното ограничаване в приемливи за интересите на Австро-Унгария рамки представляват за нейната дипломация особено важна задача".

Всичко това твърде ясно обяснява многото писма и телеграми, които си разменят разните министри и държавни секретари по повод случая "Радецки". Не остава настрана и министър-председателят Калман Тиса, който през това време /20.X.1875 г. до 26.II.1877 г./ е и министър на вътрешните работи. На 10 юни 1876 г. първото писмо фон Хофман изпраща на Калман Тиса. В него той подчертава, че на 29 май параходът "Радецки" е нападнат с невероятна дързост и моли за по-скорошни указания.

Два дни по-късно, на 12 юни, в секретна телеграма гене-

ралният консул на австро-унгарската монархия в Букурещ съобщава: "Румънските власти строго наблюдават българските банди". И по-нататък: "Продължават арестите в столицата и провинцията, само днес /12 юни/ са задържани 30 униформени въоръжени души. /Това са българи, които са отивали на помощ на борбите на сръбския народ/. Обаче княз Карол е изразил съжаление, тъй като по този повод се засилва пропагандата, че Румъния играе ролята на жандарм. На 15 юни премиер-министърът изпраща полученото на 10. същия месец писмо до министерството на вътрешните работи: "Общият министър на външните работи /по това време е граф Андраши/ ни съобщава изложението на Дунавското параходно дружество по повод извършеното от въстаници нападение на парахода "Радецки":

"До господин министъра на вътрешните работи.

Имам честта да ви изпратя препис от документа на общия министър на външните работи № 1248 от 10 т.м., в който се съобщава изложението на Дунавското параходно дружество по повод нападението над собствения на дружеството параход "Радецки" от страна на български въстаници за сведение и ползване. След използването му документът да ми бъде върнат. Приложението заедно с взетите мерки върнете обратно непосредствено на господин министъра на външните работи".

Министерството на вътрешните работи реагира веднага много енергично, което се вижда от следната секретна телеграма:

"Многоуважаеми господин министър-председател!

Имам честта да изпратя на ваше превъзходителство въпросния препис под № 976.М.Е. от 16 юни т.г. Приложението заедно с изложението по повод случая с нападението извършено от български въстаници над парахода "Радецки" изпращам непосредствено на общия кралски министър на външните работи.

Приемете Ваше превъзходителство отличните ми почитания.
Будапеща, 18.УІ.1876 г."

Това е официалното отношение. Някъде българските борци са наречени "бандити", но другаде и на много места дори императорските министри ги определят като въстаници.

Отношението на тогавашния унгарски печат към ръководе-

ната от един дързък и въодушевен войвода Христо Ботев чета се определя от идейно-политическата линия на отделните вестници. Но това, че една малка група български борци се изправя срещу вековната Османска империя, подхранва въображението на журналистите. Първи публикува кратка информация вестникът на Мор Йокай "Хон" /"Родина"/. На 1 юни 1876 г. той пише: "Около 300 българи и сърби, които в Гюргево и някои други по-малки влашки пристанища се качват като пътници на пътническия кораб "Радецки" съвсем обикновено и скромно, овладяват парахода и го принуждават да акостира на турския бряг някъде към Лом Паланка. Пътуващите като обикновени пътници изваждат от своя багаж униформи и оръжие, строяват се като български бунтовници и арестуват капитана и личния състав на кораба. В бързината си бунтовниците изоставили на парахода оръжие и част от багажа си, с който той достига до Оряхово. Във връзка със случая румънското правителство удвоило бдителността на властите си, по дипломатически път изразило съжаление за случилото се и категорично обещало да спазва строг неутралитет. На местопроизшествието от Видин бързо пристигнали военни части".

Тази информация, в която по разбираеми причини се съобщава за "около 300 българи и сърби," издава обаче твърде точно дипломатическите усложнения, предизвикани от акцията на Ботевата чета.

На 1 юни 1876 г. и един друг будапещенски вестник информира за случая. Същия ден, в брой 126 в. "Печи Напло"/"Пещенски вестник"/ на първа страница пише: "31 май, Будапеща. За един атентат, който въстаници са извършили срещу австро-унгарски параход, днес сутринта в Будапеща пристигна телеграфическо съобщение..." По-нататък вестникът твърде обективно и вярно описва събитията, но погрешно твърди, че въстаниците са се качили на кораба не в Гюргево, а в Русе.

На 2 юни споменатата статия на "Хон" и "Печи Напло" се препечатва още от няколко вестника – "Еленъор" /"Контрольор"/, "Немзети Хирлап" /"Национален вестник"/, "Келет Нейпе" /"Народът на Изтока"/ и "Едетертейш" /"Съгласие"/. В информацията на "Келет Нейпе" се съдържат и някои нови елементи: "Спо-

ред единодушното мнение на пристигащите от Изток телеграми 300 български и сръбски въстаници са извършили атентат срещу собствения на Дунавското параходно дружество параход "Радецки". На парахода те се качили в Русе като найобикновени невъоръжени пътници. Но на борда изведнаж изваждат скритите си оръжия, обграждат капитана и го заставили да ги сваля на брега на определено от тях място. Така и става. На брега пристигналите от Влашко въстаници разстрелват малобройните турски часови. Капитанът на кораба, без да чака по-нататъшното развитие на събитията, продължил заедно с изоставения на борда багаж на въстаниците и от първото пристанище изпратил телеграфно донесение на общото правителство".

На 3 юни в. "Келет" /"Изток"/ помества информация за събитията под заглавие: "Пристигна телеграфно съобщение в Будапеща за един атентат извършен от въстаници срещу австро-унгарския параход "Радецки"... Кореспонденцията завършва с въпроса: "Любопитни сме да видим общото правителство как ще оцени и какво ще предприеме срещу това нахърняване на честта на пътуващия под австро-унгарско знаме кораб?" Подобна информация същия ден публикува и в. "Пещи Напло". От своя страна опозиционният "Немзети Хирлап" превежда и помества статията на в. "Нойе Цайтунг" от 3 юни, която е твърде подробна и съвпада с доклада на капитана на кораба Енглендер. Статията издава топли чувства към българските въстаници.

Подробна и обективна статия за събитията публикува и органът на умерената опозиция, консервативният "Келет Нейпе". Той се позовава на пристигналите телеграми, на статията на в. "Мадяр Хирлап", а също и на други източници. И на 4 юни 1876 г. на видно място "Келет Нейпе" пише следното: "Действително истински роман е случаят с качилите се на парахода "Радецки" в Гюргево и станциите под Оршова 200-240 българи с ръчен багаж и спешно таксувани сандъци. Те пътували с първо-, второ- и третокласни билети за Турно Северин, Радуетац и други пристанища. В понеделник сутринта докладвали на капитана на парахода г-н Енглендер, че българите, настанили се във втора класа носят оръжие. Капитанът ги предупредил оръжието да бъде

предадено на контролъора. Отначало му отговорили уклончиво, но после съвсем решително: заповедта, че на парахода е забранено да се носи оръжие, им била известна, но сега, ако е необходимо, те ще ѝ се противопоставят със сила. След това няколко по-видни българи поискали от втория капитан да ги свалят на брега не в Оршова, а преди това. Той отказал, като ги пратил при първия капитан. Тогава един от българите връчил на капитана официален документ от името на Букурещкия въстанически комитет, в който той се умолява "в името на страдащото източно християнство" да изпълни желанието на борците за свобода, в противен случай насилието ще бъде неизбежно. В това време прозвучали три остри изсвирвания, по който сигнал всички българи излезли на палубата, веднага отворили таксуваните сандъци, извадили оръжия и мундири и много бързо се строили в бойни униформи и въоръжени. След това заели машинното отделение, поставили под постоянно наблюдение кормчията и накарали капитана да ги свалят на определеното от тях място. За да не носи капитанът отговорност, те му оставили една декларация написана на френски и на немски език, в която се казвало, че "той е принуден със сила да извърши стоварването на брега". В документа имало и възторжени приветствия до негово величество императора Франц Йосиф и християнството".

След като "Радецки", изпълнявайки желанието на въстаниците, хвърлил котва, българите, преди да слязат на брега, завели капитана до касата на парахода, за да се увери, че парите в нея стоят непокътнати, така че да не се говори после, че бунтовниците са разбойници. Те съобщили на капитана, че през цялото време четирима души незабелязано са охранявали касата. След това, като оставили цивилните си дрехи, някои документи и няколко сандъка с провизии, българите учтиво се сбогували с всички пътници и слезли на брега. Те прогонили турския пост, тръгнали по-нататък, заявявайки, че още същата вечер в техни ръце ще бъде село Зибра паланка, където ги чакали техните "братя".

На парахода се намирали един турски майор с няколко туркини. Щом видели българите да се въоръжават, те паднали на

колене и започнали да се молят. Но въстаниците не ги докоснали. Нещо повече, те се ръкували с майора и го уверили, че докато е на кораба, нищо лошо няма да му се случи.

Когато и последният българин слязъл на брега, параходът продължил пътя си за Видин. Тук обаче турският майор веднага докладвал на пашата за случилото се, който наредил да задържат кораба. Капитанът се противопоставил на това енергично, в резултат на което все пак разрешили да отплува, но при условие, че няма да спира на турски пристанища. Във връзка с всичко това директорът на параходното дружество Касиян пристигнал от Виена в Будапеща. От своя страна граф Андраши е изпратил необходимите указания на константинополския посланик на Австро-Унгария".

В тази информация, която не може да се чете спокойно, е нарисован с ярки краски неподправеният портрет на Ботев и българските борци за свобода. И наистина, "за да не носи капитанът отговорност, те /Ботевите въстаници, б.м./ му оставили една декларация, написана на френски и на немски език, в която се казвало, че "той е принуден със сила да извърши стоварването на брега" на определено от въстаниците място. За да не се говори, че "бунтовниците са разбойници", четирима души тайно наблюдават касата и "завели капитана до касата на парахода, за да се увери, че парите в нея стоят непокътнати".

Великият Ботев се отнася великодушно и спрямо представителя на своя най-зъл враг османската власт на кораба – турски майор с няколко туркини. Той се ръкува с майора и го уверява, че "докато е на кораба, нищо лошо няма да му се случи" /вместо да го подбере пред себе си, като заложник/. На великодушието жалкият, но жесток чиновник отговаря с предателство – още при първа възможност, във Видин, той бегом напуска кораба и "веднага докладва на пашата за случилото се". Пашата, както това е известно от историческите документи, наредил за местопроизшествието да заминат наказателни части. Дори поискал от капитана на "Радецки" Енглендер да ги закара със същия кораб, с който превозил и въстаниците. На това капитанът, който се възхищавал от Ботевите въстаници, категорично се

противопоставил.

По всяка вероятност тази изпълнена със симпатия към българите статия е написана по внушение на главния редактор – известния журналист, дипломат и общественик Бениамин Каллай.

Унгарските вестници продължават да се занимават и с понататъшната съдба на смелите въстаници. Добре осведоменият "Ноје Темешварер Цайтунг" още в броя си от 4 юни в раздела "Новини в няколко реда" първи съобщава за трагичната гибел на бунтовниците. Вестникът пише, че в непрекъснати кървави битки турските наказателни части са избили по-голяма част от въстаниците и главите на 120 бунтовници са изпратили на видинския паша.

Използвайки различни източници, в. "Темеш Лапок", който на 2 юни подробно информира за завземането на парахода "Радецки", на 4 юни отделя място за нова статия. Като се позовава на един от пътниците на парахода, вестникът съобщава, че 200 български въстаници, които заставили капитана на "Радецки" да ги свали на определено от тях място на брега, били разбити в жестоки сражения от многобройните османски пълчища, които им отрязали главите и ги разнасяли из страната, за да плашат населението.

При тогавашната съобщителна мрежа напълно оправдано е новините за гибелта на четниците отначало да не отговарят изцяло на истината. Все пак в "Политикай Уйдоншагок" /"Политически новости"/ в броя си от 7 юни подробно се занимава със сраженията на четниците. От своя страна в, "Мадяр Полгар" /"Унгарски гражданин"/ на 1 юли на първа страница неочаквано изтъква: "Българското въстание взема все по-големи размери. В западните части на Балкана, както и по протежение на сръбската граница избухна революция. По направление от Ниш към Видин бунтовническите чети са успели да се придвижат напред до Белоградчик. Според славянски източници османлиите се противопоставят без успех. Четата на Кристе Ботоф /!/, която има 4000 души е пленила 350 османски войници".

Към случая многократно се връща и в. "Келет Нейпе". На 6 юни въз основа на английски източници той пише: "Що се от-

нася до известното овладяване на парахода "Радецки", на английския "Дейли Нюз" са съобщили от Гюргево, че след като австро-унгарският кораб е прехвърлил на българския бряг 300 въоръжени въстаници, османското правителство е приело специални мерки. С изключение на пощенските кораби, на всички останали австрийски и унгарски плавателни съдове е било забранено да спират в пристанищата по Дунав на османската империя".

Точно след един месец, на 7 юли, на първа страница в. "Пещи Напло" отново съобщава, че "въстаническият водач Ботофф е бил разбит от османските редовни части при Веселица /Долна Веселица/. Другите български въстанически ръководители са получили заповед да се съединят със спадналата наполовина чета на Ботофф и се предвижат по направление на Овча могила /Остра могила/".

Извънредно голямо влияние оказват върху унгарското обществено мнение двете възвания, свързани с името Ботев. Първото – под заглавие "На бой" най-напред е поместено в редактирания от самия Ботев в. "Нова България", бр. I от 5 май 1876 г. Унгарският вестник "Едетертейш" в бр. 148 от 29 юни 1876 г. помества пълния текст на прокламацията. Вестниците "Политикай Уйдоншагок" от 5 юли, 27 бр, както и "Пещи Напло", бр. 147 от 28 юни, отпечатват подробни откъси. В "Едетертейш" възванието е поместено на втора страница при следната забележка: "И в България в огромни мащаби се раздухват бунтовете. Българският революционен комитет е излязъл с боен манифест до българския народ, който започва така: "Братя българи! На бой срещу вероломните врагове на религията ни. Нека всички народи да чуят, че ние с помощта на бога и със сабя в ръка решихме да изхвърлим безчестната азиатска раса. Никой не се смили над нас, никой не ни помогна в мъченията и страданията, на които ни подложи азиатския грабител..." По-нататък следва целият текст. На края, в дословен превод от унгарски на български, възванието завършва: "...На оръжие, братя българи!... Ако богатите не помагат, затрийте ги като непотребни вещи! На бой, български народе! Който се кани да помага, когато борбата вече е свършила, той е предател, той ще бъде осъден от

всички, ще бъде погълнат от земята. На бой!"

Второто възвание "Прокламация на българския народ" е публикувано в столичните вестници "Хон" /159 брой от 12 юли 1876/, "Пещи Напло" /бр. 159 от 12 юли, вечерно издание/, "Еленьор" /бр. 191 от 13 юли/, "Игазмондо" /"Говорител на истината"/, /бр. 29 от 16 юли 1876 г/. Безспорно най-добре е направен преводът на унгарски език във в. "Хон", което вероятно се дължи на главния редактор, известния писател Мор Йокай. Възванието е публикувано изцяло в споменатите авторитетни вестници, като завършва със страстно обръщение:

"Християни от Балканския полуостров! Нека и ние да оставим спомен от битките на кръста с полумесеца! Нека и ние да оставим кървав знак за поетите от бъдещите поколения, творците на народни песни! Нека и ние да запишем песните, които ще съпровождат геройските ни подвизи в битките за свобода, за дом, за бащино огнище, за Отечеството!

На борба, братя, за православния кръст, за златната свобода!

Балкана, юни 13"

Публикуването от всички големи будапещенски и някои провинциални унгарски вестници на двете възвания изиграва голяма роля за запознаването на унгарското обществено мнение с тежката участ и проблемите на българския народ. Те изиграват важна роля и за популяризирането на Априлското въстание и възжеленията на народа ни, за запознаването на Европа с героичния подвиг на водача на българската национална революция Хр. Ботев и неговите четници.

През това време в Европа стават важни политически събития. Но независимо от това вестниците отделят място и по-нататък за информации, отнасящи се до Ботевите въстаници. От вниманието на печата не избягва и организираният от османските власти в Русчук /Русе/ съдебен фарс срещу Ботевите четници. Процесът против заловените живи въстаници започва на 17 юли. Всичко е пълна формалност, но под натиска на прогресивните сили на Европа властите за пръв път въвеждат в съдопроизводството защитническата и обвинителната институция.

Във вече създамата се международна атмосфера срещу невероятните жестокости при разгрома на Априлското въстание Ботевите четници не биват избесени веднага, а ги осъждат на различни срокове строг тъмничен затвор.

Унгарският печат проследява с голямо внимание дейността на извънредните османски съдилища. Тази институция е била толкова необичайно и ново явление в Османската империя, че туркофилите са виждали в нея едва ли не лек за "болния човек". В броя си от 24 юли 1876 г. в. "Печи Напло" под заглавие "Българските въстаници пред извънредния съд" помества обширен материал. В. "Хон" също отделя почти цяла страница за своя материал – "Съдебен процес срещу българските въстаници". Същия ден, т.е. 4 август, подробно осветлява процеса и друг будапещенски вестник – "Еленъор". И двата вестника съобщават, че защитата е поверена на българина Илия ефенди.

Подробно информира за русчукския процес срещу Ботевите четници и в. "Едетертейш" в бр. 182 от 4 август 1876 г. Процесът намира широк отзвук и затова, защото излизания в Русчук /Русе/ официален вестник на турски и на български "Туна-Дунав" съобщава както датата на отпочването, така и това, че съдът ще заседава открито. Председател на съда е бил Хаки паша, като отдясно от него, на отделна маса, заели своите места съдебният следовател и държавният прокурор, а отляво – защитата. Както съобщават вестниците, при откриването на процеса залата е била препълнена от мохамедани, българи и чужденци, имало е и дипломати. В. "Едетертейш" в броя си от 4 август представя и обвиняемите: "според социалния си състав обвиняемите са един селски първенец, трима търговци, а останалите са занаятчии и земеделски работници. Измежду тях девет са между 18 и 21-годишни, а трима – на 22 години". "Едетертейш" съобщава и това, че обвинителят е Кхалил ефенди, а защитникът Елия ефенди – известният Илия Цанков.

След откриването на процеса най-напред прочитат протокола на следствието. След това думата взема държавният прокурор, който между другото обвинява българските революционери: "По-голяма част от тях вземат участие в българската експеди-

ция при завземането на австро-унгарския кораб "Радецки", стоят начело на различни банди, членове са на различни революционни комитети. Те нахлуват в турски села, избиват населението. И всички без изключение, като въстанически ръководители, воюват срещу установения ред, арестувани са с оръжие в ръка и като така съгласно 55 параграф от наказателния закон подлежат на осъждане на смърт чрез обесване". Ето значи какво било. Разбира се, това, "нахлуват в турски села, избиват населението", са чисти измислици. Ботевите четници не са убили нито един мирен гражданин и дори се държат кавалерски с турския майор на борда на "Радецки". Те не минават през нито едно турско село. Но, това, че тези момчета на възраст между 18 и 22 години се борят срещу "установения господстващ ред", е вече достатъчно, за да им се поиска смъртна присъда чрез обесване.

Унгарските вестници публикуват и речта на защитника Елия ефенди /Илия Цанков/. Вестникът на Мор Йокай "Хон" публикува речта на 3 август 1876 г., а "Пещи Напло" – още на 24 юли. Начинът, по който се отразява процесът, показва, че вестниците са доста добре информирани. Те дори обясняват и прийомите на "Елия ефенди". "Пещи Напло" например пише: "В своята дълга реч Елия ефенди изцяло отхвърли обвиненията на прокурора, като изтъкна, че истинският организатор и подстрекател на въстанието е Русия, тъй като въстаниците са получили и обещание за помощ от нея. От друга страна, той обвини и бившите /турски/ правителства, които непрекъснато са нарушавали собствените си решения и със своя постоянен натиск от всякакъв характер над народа, са тласкали българите в обятията на въстанието".

Унгарският печат посочва, непривикналата към каквито и да е обяснения и оправдания в полза на раята османска публика често прекъсва речта на "Елия ефенди" с викове и крясъци. Имало и такива, които настоявали да се обеси и самия Елия ефенди.

В заключение на съдебната комедия съдът обявява и присъдите: петима от въстаниците са осъдени на доживотно зато-

чение, двама - на 15 и петима на 5 години строг тъмничен затвор. Измежду останалите пет подсъдими един е заточен без всякакво обяснение, а четирима са освободени, но под постоянен строг полицейски надзор. С това османската власт смята, че е успокоила разбунената съвест на Европа. В заключение на своята кореспонденция "Хон" пише: "Ассим паша е решително против публичните съдилища, но точно обратно е мнението на християнското население". Впоследствие всички осъдени в изпълнение на Санстефанския мирен договор са освободени.

Унгарските вестници оказват голяма услуга на българското националноосвободително движение, като публикуват толкова материали, свързани с името на Христо Ботев и подвига на неговата чета. Но независимо от горещата симпатия не може да не се забележи, че те са твърде въздържани, когато става дума за революционните цели и революционната идеология на великия Ботев.

В рамките на хабсбургската монархия Унгария, след споразумението от 1867 г. с Австрия и образуването на Австро-Унгария, също се превръща в многонационална държава, в пределите на която живее значителен брой славянско население. А коя многонационална империя може да търпи в непосредствено съседство силна просперираща държава с население сродно на онова, което ѝ е подвластно и над което тя господства!? Именно поради такива причини и унгарските властващи кръгове се боят от образуването на една голяма славянска държава на Балканите, която лесно може да стане база за разгарящите се в Австро-Унгария славянски националноосвободителни движения.

Сложната и хитроумна политика на официална Австро-Унгария е предмет на нападки и по повод на Априлското въстание от 1876 г. Само два дена след гибелта на войводата Христо Ботев, на 4 юни същата година, вестник "Мункаш-Хети Кроника" /"Работническа седмична хроника"/, който тогава фактически се ръководи от известния работнически деятел и бивш министър на труда в Парижката комуна Лео Франкел, личен приятел на К.Маркс, излиза със страстна декларация в защита на българския народ, озаглавена "Европейска 'цивилизация' ". В нея

между другото се казва:

"В Европа през последния век злосторничествата на суровата необузdana сила, кръвожадната диващина и безчовечната жестокост никога не са избухвали толкова често и не са взимали такива страхотни мащаби, както сега, когато навсякъде се говори за хуманизъм и за идеите на прогреса. Османските войници не признават нито закон, нито висшестояща власт. Делата им носят печата на диващината, безсърдечността и кръвожадната злоба. Лицата им, изкривени от дива озлобеност, са изпръскани от кръвта, избликваща високо под смъртоносния удар на ятагана. Така те нахълтват от село в село, за да задоволяват отвратителните си животински инстинкти и неутолимата си жажда за кръв.

Граф Андраши наистина сложи пръст в раната, като обеща, че чрез основни реформи ще сложи край на това отвратително положение. Но кога ще видим тези прословути реформи в изпълнение, кога най-после ще видим на дело хуманизма на Великите сили?!"

Унгарският печат и особено прогресивните вестници по своему не признават, че българският народ е победен с разгром на Априлското въстание и гибелта на идеолога на българската национална революция Христо Ботев. Но неговото име, гениалното му революционно дело и творчество, което страстно зове към национална и такава социална революция, която ще доведе до ... "събуждането на народите и бъдащия комунистически строй на целия свят", печатните официози избягват да споменават и след освобождението на България. Дори големите литературни историци Антал Серб и Михай Бабич отбелязват името на най-големия българин само с по няколко реда.

Първ прави опит за едно по-пълно представяне на Ботев в Унгария постоянно живеещият в унгарската столица българин Димо Буюклиев. През 1938 г. той подготвя и издава "Антология на българските поети", което е първото по рода си българско издание в Унгария. В нея е застъпено творчеството на 57 български поети – от Христо Ботев до Атанас Душков. От Ботев са поместени шест стихотворения: "Хаджи Димитър", "На прощаване";

"До моето първо либе", "Елегия", "Патриот" и "В механата".

Интересно е да се отбележи, че в годините на хортиската диктатура прогресивните дейци използват поезията на Ботев за вдъхновение и разгръщане на съпротивата. Първият преводач на избраните съчинения на поета в Унгария и един от най-добрите преводачи на неговото творчество Гейза Кейпеш пише за стихотворението "Моята молитва": "Не зная по-хубаво, по-силно, по-изразително стихотворение, написано на тази тема. През 1941 г. аз преведох това стихотворение и го дадох на писателя Жигмонд Мориц за "Келет Нейпе". Мориц и останалите редактори го приеха с възторг. И наистина от него по-революционна поетическа изява на тази тема не можем да намерим дори и у французите. Жигмонд Мориц веднага напечата "Моята молитва", която бе посрещната и приета като едно прекрасно и актуално стихотворение. И оттогава поезията на Ботев продължава да присъствува в литературното ни съзнание".

През 1950 г., пет години след освобождението на Унгария от немскофашистка окупация и буржоазно-помещническо господство, Ботевите творби излизат в отделен том "Избрани съчинения". Те са преведени на унгарски език от Гейза Кейпеш, който е автор и на обширен предговор. В литературния живот на братска Унгария този том на Христо Ботев е истинско събитие. И действително за кратко време са отпечатани повече от 30 статии и рецензии.

През 1977 г. по инициатива на Българския културен център унгарските издателства "Еуропа" и "Корвина" съвместно с издателството на НС на ОФ – София, подготвиха общ том от избрани произведения на Христо Ботев и Шандор Петьофи, издадени едновременно на унгарски и български език в Будапеща и София. За пръв път двамата духовни събратя, духовни колоси на българския и на унгарския народ, и на Европа, "заедно отидоха при своите безбройни читатели и поклонници в България и Унгария. Разбира се, това не са единствените издания на Ботев и Петьофи.

По повод съвместната българо-унгарска културна инициатива споменатият Гейза Кейпеш подчертава: "През първите десе-

тилетия на XIX век Байрон бе този, който като поет на свободата проповядваше в поезията си необходимостта поетът с героизъм да отстоява идеите си... В освободителната борба на гръците подвигът и творчеството на Байрон са дали немалка сила на гръцкия народ, борещ се срещу османския исполин. Геройската смърт на Петьофи и Ботев е продължение на това Байроново поведение... Ботев е бил истински поет съгласно представите и изискванията на Петьофи, тъй като никога не е давал израз на лични желания, никога не е писал стихотворения, в които да величае сам себе си, винаги с цялото си сърце говори от името на народа. Той сякаш пише стиховете си само за да осъществи колкото се може по-действено своята политическа мисия".

Първото пълно издание на произведенията на Христо Ботев на унгарски език от 1950 г. дава повод на известния литературовед Ласло Бока още тогава да пише в своите изследвания: "Мястото на Христо Ботев е в редицата на великаните от рода на Шандор Петьофи, Ендре Ади, Атила Йожеф. Музата на поезията на Ботев е политическият заряд, а самата му поезия е партийна и целенасочена поезия. Тя, тази дълбоко нравствена поезия е в пълен унисон с живота на Ботев – той загива в името на онези идеи, които възпява в творчеството си. Поезията му отразява пълното вътрешно единство на съдържание и форма: той описва народа и пише за народа, т.е. тази поезия звучи на народен език с цялото богатство и колорит, с красотата и широкия размах на простота на народните изразни средства. Както Петьофи със затаен дъх е четял страниците на историята на Великата френска революция, за да направи необходимите изводи и за своето отечество, както Ади внимателно се е заслушвал в тътнежа на руската революция от 1905 г., както Атила Йожеф се различава от поетите, негови съвременници, именно по това, че пише стихотворенията си, обърнат с лице към Съветския съюз, така и Ботев е вървял по стъпките на революционерите от авангарда на неговата епоха. Той е наблюдавал Парижката комуна и нейния пример с очите на Маркс и Енгелс и е разбрал, че революциите и борбите за национално освобождение и независимост ще имат истински успех само тогава, ако и когато са съпътст-

увани и от победата на класовата борба".

По случай стогодишнината от геройската смърт на Христо Ботев Гейза Кейпеш на 29 май 1976 г. писа в авторитетния седмичник "Ейлет ейш Иродалом" /"Живот и литература"/: "За Източна Европа Христо Ботев е поне такъв феномен, какъвто е Бодлер за Западна Европа, а може би и по-голям; за френския поет бе достатъчно да издаде една стихосбирка, за да стане родоначалник и всепризнат майстор на модерната поезия, а българският поет само с двадесет и две стихотворения се превърна в най-голям поет на своята нация, с когото тя навлезе в световната литература. Тонът, стихосложението – и най-вече страстната пламеност – на Ботев са толкова индивидуално специфични, че и днес трябва да се говори за ботевски тон, за ботевско стихосложение".

Безспорно за неотразимия блясък на Ботевата поезия на унгарски език допринесе и Ласло Наги, един от най-големите съвременни унгарски поети, един от първите носители на Международната Ботевска награда, на когото българският народ е съградил музей в Смолян. Заедно с българските народни песни Ласло Наги направи и великолепни преводи на стихотворенията на Ботев, които са включени в редица сборници и издания. През 1966 г. в "Антология на българските поети" Ласло Наги писа за българския Петьофи: "В лицето на Ботев съдбата възпламени гениален поет. Неговото име стои наред с имената на Петьофи, Пушкин, Байрон, Хайне, сред неугасващите звезди на борците за свобода. Високо и волно кръжи неговата песен, като черен орел в небето".

Видни представители на унгарската ботевистика не един път са изтъквали, че "след Ботев е трудно да бъдеш поет и политик!". Той е критерият, неговият пример и днес не е засенчен от времето и събитията, той е мярката за гражданско поведение, за общонационален и общочовешки български подвиг.

Иван Радев /Търново/

ПОГЛЕД КЪМ ДЕЛОТО НА ГЕОРГИ С. РАКОВСКИ

Срещата между специалисти и познавачи на българската и унгарската култура и на плодотворните резултати от общуването им през вековете се провежда във време, близко до две юбилейни дати около делото на възрожденеца Георги С. Раковски – 165 г. от рождението му /1821/ и 120 г. от неговата смърт /1867/. Това ми дава основание да насоча погледа и вниманието си към него. Още повече – самият Раковски е сред малкото фигури на ренесансовия процес в България, които са работили в полето на националната революция и култура със съзнание за ставащото в Европа, с усвояване опита на чуждите народи.

Бележките си за делото на Раковски ще положа усилия да поднеса чрез открояване на типологическото му сходство с Шандор Петьофи. Обикновено паралелът с големия унгарски поет, един от великите романтици на XIX век, се е осмислял като паралел с делото на Христо Ботев. В тази насока са и немалкото статии с изводи и наблюдения на унгарски и български литературни историци. В плодотворността на тази традиция очертавана близост ни убеждава и изданието "Христо Ботев – Шандор Петьофи" /Будапеща – София, 1977 г./

По моя преценка, достатъчни, но неизползувани са възможностите в духа и метода на сравнителното литературознание за типологическо успоредяване на делото на Раковски с делото на Петьофи. Целесъобразността на предлагания типологически паралел се обуславя не от естетическия план и измерения на тяхното творчество – там като величини те са трудно съизмерими поради скромната дарба на българския поет, – а в насоките на

тяхното общокултурно, революционно-политическо присъствие и гражданско-възпитателни роли на създаденото от тях. Не бива да се забравя, че политическият подем в цяла Европа през 40-те години – време на революции и жертвеност, в атмосферата на което се оглежда подвигът на Шандор Петьофи, даде на възрожденския ни процес революционната лирика на Добри Чинтулов и Георги С. Раковски, по своему намери израз в редица революционни актове, в които малко или много е замесен именно авторът на "Горски пътник" – Браилските бунтове от 1841–42 година, Кримската война /1853–56/, Въстанието на Никола Филиповски, Белградската легия и др. Неслучайно Раковски е "учителят" на Ботев по революция.

Ако Шандор Петьофи възплъщава завършеността на революционно-романтичната съдба на творческата личност в унгарската поезия при законния за всеки народ стремеж към свобода – в този план дълбоко сродна на фона на процесите у нас му е наистина съдбата на Христо Ботев. Но в действителност Раковски е поетът, който пръв в българската поетическа и гражданска традиция съчетава революционно-борческото и революционно-романтичното и ги вгражда в идеала на своето време.

В по-общата революционна атмосфера на 40–50-те години, почти по едно и също време с Шандор Петьофи, Раковски участва в Браилските бунтове, като подготвя голям отряд за въоръжена борба с политическия подтисник на българския народ. Със своята отзивчивост и дълбоко демократичен дух на идеите и формите той е неотделим от цялостния порив към революция и граждански реформи, в който са въвлечени почти всички европейски народи. Тук може би е необходимо да напомня, че самият Раковски участва в редица революционни актове, с публицистиката си документира един неинцидентен интерес към политическите движения в Европа, следи с професионално пристрастие събитията в живота на съседни народи, търси опита на революционния кипез в Италия, Франция, а също и на ставащото в Унгария. По страниците на много от политическите му статии и обзори се срещат позовавания на Унгарската революция, на съдбата на Лайош Кошут, граф Текели и др.

Така в статията си " Политическите отношения на сръбското княжество с България в днешните времена" Раковски твърде намясто припомня и привлича горчивия опит на унгарската революция от 1848 година: "Имаме скорошни още примери, че зависимите народи, които са искали да прескочат границите на историческите си права в самото си движение за освобождение от угнетителите си, не само са посрещали големи препятствия, но били са побиели – най-много от своите съседи, на които народните права са искали да потъпчат. А то са маджарите във възбунението си против Австрия в 1848, кои тутакси се видяха нападнати от всичките славяни за самата причина, че тия гордо поискаха да ги удавят под изключително име маджари и Маджарско царство"¹. И в други случаи редакторът на вестник "Българска дневница " се обръща към поуците от събитията в Унгария, защото за него те са израз и продължение на един необратим национално-революционен процес: "Маджарското въстание в Австрия се умножава и разни побунителни мисли се сеят между народа, комуто се доказва да не вярва на онова решение от 8 октомври, защото не било истинно и основно, но издадено от нужда"².

За общественик като Раковски е от значение всичко, което съпътствува национално-освободителното усилие на онези европейски народи, които търпят политически гнет, имат сходна съдба с българина и са поели пътя на освобождението си. Един от тях е и унгарският. Ето защо революционните актове, реформите, превратностите на идеята за национално освобождение на Унгария го интересуват и публицистът у него е особено чувствителен към всяка вест в тази насока. Така на страниците на редактирания от него вестник се напомня: "Маджарското въстание взема от ден на ден по-голямо и почти явно движение. Техният комитет в Пеща е пренесъл народното решение канцлеру Унгарии, в което желае да се призове незабавно събор на основание членов закона от 1848 и свободное възстановяване печатания"³. След месец в "Граждански обзор" публицистът Раковски отново уведомява българските си читатели: "Маджарският комитет от Пеща е подал една декларация австрийскому императору, де се излагат желаниа маджарскаго народа и се описва негово страдание в II

годишно разстояние, т.е. от 1848 до сега. Тази декларация е писана по най-свободному духу, но какво действие ще произведе, ще видим"⁴.

Привличам тия отделни позовавания и констатации, илюстриращи интереса на Раковски към революционното брожение в Унгария през средата на века, не толкова за да очертавам социалната и конкретно-историческата основа на паралела между неговото дело и делото на Петьофи. Фактите от подобно естество по-скоро доказват единността на процесите, чийто израз възплащават двамата поети като войни на революцията, като представители на гражданската лирика в двете литератури.

Като поети и като революционери в атмосферата от средата на XIX век Петьофи и Раковски способствуват за преоткриването и утвърждаването на изключително продуктивни за времето си национално-патриотични митове. Подчертавам продуктивния дял и роля на така присъщи за романтизма на XIX век категории на гражданско веру и творческо светоусещане – черти, обличаващи света на Шандор Петьофи и Раковски, тъй като благодарение на тях двамата поети съумяват да се наложат с гражданско-възпитателния план на присъствието си в родната литература. Натюрелът им на творчески личности и самото им творчество ни убеждават, че всичко това е постигнато по различни пътища, с различни средства. За Петьофи е била достатъчна територията на стиха, за да наложи пълноценно и зряло народния дух като мярка на своето дело. Същото се опитва да направи с много по-скромен успех и поетът у Раковски, който, осъзнавайки като че ли естетико-въздействената "недостатъчност" на строфите си, настоятелно се проявява и като фолклорист, историк, етнограф, народовед чрез съчиненията си "Ключ българского языка", "Показалец или ръководство как да се издирят най-стари черти на нашия бит и язык", "Българска старина", "Описание на стария Котел", "Няколко речи за Асеню първому...", "Българските хайдути" и др.

В обществената дейност на двамата откриваме съчетаване на усилията на поета с усилията на идеолога, на романтика с редника на революцията. "Сабята и перото" – емблема на Петьо-

фи, стават за пръв път емблема в българската литература на XIX век именно при Раковски... С мащабността на мисленето и реализацията си авторът на поемата "Горски пътник" съумява да придаде на революционно-борческите си пориви програмен характер – самият той застава начело на Браилските бунтове през 1841 година, воевода е на хайдушка чета, организира "българска легия" в Белград, вдъхновител е на въстанието на Хаджи Ставри, подготвя устава на четническото движение през 50-60-те години на XIX в., действа от името на "привременно правителство"... Не по-малко наситена с практически революционни жестове е и дейността на Петьофи през 40-те години – с неговата роля за избухване на въстанието на 15 март, за революционизиране усилията на правителството на Лайош Кошут, с участието му в армията на генерал Бем...

До революционно-борческия заряд на формулата "Всичко в името на свободата" Шандор Петьофи идва, погълнат изцяло от напрегнатите народни вълнения чрез събитията на 40-те години. Същото веруя прозира от публицистично-автобиографичния фрагмент на Раковски "Показания на Георги Македон" от 1842 г. – време, когато унгарският поет вече се насочва към темите и мотивите на гражданската лирика. Така Петьофи ще създаде "Простор ми разкрий, о съдба", "Мечтая аз за дни на смут", "Едничка мисъл само ме тревожи", "Любов и свобода". По-късно се появяват "Към поетите на XIX век", "Национална песен", "Бесило на кралете", в които властва заплахата-заклинание:

Унгарски Боже, клетва да се закълнем,
... че няма роби да умрем!

В същата насока Раковски ще разгърне мащабния си публицистичен талант по страниците на "Българска дневница" и "Български лебед", ще създаде поредица от стихотворни творби с много по-скромни художествени достойнства, но с не по-слабо изявен революционен заряд, сред които голяма популярност през 50-60-те години добиват онези от тях, които имат лиро-епически характер – "Отлъчие от България на едного разпалената родолюбца в лето 1853" и "Горски пътник".

Когато успоредяваме делото на Шандор Петьофи и Георги С.

Раковски като видни представители на революционния романтизъм в унгарската и българската литература от средата на XIX век, не бива да забравяме и сходствата в обществената и естетическата ситуация при появата и реализацията им. Те се включват в духовния живот на своите народи след поредица от неуспешни въстания и борби, когато като общонародна, колективна потребност се осъзнава революционно-патриотичната сила на стиха, на поезията. От тук произтича важна особеност на създаденото от тях, която също способствува за сближаване на творческите им светове – органичността на тяхната революционна романтика. Това ще рече, че романтизмът не е толкова "естетика", колкото "практика" на живота в Унгария и България в средата на XIX век. Революционно-романтичното не е случаен навей отвън, от чуждите литератури, а е заложено в родната им действителност, в духовната структура на унгареца и българина като непосредни участници в превратностите на революцията. С това се свързва готовността на двамата поети за практическа защита на поетическите истини, които населяват тяхното творческо дело – факт, който му придава допълнителна стойност и измерения. А за нас днес това е достатъчно, за да възприемем Шандор Петьофи и Георги С. Раковски като представители на една и съща духовно-творческа формация в усилията на двата народа към национално освобождение – нищо, че единият загива в бой на 31 юли 1849 година в Ердей, а другият умира като политически изгнаник през октомври 1867 година край Букурещ.

Литература

1. Георги С. Раковски, Съчинения, 1983, т. II, с. 408.
2. Георги С. Раковски, Съчинения, 1983, т. II, с. 159.
3. Георги С. Раковски, Съчинения, 1983, т. II, с. 173.
4. Георги С. Раковски, Съчинения, 1983, т. II, с. 203.

Тереза Надпал /Будапеща/

РАЗВИТИЕ И СЪСТОЯНИЕ НА СПЕЦИАЛНОСТТА
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА
В БУДАПЕЩЕНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

В Унгария, в рамките на славистиката като научна дисциплина, която води началото си от 1849 г., пръв унгарският славист Оскар Ашбот чете през 1892 г. лекции по съвременен български език. Десетилетия след това българският език не е застъпен нито като задължителен, нито като факултативен предмет в учебната програма. През 30-те и 40-те години един след друг двама български лектори преподават български език в Славянския институт на будапещенския университет: Димо Бойклиев/1936-1942 и 1944-1949/ и Петър Миятев /1942-1944/. Петър Миятев разширява заниманията, като обявява часове и по история на българския език и на българската литература. Целта на тези незадължителни занимания е да запознаят студентите-слависти с един представител на южната група славянски езици. Това е накратко предисторията на специалността българска филология в будапещенския университет "Лоранд Йотвьош".

Съответно на културната спогодба, сключена между Унгарската народна република и Народна република България, през учебната 1951-1952 г. в Славянската катедра, завеждана тогава от известния унгарски славист Ищван Кнежа, се открива специалността български език и литература. Тъй като отбелязваме макар и не съвсем кръгла, но до известна степен пак юбилейна година, ще се спра само на два въпроса, отнасящи се изключително до българската филология в университета:

I. развитие и сегашно състояние;

II. постижения на българистите, възпитаници на специалността, в областта на българистиката и извън нея.

I. Развитие и сегашно състояние

а/ Българската специалност се създава като равна на другите филологически специалности в университета, с четиригодишен курс на обучение, който по-късно – едновременно с другите специалности – бива увеличен на петгодишен курс. Студентите задължително слушат и една друга, избрана от тях специалност. Учебните дисциплини, застъпени в учебния план, са следните:

1. История на България
2. География на България /и двата предмета в I. курс по един семестър; след две години и двата отпадат от плана/.
3. Съвременен български език – 6 семестъра
4. Старобългарски език – I семестър
5. Историческа граматика на българския език – 2 семестъра
6. Български фолклор – I семестър
7. История на българската литература / стара, възрожденска и нова/ – 7 семестъра
8. Практически занимания по български език – 8, по-късно – 10 семестъра

Към лекциите планът предвижда и семинарни упражнения. Общо часовете по български седмично са: в I. и II. курс – по 10 часа, в III. – 9 часа, в IV. – 8 часа, в V. – 4 часа.

б/ В началото на 70-те години се въвежда реформа на учебните планове във филологическите специалности, които биват групирани в три категории: А, Б и В категория. Българската специалност е отнесена към категория Б. Реформата довежда до известно "отваряне" вратите на специалността. Но при това ново положение първи курс по българска филология става само подготвителен, с 4 часа седмично /вместо предишните 10/: Увод в българската филология – 2 часа и Практически занимания по

български език – 2 часа. Тези часове студентите слушат паралелно с часовете по своите две А специалности. В края на II. семестър, след успешно полагане на изпитите и колоквиумите по двете А специалности, и след успешен изпит по избраната Б специалност, с разрешение на декана студентът придобиваше право от III. семестър да се откаже от една от своите А специалности и да запише избраната Б специалност.

Съществена промяна в учебните дисциплини при тази реформа не настъпи, ако не сметнем намаления брой часове за българската филология. Но не и за преподавателите, където се получи точно обратното. Поради по-късното пълноценно включване в работата и поради по-голямата натовареност на студентите в първите два семестра, успехът не винаги отговаряше на положените от преподаватели и студенти усилия.

в/ От учебната 1984–1985 г. българската специалност е отново А специалност, благодарение на усилията на ръководството на Славянската катедра в лицето на завеждащия я професор Петер Кирай. Като нови дисциплини са въведени: I. Странознание и 2. Увод в славянската филология. Увеличен е броят на практическите занимания по езика. Общо в I. и II. курс часовете по българска филология сега са 12 часа седмично.

Учебният план е давал и дава възможност за обявяване на спецкурсове и спецсеминари, каквито и на българската специалност се обявяват доста отрано:

Българските балади /Лило Ралев, 1959–1960 г. и по-сетне/
Устойчиви съчетания в съвременния български език Тереза

Надпал, 1959–1960 г. и по-късно/

Въпроси на съвременната българска култура /Цанко Младенов, 1965–1966 г./

Съвременни български поети и писатели /Иван Попиванов, 1964–1965 г./

Българският разказ /Любен Бумбалов, 1971–1972 г./

Българската драма /Ваня Бояджиева, 1977–1978 г./

Увод в българската диалектология /Александър Александров, 1982–1983 г./

Увеличаването на броя на преподавателите /до 1977 г. са-

мо двама души/ дава възможност при тези занимания да се вземат предвид не само проблемите и въпросите, по които работят преподавателите, но и интересите на студентите:

Българската литература в Унгария /Петер Юхас/

Отношения между българската и унгарската църква през
XIII-XVII в. /Ленке Чикхеи/

Някои въпроси на теория на литературата /Огнян Сапарев/

Изграждане на българския книжовен език /Тереза Надпал/
Споменатите заглавия, разбира се, не изчерпват този род занимания.

Като при всяко начало, така и на българската специалност се срещат трудности, които произтичат преди всичко от липса на литература през първите години: липсва специална /езиковедска и литературоведска/ литература, липсват произведенията на художествената литература, учебни помагала и наръчници за ползуване при практическите занимания, липсват през първите години и речници: българо-унгарски и унгарско-български. Що се отнася до учебници по български език за чужденци и други помагала, това е време, когато те са редки и в България. Постепенно тези трудности биват преодоляни, преди всичко благодарение на българската страна, и особено на Центъра за българистика - София, който най-редовно и богато снабдява от години не само библиотеката на специалността, но и преподаватели и студенти с необходимата литература. Днес българистите в университета имат на разположение добра и ценна база за преподавателската и учебната работа.

Възходяща е линията на развитие и по отношение на възможностите преподавателите и студентите - българисти да специализират в България. Те редовно участвуват в Летните семинари за чуждестранни българисти и слависти в София и Велико Търново още от самото им откриване. По време на следването си всеки студент има възможност поне един път, понякога и два пъти, да прекара 5 месеца на специализация в България. Договорът за пряко сътрудничество между Софийския университет "Климент Охридски" и будапещенския университет "Лоранд Йотвьош" дава допълнителна възможност на преподавателите за по-

краткотрайни командировки в България. От своя страна Центърът за българистика – за своя сметка – осигурява условия за научноизследователска работа на унгарските българисти в българските научни институти и библиотеки, чрез което им оказва голяма помощ в тяхната работа.

Няколко думи за преподавателския състав. Първите две години работата се води от единствен преподавател – Тотка Маринова, лектор по български език. От септември 1953 г. в работата се включва Тереза Надпал. До 1977 г. – както беше вече споменато – преподавателите са двама души, като лекторите се сменят. От учебната 1977–1978 г. започва да работи трети преподавател – Ленке Чикхеи, възпитаница на специалността, а от 1982–1983 г. – Петер Юхас. Така, заедно с българския лектор на българската специалност сега преподават четирима души.

Тук е мястото да отбележим, че от 4 години български език може да бъде избран като втори задължителен чужд език /вместо английски, немски, френски/, като първи и задължителен за всички студенти е руски език. Студентите избрали българския език в рамките на тази възможност слушат осем семестъра, седмично по 2 часа практически занимания, които се водят от Елвира Катуш.

Със своята дейност голям дял в развитието на българската филология в будапещенския университет имат българските лектори. Те са постоянната и жива връзка със съвременния български език, с българската наука и култура, с една дума – с България. Освен споменатата вече Тотка Маринова, като български лектори досега тук са работили: Георги Вайсилов /1953–1955/, Лило Ралев /1955–1963 г. I. семестър/, Иван Попиванов /от II. семестър на учебната 1962–1963 до 1965 /, Цанко Младенов /1965–1971 и 1972–1973/, Любен Бумбалов /1971–1972/, Лидия Савова /1973–1976/, Ваня Бояджиева /1976–1979/, Александър Александров /1979–1983/, от 1983 г. и сега – Огнян Сапарев.

Преподавателите, завършилите българисти и студентите през последните години взимат участие с доклади и съобщения в научни конференции, симпозиуми и конгреси, организирани в България и Унгария. Така на I. конгрес по българистика /1981 г./

участвуват Петер Юхас, Ленке Чикхеи, Елвира Катуш и Тереза Надпал, а на II. конгрес по българистика – 1986 – Петер Юхас, Ленке Чикхеи, Дьорд Сонди, Елвира Катуш, Тереза Надпал, както и Тошо Дончев чрез изпратен доклад. На първия Колоквиум по преподаване на български език в чужбина /1981/ участва Тереза Надпал, на втория – 1984 – Елвира Катуш.

Специално трябва да се изтъкне участието на завеждащия Славянската катедра проф. Петер Кирай на II. конгрес по българистика, на който той изнася един от пленарните доклади на тема: "Някои въпроси на българската възрожденска книжнина", а също изнася доклад във връзка с развитието на българистиката в Унгария.

На студентска конференция в София участва Ева Пентек със съобщение: "За езика на Паисиевата История славяноболгарская", а на конференцията "40 години по пътя на социализма" на младите научни работници и студенти участва студентът Петър Кръстев с материал за "Българската драма в Унгария/1945–1985/ – критически отзиви".

В будапещенския университет специалността организира конференция, посветена на 1300 годишнината от основаването на българската държава, на която участвуват с доклади и съобщения: Петер Кирай, Александър Александров, Ленке Чикхеи, Ева Пентек, Тошо Дончев и Тереза Надпал. На научна конференция в Дебрецен участвуват Ленке Чикхеи, Александър Александров, Тошо Дончев и Тереза Надпал, всички с доклади.

В 1985 г. е организирана научна конференция по случай 1100 г. от смъртта на Методий, проведена в градовете Сегед, Будапеща и Кестхей. В Будапеща един от главните доклади е този на Петер Кирай: "Към въпроса за продължаване на съществуването на литургия на славянски език". По този повод в Сегед с доклад участвуват Ленке Чикхеи и Огнян Сапарев.

От значение за българистиката е активното участие на завеждащия катедрата проф. Петер Кирай на Международната научна конференция в Будапеща /1977 г./, посветена на 400 години от създаването и 200 години от преместването в Буда на Будимската университетска печатница.

През изтеклите 35 години българската специалност посреща научни работници от България за изнасяне на лекции и доклади, голяма част от които се изнасят пред всички специалности към Славянската катедра. Гости на специалността са били професорите Жельо Авджиев, Куйо Куев, Иван Попиванов, Петър Пашов, Васил Гюзелев, Йоно Митев, доц. Венче Попова, ст.н.с. Тончо Жечев, Карол Телбизов, поетът Петър Алипиев и др.

За изнасяне на доклади и лекции чести гости на българската филология са български научни работници, гости на Българския културно-информационен център в Будапеща. На тях се дължи достойното отбелязване на редица годишнини, като 90 години от рождението на Г. Димитров, стогодишнината на Априлското въстание и на Освобождението на България от османско иго и др.

II. Постигнания на възпитаниците на българската специалност в областта на българистиката

В термина "българистика", който през последните години спечели популярност и в Унгария, известният български учен Емил Георгиев включва "научна дейност, която се занимава с най-съществени за един народ неща: с неговия етнос, произход и родина, с неговия език и словесност – устна и писмена, с неговия бит и исторически живот, с неговата култура и изкуство, с неговите етнически, езикови, исторически, културни и литературни връзки с родствениите му народи, с неговото място между народите"./Емил Георгиев: "Българистиката – същност, развой, проблеми". Език и литература, 1982, I/. В така разбираната българистика работят все повече българисти и в чужбина, естествено и в Унгария, като техните редици получават все по-сериозни допълнения от възпитаниците на специалността българска филология в будапещенския университет "Лоранд Йотвьош".

През изтеклия период научна степен с дисертация на българска тема са защитили следните българисти:

Университетски докторат – първа научна степен в Унгария:

Габор Ракоши на тема: "Българската литература в Унгария /1841-1945/.

Ленке Чикхеи: "Из историята на унгарско-българските връз-

ки/църковно-исторически връзки през XIII-XVII в./".

Ищван Мадяр: "Квестиио Булгарика /Приемането на християнството в България/".

Ева Ринг: на историческа тема, засягаща отчасти български проблем.

Кандидатска дисертация пръв защитава Благой Шклифов на тема: "Костурският говор"/1969/. След него са защитени, също в България, още две кандидатски дисертации. През 1984 г. Тошо Дончев защитава дисертацията си на тема: "Проблемите на етническата идентичност на българските преселници в Унгария". На езиковедска тема е другата дисертация, защитена от Дьорд Сонди в 1985 г.: "Функции и граматически категории на глагола в български и унгарски". Засега върху кандидатските си дисертации работят Ленке Чикхеи, Ищван Мадяр и Ева Ринг. А от защитените дисертации изцяло или отчасти са публикувани тези на Габор Ракоши, Ищван Мадяр, Тошо Дончев и Ева Ринг.

Научната работа на българистите, завършили специалността, намира отражение в славистични и други списания в Унгария и България. Без да се стремим към пълнота, за илюстрация нека споменем някои от техните публикации. Габор Ракоши публикува статията "Габор Казинци и българската литература"/1964/. Тема на Ленке Чикхеи са "Унгарски елементи в българските юнашки песни" /1980/. Въпросът за транскрипцията на унгарските имена в българския език занимава и двама българисти, Дьорд Сонди /"Към въпроса за транскрипцията на унгарски думи в българския език", Съп.ез., 1984/ и Елвира Катус /"Някои проблеми на транскрипцията на унгарски имена в български език", Бълг. ез., 1982/. В българското списание "Социологически проблеми" е публикувана статията на Тошо Дончев "Особености на етнопсихиката на българските преселници в Унгария"/1982/.

През 1982 г. в София излиза учебното пособие "Български език за говорещи унгарски" на Дьорд Сонди, в съавторство с Милка Хубенова. Същият е съавтор и на Българско-унгарски разговорник /София, 1984/.

Публикувани са и рецензии за български научни трудове

от Ленке Чикхеи, Елвира Катус, Ева Ринг и Мария Ремени, както и отчет за Първата национална конференция по езиково строителство в България /1978/ от Дьорд Сонди. А научно-популярната дейност се отразява в предисловия и послеслови към български художествени произведения в унгарски превод. Тук трябва да споменем името на Л.Чикхеи и Д. Сонди. Редовен сътрудник на литературното списание "Шомод" е Тошо Дончев, материали за България публикува Габор Гомбкьотьо в окръжния орган на окръг Комаром.

Необходимо е да изтъкнем значителната поредица от статии /Ю на брой/ на завършили и българската специалност Иван Мокутер под общото заглавие "Бележки от България", публикувани на сърбохърватски език в "Народне новине", орган на сърбохърватите в Унгария, през 1960 г. Статиите отразяват многостранно измененията в България след 9 Септември 1944 г. и постиженията в социалистическото строителство.

Особено значителна е дейността на завършилите специалността в областта на превода на българска художествена и друга литература на унгарски език. Строго погледнато, и според определението на Емил Георгиев за българистиката, тази дейност не влиза в нея, но тъй като се дължи на познания, получени на специалността, ще засегнем и нея.

Като преводачи на художествена литература особено се изявиха Дьорд Сонди, Ленке Чикхеи, Тошо Дончев, Йожеф Ола, а поезия превежда Магда Секей. На Д.Сонди се дължат "Записки по българските въстания" от Захари Стоянов, "Антихрист", "Лазар и Исус", "Тихик и Назарий" от Емилиан Станев, "Бай Ганьо" от А.Константинов, "Зелени кръстове" на Любен Петков и др. Всред преводите на Л. Чикхеи можем да изброим "Преди да се родя" от Ивайло Петров, "Матриархат" от Георги Мишев, "Дива патица между дърветата" от Станислав Стратиев, новели и разкази от Ив. Вазов. Тя превежда "Опит за летене" и "Лазарица" от Йордан Радичков, като "Опит за летене" се играе на сцената в Дебрецен и Будапеща в нейн превод. Преводите на "Цената на златото" от Генчо Стоев, "Обикновени хора" /част I/ от Г. Караславов, "Вълчето" от Г. Райчев, на редица разкази от

Елин Пелин се дължат на Йозеф Ола. Тошо Дончев превежда "Тръстиките" от Любен Дилов, Ева Харшани – "Пътят на Икар".

Споменатите преводачи, както и други българисти от специалността участвуват със свои преводи и в антологии, като "Още веднъж за делфините" /антология на съвременния български разказ/ и "Огледало на българската литература". Стихотворения на Е.Багряна, Л. Левчев, Д.Дамянов, У.Керим и др. български поети превежда Магда Секей, самата тя поетеса, изявила се с няколко свои стихосбирки и носител на литературната награда Атила Йозеф.

В превеждането на политическа литература вземат участие Габор Ракоши и Ленке Чикхеи /"Речи и статии" от Т.Живков, 1979/. Г.Ракоши участвува и в превеждането на "Великите поуки от великата революция" /Т.Живков, 1978/, той превежда и материалите на XII и XIII конгрес на БКП. При превеждането на мемоарна литература също срещаме имената на наши българисти: Л. Чикхеи превежда "До Алпите с Първа българска армия" от Петър Хаджииванов, а Дьорд Сонди и Цецилия Пинтер /Мадяр Ищванне/ превеждат "Буреизвестни времена" на Борис Попов.

Преводът на българските материали на унгарски за сборника "Студии из българо-унгарските връзки" /1981/ се дължи на точното перо на Габор Ракоши.

Неотдавна с два значителни превода се представиха и младите българисти Дюла Дудаш, с превода на "География на България" /Динев-Мишев//1981/, и Цецилия Пинтер с "Панорама на българската литература" на Пантелей Зарев /1984/.

Всред преводачите на българска детска литература трябва да споменем отново Ленке Чикхеи с няколко превода и с участие в сборници български народни приказки. В тази област с два превода участвува Юдит Киш и с един – Жужа Зерги.

Освен с конкретна преводаческа дейност, за разпространението на българската художествена литература допринасят и редакторите-българисти, които са работили или работят в редица унгарски книгоиздателства като "Еуропа", "Магветьо" и "Мора". Това са Л.Чикхеи, Дьорд Сонди, Магда Секей и Ева Харшани. И накрая във връзка с преводите нека споменем, че на възпитани-

чка на специалността, Ержебет Силади, е поверено превеждането на българските филми в студиото за озвучаване "Панония".

Особено полезна е дейността на завършилите в Будапеща българска филология и извън рамките на научната или на преводческата дейност в областта на художествената или специалната литература. Тук на първо място ще споменем българистите - журналисти, които работят в различни унгарски печатни органи и с любов отделят място в своята работа на материали за България, и преди всичко за българската култура. Всред тях можем да изброим : Ева Баршони, Тамаш Алакса, Габор Гомбкьотьо, Филип Пападопулос, Ибоя Варга, Габор Миклош. Писаното от тях достига до широк кръг читатели и им дава възможност да следят изграждането на социализма в Народна република България във всички области на живота.

Българската филология в Будапеща е възпитала кадри, които са работили или работят в министерства, учреждения, научни институти, в средствата за масова информация, в туристически бюра и др. Всред тях ще споменем: Йожеф Ола, Роберт Якаб, Янош Темеш, Тошо Дончев, Илона Пушкаш, Жужа Зерги, Йожеф Биро, Димитра Суванджиева, Марта Йенч, Каталин Съльоши и др. Със своята всекидневна работа те допринасят за по-доброто опознаване и за по-нататъшното обличаване на унгарския и българския народ. На тази цел служи и преподавателската работа - извън рамките на университета - на българистките Л.Чикхеи, Марта Йенч, Елвира Катуш, Юдит Киш, Ержебет Майшаи, които са ръководили или и сега ръководят курсове по български език към Българския културно-информационен център в Будапеща.

От така направения, макар и неизчерпателен, обзор на българската филология в будапещенския университет и на нейните досегашни постижения проличава възходящата линия в нейното развитие. В своята история тя е записала вече не само обнадяващи, но и достойни за внимание страници.

Нино Николов/Будапеща/

ВЪЗДИШКА ПО ДЕБЕЛЯНОВ

Не всички мисли за литературата, които сме запомнили, са взаимодействувани от книгите. До мнозина от тях сме стигнали по приятните пътища на разговорите, които крият неочаквани про-блясъци на остроумие и изненадваща точност. За съжаление по-вечето от тия разговори глътнат в разсеяното ни съзнание и се превръщат в част от миналото, към което често се отнасяме пренебрежително. Може би още ни липсва чувство за историзъм, както твърдеше неотдавна един от изтъкнатите ни критици от по-старото поколение. Иначе бихме записвали това, което непрекъснато забравяме.

Преди повече от десет години в Будапеща чух една мисъл, оценка или може би просто въздишка по Дебелянов, която съм запомнил досега. Тя беше изказана от професора по литература – поета, писателя и критика Ласло Бока.

Бока беше малко странен човек. Спомням си след първия изпит при него той ме помоли за една българска готварска книга. Молбата ми се стори толкова необикновена, че аз наистина вложих голямо старание да му я доставя час по скоро. В началото на 50-те години беше изключително трудно да се изпрати книга по пощите. Когато най-сетне се изправих отново пред него с готварската книга в ръце, реших се да го попитам за какво му е нужна. Оказа се, че в някаква българска повест срещнал "хайдучко чевърме" и искал да види какво представлява това.

За разлика от някои литератори в Унгария /пък и у нас!/
 .

Ласло Бока никога не махаше пренебрежително с ръка, когато ставаше дума за събития в литератури, които не са от най-големите. Изключително зает, той намираше време да следи и нашата литература, без, разбира се, да бъде специалист по нея.

За тази цел той се обръщаше често към чуждите студенти, между които бях и аз, с покана за обед или кафе. Тези обеди ставаха в старото опушено ресторантче срещу университета, което се наричаше "Стогодишно", макар че можеше да бъде и на двеста. Стените му бяха украсени със старинни портрети и гравюри на Мартенската революционна младеж /1848/ и Петьофи. Обстановката беше тиха, потъмнелите дървени сепарета създаваха уют, внимателните келнери се приближаваха и отдалечаваха бързо, за да не пречат на разговора. Професорът пиеше неотменната си чаша бяло сексардско вино, обилно разрежено с минерална вода. Знаех, че е болен, но той никога не се оплакваше от това.

На разговора, за който споменах в началото, присъствуваше и професор Ишван Книежа – едър, побелял човек – един от най-уважаваните познавачи на славянските езици и литератури в Унгария. Той беше запознал Ласло Бока с "Животът и страданията на грешния Софроний", книга, за която Бока се произнасяше, че е "блестяща класика". От него той бе научил много за българската литература – за Христо Ботев и Захари Стоянов, за Алеко Константинов и Димчо Дебелянов.

Вече съм забравил подробностите на разговора за Дебелянов. Ставаше дума за преводите на Буюклиев и за преводите в излязлата по това време в Унгария антология на българската поезия, която представяше твърде едностранчиво и бедно поезията ни, за войните на Балканите и за ранната гибел на поета-поручик. Бока говореше, че "унгарската култура винаги е била обърната с вратите си на запад, а с прозорците си на юг, макар че историческата съдба на Унгария винаги е била тясно свързана със съдбата на балканските народи". Запознаването му с поезията на Димчо Дебелянов му бе дало повод за едно възклицание: "Колко малко знаем все още един за друг!" и за една

въздишка: "Дебелянов е един от най-лиричните поети от началото на века. За съжаление войната го отскубна от европейската поезия преди да стане нейно светило!"

Тази въздишка, струва ми се, заслужава нашето внимание и вниманието на печатната буква.

Иван Попиванов /София/

ЕСТЕТИЧЕСКИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ОБИЧТА /БЪЛГАРСКИ ПОЕТИ ЗА УНГАРИЯ/

Светлините на поезията крият могъща сила – те обгарят съзнанието. В основата им има съкровеност и искреност, те са израз на трайни, дълбоки чувства. В стиховете на мнозина български поети от миналото и съвременността виждаме образи, представи, асоциации, свързани с културата на Унгария, с историята и развитието ѝ. В поетическите слова се оглеждат не само субективните виждания и настроения, не само отделните идеи, но и пориви-мисли, обхващащи много индивидуални съзнания, показващи пътища, драматични конфликти, вълнуващи събития, величие и възход, ярка мощ на народностната позиция.

Както в българската, така и в унгарската поезия има свидни мотиви и настроения, насочени към вековната дружба между нашите народи, към трайните мостове на духовната ни взаимност. Много интересно е изразил това поетът Дюла Ййеш – посетил България, той задава въпрос "коя е тази Тиса тук" и отговорт е, че това е Марица, че "тази Пуста" се казва Тракия. Преплитането на подобни географски понятия съдържа символи за преплитането на чувствата и човешките вълнения, със сложна творческа корелация, израз на патриотизъм и интернационализъм, на народностно и универсално.

Трябва да кажем, че стихотворенията на българските поети за Унгария и унгарския народ се различават от творбите, посветени на други народи. Причината е свързана с обаянието на голямата личност на Шандор Петьофи, велик творец и революционер, както и с проблема за така наречената интертекстуалност – именно в много творби наблюдаваме отзвучи, съзнателно въведени реминисценции, трансформации с нови акценти на

образи и идеи, изразени от гениалния унгарски поет.

Тук виждаме уникален феномен – личността и творческото дело на Петьофи са навлезли отдавна дълбоко в съзнанието на народа ни. Действително Петьофи е въздействувал върху революционното съзнание в много и много страни, но у нас въздействието му е особено мощно, към него отношението е като към роден поет. Неговите стихове са превеждани от най-големи български поети, знаят се наизуст. От значение за това въздействие е паралелът, типологичното сходство с нашия гениален поет Христо Ботев.

И ето мнозина наши поети като говорят за Унгария, пред духовния им лик изниква светлият и свят образ на героя и поета, на патриота и човека. Големият български поет символист Теодор Траянов издава книга с оди "Пантеон" за гении на човечеството и в нея посвещава на Петьофи ярка творба "Карпатският вятър". Има нещо титанично и величаво в изградените образи. Тук прославата и възхищението от подвига се преливат със сложни естетически пластове, присъщи на елегията и трагедията. Право впечатление и смяната на гледните точки, преминаващи от колективното съзнание, към личното виждане на поета, с психологически анализ-разрез на съзнанието, и във финала отново към виждането на множеството. Монологичното изразяване, показващо отношението на големия поет и революционер, е свързано със субективната оценка на самия автор на творбата; няма близост до езиковите особености на речта на самия Петьофи. Тук от значение е символната функция на "карпатския вятър", показващ бурите и вълненията на революционната епоха. И тук, както в много други творби на наши поети, вниманието се насочва към Пустата, също символ, като неотделима от съществуването на унгарския народ.

В нашата поезия за Унгария се говори във връзка с различни епохи, но най-често вниманието се насочва към революционните борби – освен това наблюдава се асоциативен преход от една епоха към друга. През 1920 година поетът Асен Разцветников пише лирическият си цикъл "Унгария", в който дава израз на дълбоката си покруса от разгрома на революцията. Ре-

дят се мрачни картини на "белия терор", на злодеяния от страна на реакционерите. Трагичното в творбите е съчетано с оптимистична борческа увереност, изразена във финала чрез прогностични елементи, които могат да се свържат с бъдещето, намерили реализация четвърт век по-късно /без да можем да ги свържем, разбира се, с тогавашните виждания на поета/.

У нас най-много стихотворения за Унгария са писани във връзка с Отечествената война срещу хитлеристите. Наред с конкретните картини на войната и мечтите за мир и победа, наред с обичта към унгарците, представяни с тяхното благородство и чистота, с възвишени пориви, изпъкват и представи за миналите героични борби, за историческия развой. Разкрити са контрасти и конфронтация, изразена чрез бинарност: замъци-роби, култура-мизерия, прогрес-реакционност, война-мир, обич-омраза, братя-врагове и др. Разорението на военните дни и нощи много ярко и експресивно е представено от Младен Исаев в стихотворението "Будапеща", особено чрез израза "Будапеща се дава в кошмари". Виждаме и елементи на историзъм. В центъра на поетовите видения е грандиозният образ на Петьофи, на фона на историята, персонифициран чрез бронзовия паметник, "от фашисти пронизан" с куршуми, но неуязвим в своето величие. Субективното чувство на поета-автор се превъплътява в една предполагаема гледна точка с осъвременяване – при изразеното отношение към съветските воители. Тук виждаме как величието на гения се осъществява чрез неизброими импулси, чувствувания и преценки. В стиховете на Младен Исаев се говори и за различни градове и местности, където са се водили героични боеве срещу хитлеристите. Говори се за Сигетвар и Пейч, за Соболич и Полконя, но това са повече означения без конкретна определеност, насочени към събитията от войната. Естествено е, че в стиховете не може да се представят пътеписно местности и селища – подобна импресивност е характерна и за другите творчески прояви по време на Отечествената война. И все пак има елементи от националната специфика, свързани с душевността на хората, представяна възторжено от нашите поети – за тях унгарският народ е пример за благородство и възвишена изява. В тази

оценка има израз на обич, както и реални впечатления от взаимните отношения. Никъде няма пресилена идеализация. Интересно е как нашите поети се стремят да се адаптират към национално-специфичното, присъщо на Унгария, как наблюдаваното претворяват през собствената си национално-специфична душевност, във връзка и с особеностите на българския език.

По време на Отечествената война ярки стихотворения за нея и за унгарската земя написаха Веселин Ханчев, Радой Ралин, Ламар, Иван Рудников и др. В тези творби трагичното се прелива със съкровени мотиви и вълнения. И ето тук братската дружба намира израз и в други лирично-интимни изяви: именно в любовните чувства на наши поети към унгарски момичета, за които те запазват светъл и свят спомен, с известни елементи на приказно-вълшебна идеализация. Така Радой Ралин, който в нашата литература се проявява най-силно като сатирик, тук е вълнуващо нежен в обичта си към незнайната Ирма, която всяка вечер го очаква до късно на "Мегтя утца". Иван Рудников е запазил скъп спомен за онази "румена унгарка" Илонка, която го приветства, прегръща и целува. Валери Петров в поемата си "В меката есен" с вълнение си припомня за "едно видение сияйно", самоупреква се, загдето не е намерил сили да преодолее сложността на многото пречки и да доведе унгарската девойка като своя жена в родната страна. По-късно в следвоенните години има и други подобни творчески, а навярно и не само чисто творчески прояви...

Подчертаването на естетическото начало се наблюдава нееднократно. В ред стихотворения се говори за голямата култура на унгарския народ, за поети и композитори. За нашата литература голямо откритие бе творческото дело на Миклош Радноти, преведен на български от Валери Петров, който му посвещава и вълнуващи стихове. В написаната творба има някои наративни елементи с частична описателност – съзнателно вмъкната – чрез която постепенно се изгражда образът на големия поет и се навлиза в неговия свят.

От гледна точка на проблема за интертекстуалността, интересна е една творба на Иван Рудников – "Тиса иде", която

има мотото от Петьофи и завършва с перифраза на неговите стихове, акцентираща върху концепцията. В стихотворението "27 октомври" от цикъла "Мъртвородени дни" Нино Николов цитира в мотото забележителните стихове на Петьофи за любовта и свободата и изгражда цялата си творба върху смисловата връзка на тези велики понятия. Поетът, който е свързан дълбоко с унгарската култура и с унгарския бит, най-проникновено предава национално-специфичното. Години по-късно друг поет – Матей Шопкин поставя същото мотото на стихотворението си "Нежност в Будапеща", в което разкрива силни любовни чувства към любимата жена /не се разбира народността ѝ/ и прави признание, че в "града на Лист и на Петьофи" "свободата ни пречисти и любовта ни омагьоса". Цялото стихотворение е изпълнено със силна жажда за щастие, за искрена и трайна обич. Както е известно поетите са много влюбчиви, но тук става въпрос и за един поширок обхват на чувствата, породени от красотата на "тоя чуден град". Неслучайно поетът възкликва: "Благословен вечерен час! Благословена Будапеща!"

Повечето поети говорят за Будапеща, но ето Любомир Левчев написа стихотворението си "Прекрасният град Мишколц". То е най-малко "пътеписно". Всъщност отношението към града е разкрито само в заглавието. Поетът говори за свои моментни вълнения, за импресионистични проблясъци, насочени към очите на една барманка – която има "огромни ириси с цвета на ром", към видяното в една катедрала, където си припомня за родната майка. Във финала се мярка и друг образ – на "стоманолеярния завод" и тази пъстра смесица създава богати представи, с много алюзии, със загатвания и с особено светоусещане, предизвикано от обстоятелството, че лирическият герой не разбира езика и никой него не разбира – така той се опитва да бъде "птица или отблясък в реката и в настроението на въздуха на I4.XI-!..

Безспорно най-много твори е посветил на Унгария поетът Нино Николов. Те са израз на комплицирана душевност – интересен феномен! В поезията му се преплитат две народностни определености, формирана е творческа индивидуалност с две същности. Те имат доминанта – основното чувство е насочено към ро-

дината. Но наред с него се редят пориви, размисли, копнежи, болки и радости, свързани и с братска Унгария, впечатления от която са също така силни и ярки. В стихотворенията на Николов има ясно очертано интернационално съзнание, но изразеното към унгарския народ аз не бих нарекъл само интернационализъм. Това е нещо повече, това е като вторична проява на патриотизма – обяснението е в отношенията между нашите страни.

Обичта на поета към историята и културата на унгарския народ е свързана с ред аналогии. Висш идеал за него е ботевското начало в нашата народност. Но как може да се отдели този подвиг от подвига на Петьофи; и аз си спомням оригиналното есе, което написа Нино Николов за паралелите между двамата неизмерими гении на нашите народи. Поетът възторжено пише за родните поля, но също така и в Пустата, сред простора на унгарската земя вижда ярки примери на красота и обич. И най-силно го радва, че няма покой – само покоя, затишието, инертността не може да търпи той. Това хубаво е изразено в едно стихотворение, посветено на Ласло Наги. "Никога не бива да мълчим" – императивно и твърдо настоява поетът и тези неговии призови са сигнали за бой, за настъпление срещу кошмара на притихналата, банализирана чувствителност, превърната от някои в безчувственост.

Нино Николов е бил студент в Будапеща, бил е твърде млад и не е очудващо, че има и някои интимно-любовни спомени. И ето – край Тиса "хоризонтите бавно се сливат" и поетът мисли за своята любима. Той я е нарекъл Чилла и като имаме предвид семантиката на името, днес може да приемем, че това означение е условно – защото несъмнено звездата е символът в пътя на всеки млад, вдъхновен човек, особено поет. В образа на тази "ненагледно хубава" се възплъщава обичта на автора към преживените години в Унгария. Затова при първото си прощаване в стихотворението "Недовършена песен" той с болка говори, че дълбоко съжалява защо не може да отнесе със себе си в родната страна "алеята и мокрите тополи", вечерния тътен на града", "оная малка стаичка в Буда" и много други съкровено скъпи за него неща... Но за щастие след тази първа раздяла след-

ват други нови срещи и раздели, до сегашния престой, който навярно също поражда хубави стихове – не е чудно дори някои от тях да са любовни. Поетите са такива!...

Освен Николов има и други български поети, които знаят унгарски и стихотворенията им в никаква степен не са инцидентни капризи на перото. Невена Стефанова, Георги Крумов, Александър Миланов и Димо Боляров също познават в оригинал унгарската поезия, учат се от нея, пишат възторжено за родината на Петьофи. Всички те са и отлични преводачи на поезия. Специално внимание заслужават и стихотворните творби на Чавдар Добрев – изтъкнат литературен и театрален критик, който в последните години прояви неочаквана пряка насоченост към лирическото творчество и шокира мнозина с изявите си на модерен поет. Той също е завършил висшето си образование в Будапеща и има жизнени спомени и свежи впечатления.

Нямам за цел да бъда изчерпателен, но искам само да спомена, че вълнуващи стихове за Унгария са писали и други творци като големия поет Никола Фурнаджиев, като Вълчо Раковски, Найден Вълчев, Иван Бурин, Иван Теофилов и др.

Темата е неизчерпаема, непресекваща, перманентно развиваща се, както е неизчерпаема и нашата обич, нашата близост и сърдечност, която датира от далечното минало, преминава през социалистическото настояще и върви към бъдещето; нищо не може да я прекъсне!

Чавдар Добрев /София/

ОСОБЕНОСТИ НА ПРИЕМА НА УНГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ

Още в началото ще отбележа, че в основата на моите сждения са направляващия интерес, подготовката, предразположението и чувствено-интелектуалния кръгзор на по-широката читателска аудитория в България, която особено по отношение на преводната литература диктува твърде непосредствено изисквания и мярка за културни ценности. Както добре е известно, има случаи, когато чуждестранните естетически постижения заварват неподготвена като вкус и идеен заряд националната публика, за да породят в нея съпротива, чиито мотиви са не само в незрелостта на отделния възприемател, но и в разминаването, предварителното раздалечаване на духовните процеси. Художественото влияние идва и за да отговори на тежнения, които тепърва ще си пробиват път, но вече съзряват, подмолно ерозират съзнанието, те намират почва, която е разорана, макар и семената още да не са хвърлени в нея. Струва ми се, че такъв е случая с рецепцията на френския символизъм, който среща първоначално съюзници в неферментирали духовни настроения на избран кръг от публиката, за да открие по-късно и литературните си пророци у нас. Различно е влиянието на руската класическа литература – тя просто формира заложени и вече проработени стойности на писателското дело, с тягата на мощен локомотив помага движението на литературния живот да се ориентира още по-ясно в две насоки: на конкретно реалистичното изображение и на нравствената проблемност с необходимостта от скъсен път до катарзиса. По такъв начин глобалните духовни идеи на руските художници, които изразяват противоречията между онтология и съществуване, остават на по-заден план. Интересен е и друг

случай – когато чуждите образци по-директно биват адаптирани към националната необходимост и характер: месианските прозрения на полската литература, или религиозно-екстазния дух на немския романтизъм в България придобиват по-предметно, сетивно-конкретно, видимо във формите си битие.

Взаимоотношенията ни с унгарската литература са от по-друго естество. Те най-често разширяват хоризонтите на явления, които в България вече съществуват, дават им по-богата окраска и същностно определение, моделират по-релефно техния профил. Компенсаторната роля тук не е на запълване на бели полета, каквито съществуват във всеки духовен ареал, а по-скоро става дума, че унгарският духовен опит доизковава звена на течащ процес, на изграден модел на идеите и човека, дава по-плътна фактура на явленията и разкрива техни нови черти като принцип на обогатяване и домотивизиране на националната литературна динамика. Тоест, тук ние трябва да говорим за сближение по принципа на сходството, с присъствието на "но", като тип характеристика на влиянието. "Но" в подобен разрез означава такова разтваряне в духовния свят на другата чуждо-земна среда, което я прави същата тази общност по-многообразна, по-обемна, по-диалектична и вътрешно по-зряла.

Съществува и втора особеност на взаимоотношенията ни с унгарската литература. Тази особеност отново потвърждава тезата за сближение по принципа на сходството, но вече с друга знакова съдържателна значимост. За какво става въпрос? Редица модерни идеи на времето в България се възприемат чрез унгарския им вариант, който ги прави по-достъпни и по-лесни за възприемане. Явно било е нужно образецът, оригиналът първо да се адаптира /да се снеме/ към и в унгарската културна обстановка, за да придобие облик, по-годен за приемане и битуване в другата страна. Така например през 30-те и 40-те години у нас масово се издават и четат Ференц Херцег и Лайош Зилахи. Те отговарят на един дребнобуржоазен вкус, склонен към съпреживяване на ефектни интимни мелодрами, към четиво, което отбягва трудните дилеми на живота, предпочита олекотената интрига на романа, бягството от трудните социални конфликти,

инфантилизма на подсладените одисеи на чувствата. Възприемането на тези автори и техните произведения не само съперничи, но дори и доминира над успеха на еднотипни творби от техни европейски събратя. Явно е, че и Зилахи, и Херцег в наши български условия са представляли по-гъвкав и лесен за смилане материал чрез неговото поунгарчване, така както някога през нашето Възраждане е било практика да се побългаряват чужди образци. По-сложен е случаят с Ференц Молнар, един от най-играните драматурзи между 10-те и 30-те години у нас. Защото Молнар привлича вниманието вече и на най-високо интелектуалните кръгове с умението си да строи камерна по същество, затворена като интимен опит драматургия, но с излази към реални обществени проблеми, към изобразяване на лирико-драматичните състояния, на личността сред условията на съгъстваща се несправедливост. И въпреки всичко ние сме склонни да приемем: участието на Молнар в националния ни театрален живот се определя от факта, че той, който пренася, преработва в редица случаи чужд опит на модерната пиеса, някак си прави по-достъпни и близки за нашата публика герои и въпроси на съвременната драматургия; така пиесите на Молнар започват да функционират като междинно звено между първообразци и чужда национална публика.

Но за движението на българската литература, за кипежа на идеите в нея много по-голямо значение и тежест има първият случай на доуплътняване и дообогатяване на литературните и обществените процеси, дори и заради това, че с него е свързано мощното влияние на Петьофи в историята на българската духовна общност. Първоначалните преводи на Петьофи /"Лудият" на Иван Вазов или преводите на Пенчо Славейков/ естествено имат предвид титаничния образ на поета-революционер, брата на Христо Ботев. Но тези публикации подсказват, че Петьофи е необходим в онзи исторически миг, за да доосмисли алтернативата на революционера, да разчупи граници на затвърдени представи, да разшири белезите на традиционната представа за поета на радикалните промени. Петьофи от една страна става олицетворение у нас на стихията на бунта, насочен не само срещу

социални обременености, но и срещу несъвършенствата на човешката природа, срещу злия и обречен мирови порядък. Той се превръща в знаме на една свобода, която макар и коренно да не коригира, но конкретизира, заземява, исторически фиксира свръхчовека на индивидуализма. Така Петьофи решава наши български проблеми, като дообогатява – както вече определихме – идеите на литературния прогрес. От друга страна обаче, легендата или откъслечните познания за цялото творчество на Петьофи, все повече го легитимират като принципиален борец за социално равенство, като предтеча на комунистическите идеи, като радикал, който изповядва същия идеал, както и Ботев, и тъкмо тези съображения, а и емоционални настроения и всеобща атмосфера, дават терени – лириката на Петьофи да характеризира, да уплътнява, да достроява фундамента на едно широко обществено движение, което изповядва платформата на научния комунизъм. Следването на поетичните позиви и признания на Петьофи – и това е знаменателно, – престава да оказва просто и само литературно или културно въздействие, то изразява основни движения на националната съдба, формира характери и биографии, дава самочувствие на хора, на групи от обществото, обрekli се да превърнат философията на живота в кауза на борбата за коренни промени в действителността.

И по-късните издания на Петьофи у нас след социалистическата революция по своеобразен път продължават да обогатяват вече съществуващите познания за света на поета. Не е случайно, че актуалният патос да се преодолеят социологическите интерпретации през 60-те и 70-те години на XX век, да се усвои универсализмът на съвременния човек във времето и пространството, намира опора и в умонастроенията, във философските прозрения на Петьофи от цикъла "Облаци", представен главно от бележития ни поет Атанас Далчев, от талантливия лирик Нино Николов и други.

В тази насока на разсъжденията бих посочил още два примера. Мястото на Ласло Наги в съвременната българска лирика. Стихотворенията на Ласло Наги, преведени на български език, контактите му с български поети, появилата се книга с избра-

ни творби, попаднаха в контекста на търсения на българската лирика да преосмисли образната система на сюрреализма, да постига етажите на метафората, да привлича по-категорично аргументите на изобразителните изкуства и на модерната музика в своя полза, да активизира не на последно място невидимите механизми на асоциативните връзки и преходи. Ласло Наги тъкмо в подобно русло даде своя принос, изрази своята позиция относно магията на поетическото творчество и корените му в културата на народа, за да придвижи напред един започнал да се осъществява процес в новата българска лирика.

Великолепен пример е и обръщането на българския театър към унгарската драматургия през последните години. Само в столицата в сериозни театрални формации – театър "София", театър "Сълза и смях", Държавния сатиричен театър и др., са играни с успех Ищван Йоркен с "Игра на котки" и "Семейство Тот"/ в Народния дворец на културата и с моноспектакъла "Няколко варианта на самоосъществяването", създаден по "едноминутните новели" на писателя/, Карой Сакони с "Грешката е във вашия телевизор", Ференц Каринти с неговите гротескни миниатюри, Ищван Чурка с "Голямото чистене", Акош Кертес с "Имен ден", "Вдовици" и "Милост за къравия". В много от извънстоличните театри се играят и редица други произведения на днешната унгарска драматургия. Едни от най-талантливите български режисьори, особено от по-младите поколения като Иван Добчев, Димитър Гочев, Николай Ламбрев, Пламен Марков и други се ангажират с представянето на унгарски пиеси. Значителни актьорски постижения има именно при показва на спектакли върху унгарски пиеси – на Руси Чанев в "Имен ден", на Стоянка Мутафова в "Игра на котки", на Константин Коцев в "Семейство Тот", на Катя Паскалева в "Голямото чистене" и др. Един от големите софийски театри – Театъра на сатирата – разполага с камерна сцена, предназначена да показва унгарски пиеси. Под печат е и голям сборник със съвременни унгарски драми. Това са факти, които са в центъра на развитието на новия български театър. Интересно е да се потърсят причините за този "бум" на унгарската пиеса в България. Едва ли всичко може да се обясни само с майсторството на дра-

матурзите, с почерка на таланта. Ако е така, защо преди това подобен прием е нямало? Защо едва сега е дошъл редът на унгарската пиеса да има толкова почитатели и толкова определено да влияе върху същностни страни на сценичния ни живот?

Моето становище по този въпрос и сега е следното: аз смятам, че унгарската пиеса участва отново в реални и важни процеси, които вече пулсират, осъществяват се в българския духовен свят. Тя не поставя принципно нови проблеми, но тя поглежда от принципно по-различен зрителен ъгъл към същите тези проблеми и по такъв начин дава повече простори за дълбокото, правдиво осъзнаване на съвременното битие, и на мястото на човека в него. Българската драматургия има великолепно постижения в гротескното изображение на героя, в сатиричното оценяване на редица жизнени положения, при възкресяването на мотиви и идеи на фолклорната култура, при тълкуването на личността в една по-обикновена среда, без външни украшения и ефектни пируети. Драматургията ни притежава и достоинства при обхващане на гражданската участ на индивида, при разработване на собствените си средства с дифузия на жанровите обособености и др. В същото време характерно за нея е, че поставяйки проблемите, тя често предпочита реторичните отговори, скроените финали, като нерядко се отказва да изследва съзнанието на отделни социални кръгове – сравнително по-безпощадно, а защо да не кажем – и по-огрубено. Унгарската драматургия ни помага да продължим и задълбочим нелицеприятната дискусия за съвременния герой и за средата, която го обкръжава. За разлика от българския драматург, който повече вярва, че човекът влияе върху света, в предпочитани от българската публика унгарски пиеси ние виждаме как самата обстановка, окръжение, среда, социална атмосфера формират героя – и начина му на осмисляне на нещата, и изиявите на чувствата, и конкретните му прояви към обществото и към самия себе си. Възможното въздействие на унгарската драматургия върху българския театър се проявява в две насоки: като безпощадно, сурово, безкомпромисно опиране върху доводите на социологията, на документалистиката, на фактическото "заснима-

не" на персонажа /осооено с акцента върху еволюцията на така наречения периферийно-лумпенизиран слой/; другата насока е по линия на едно обобщено, парадоксално в средствата си мислене, което показва противоречивата природа на явления от постиндустриалното съвременно развитие.

Симптоматично е, че във вертикален и хоризонтален порядък на времето ние намираме сходни явления и тенденции при трансформацията на унгарската литературна действителност в България. Тези явления доказват, че съществуват не само случайности, но главно особености, закономерности в този процес на адаптиране на чуждото влияние в една друга народностна и езикова среда. Тези закономерности наистина се нуждаят от проучване, изследване, анализ, сравняване и обобщаване.

По същия начин тепърва би трябвало да се осъзнават и такива факти: защо унгарската селска проза у нас започна да въздействува сравнително по-късно и то без очаквания всеобщо интерес. Само закъснението ли е причина, или и обстоятелството, че националните ни образци вече съществуват и са дали достатъчно плодове, и че чуждите влияния преди това са наситили глада от такова познание /чрез руската или полската литература например/. По-очевидното влияние на унгарския роман в сравнение с разказа също вероятно не е случайно – произведенията на Мор Йокаи, Калман Миксат и други, и то може да намери обяснения като изключение от набелязаните особености. Не може да не бъдат обект на изследване и изумителните съвпадения между моментите на разцвет на символистичната поезия в Унгария и България, на революционната поезия в двете страни, както и истината че те се развиват в по-близка логика, но без взаимовлияния. Както проличава, някои отделни прояви на унгарската литература в България не се подчиняват на закономерностите, които очертахме – те изискват допълнително вглеждане и осветление. Но затова пък рецепцията на унгарската проза, посветена на революцията от 1919 г. и по-специално популярността на романа "Тиса гори" от Бела Илеш е още един аргумент в полза на мисълта, че унгарските литературни образци се появяват, за да дообогатяват, доразширяват, доуплътняват, доосмислят за-

почнали да се реализират и вече осъществяващи се факти, явления, процеси на българската литература, на българския духовен и обществен живот.

Всяка литература търси своята самобитност, така както отделният човек доказва цял живот себе си с известни шансове да се самооткрие. По такъв начин литературата остава памет и съвест на народа си, а в новите епохи и знак за освобождението на индивида, който, само когато има свое племе, своя народност, своя духовна общност, принадлежи и на човечеството. В това пътуване към собствената си душа, националната литература пресича духовните меридиани, преброява озвездените континенти и на други народи и държави. Това тя го върши, за да се съхрани като двигател на еволюцията и цивилизацията, като сечиво на прогреса. Този тип общуване характеризира и влечението на българската културна общност към опита на унгарската литература.

Ваня Бояджиева /София/

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ НАЙ-НОВАТА БЪЛГАРСКА
И УНГАРСКА ПРОЗА
БЪЛГАРСКИ И УНГАРСКИ КОРАЛОВИ ОСТРОВИ

Без да правим изкуствени връзки и аналогии на постигнатото през последно време у нас и в Унгария в областта на прозата, би било полезно да се набележат някои сходни явления и процеси, които стават все по-забележими и видимо се открояват. Тук съвсем не става дума за изчерпване на проблемите, нито за насилени паралели или за пълен анализ на новите явления, а за опит да се вгледаме критично в едно вече изминало десетилетие в прозата на два народа, които имат исторически и литературни сходства и различия. В двете братски литератури настъпи естествено оглеждане на придобитото, преоценка на ценностите, тематично и стилно разнообразяване на жанрове и мотиви и извеждане на националното в рамките на общочовешкото.

Много интересно е твърдението на съвременния унгарски писател Ендре Илейш, който в една своя статия отбелязва, че съвременната унгарска литература расте, тъй както растат кораловите острови – бавно, известно време дори като че ли невидимо, под нивото на водната шир, докато в един миг се извиси резултатът на растежа в "произведения, придобили голяма съдържателност и художествена сила – значителни и важни творби, които вече ще забележат всички, дори скептиците и нетърпеливците". Това коралообразно съзряване на съвременната литература той разкрива главно в разказа – но не в отделния разказ, а в общото внушение на жанра, в "единството на вкопчващите се една в друга творби". Ендре Илейш завършва своето сравнение с думите: "Коралите се образуват винаги върху подводни вулкани". Унгарският вулкан ни е познат: това е бурно-

то развитие на страната, на бита и душевността през годините на свободата, вулканичното осъществяване на довчерашните мечти. К о р а л о о б р а з н о и в у л к а н и ч н о с ъ з р я в а н е бихме могли да открием и в растежа на съвременната българска проза, и то не само в областта на разказа и новелата, но и в романа, което е наша радост и гордост. Общото в мотивите и творбите на двете литератури от последно време е в засилващата се гражданска ангажираност, в непримириемостта към пошлостта и еснафството, в дълбокия съвременен хуманизъм, в борбата срещу отчуждението и същевременно в търсене на различни по-нови стилни измерения, в чийто оригинален изказ се оглежда динамиката на съвременното общество.

През седемдесетте и началото на осемдесетте години в българската проза се забелязват радостни изненади. Появиха се съвсем естествено нови имена, нови книги, нови проблеми, нови търсения. В същото време особено интересно е, че някои "стари" имена придобиха ново звучене, изпълниха се с различно съдържание, с нов пълнеж и стилна багра. Това видоизменение в съдържание и форма е продиктувано от характера на обществените процеси, от изискванията на времето, от бурните промени в битието и психиката на нацията. Един Богомил Райнов например ни стъписва с откритията си във философско-есеистичната асоциативна проза. "Този странен занаят", "Черните лебеди", "Елегия за мъртвите дни", "Само за мъже", "Магическият фенер" и др. са доказателство за пътя на този наш автор в дълбочината на някои от основните съвременни проблеми – за изкуството, отчуждението, равносметката, апатията, стремежът да се премине от предверието в изкуството към истинската негова сцена.

В книгите "Малки семейни хроники", "Барьерата" и "Везни" на Павел Вежинов нравствено-етичните проблеми на съвременното общество се поставят с цялата тяхна болезнена сложност и повик за истинска човешка красота и хуманност. Невидимите граници между "добро" и "зло", между реално и ирационално, между престъплението и извън него, между живота и смъртта понякога предизвикват буря от конфликти в човешката душа, които

водят до тъжен размисъл и горчива равностетка.

В един сборник с разкази на Ендре Илейш, озаглавен "Двоен кръг" се среща с нравствени проблеми, касаещи унгарската действителност, които имат сходство с проблематиката на българските автори. Героите на Илейш, който по образование е лекар, /подобно на Д.Димов, Ал.Карпаров, Л.Станев, Милчо Радев, Рашко Сугарев и др./, попадат в ситуации, които подлагат на изпитание тяхната нравствена устойчивост и изхода от борбата между "здравото" и "болното" в душите им.

Разчупването на "двоения кръг", на "барьерата" в отношението между хората в съвременното общество е една от особено трудните и деликатни задачи на писателя. Още Тибор Дейри в новелите си "Весело погребение", "Две жени" и "Филемон и Бавкида" достига до проникновено-тъжния извод, че човешкият живот няма смисъл ако е егоистичен и самотен, ако е потопен в лъжа и фалш. В последно време в унгарската литература Ищван Йоркени, Андраш Шютьо, Золтан Фабиан, Ищван Чурка, Ласло Камонди и др. населиха своите белетристични творби с наглед малко странни и чудновати герои. Но навсякъде личи подчертана критичност и ярко остроумие, лекота и въздушност във формата, понякога ново жанрово "смешение", поднесено с философско вглъбяване в проблемите.

Подобни нови явления и тенденции не е трудно да открием и в българската съвременна проза. Свое различно от досегашното си развитие претърпяват писатели като Камен Калчев, Андрей Гуляшки, Ивайло Петров и Иван Давидков, Слав Хр. Караславов и Емил Манов, Блага Димитрова, Дико Фучеджиев, Владимир Голев, Георги Мишев и др. В областта на историческата проза оригинални откровения и необичайни изповеди срещахме в романи-те на Емилиян Станев и Вера Мутафчиева, на Антон Дончев и Слав Хр. Караславов и др. "Книгата за Софроний" например е роман-есе, където авторката достига до тънки наблюдения и тълкувания, до нова интерпретация на съвременност и история, на автор и художествен образ.

Чисто българската: страст към втурване и обяснение на от-

делни моменти от историческото минало не е присъща в такъв аспект за унгарската литература от последния ѝ период. Това са по-скоро специални, български недоизживени и недоизстрада-ни болезни, свързани с хилядолетната ни култура и история, която трябва да осмислим и поднесем на световна сцена. Колкото и спорен да е терминът за "неравномерното" българско историческо и литературно развитие, то все пак изглежда трябва да крие някакво обяснение за стремежа на нашата култура и литература да се приобшат към световния общокултурен съвременен процес. И не бива да ни се струва нескромно ако подчертаем ясно съзнание, че и ние сме дали своя принос в общочовешките ценности на изкуството.

Феноменът Йордан Радичков продължава своето неповторимо излъчване и днес. След неговата весела, игрива и гротескна клоунада от по-ранните му творби последваха "Барутен буквар", "Всички и никой", "Сомени за коне", "Шест малки матрьошки и една голяма", "Малка северна сага" и др., както и пиесите му "Лазарица", "Опит за летене" и "Образ и подобие". Склонността към самоирония и самокритичност в последните творби на Радичков се засилва, без да се намали пищното очарование на неговия неизтощим хумор, в който винаги се промъква малко стае-на тъга и особен вид трагизъм: "Мълчанието също ражда матрьошки" – заключава Радичков в едноименната си новела от споменатата книга, за да ни накара да се усмихнем весело и тъжно над самите себе си.

И странно и хубаво е, че един такъв чисто български самороден автор, какъвто е Радичков, има нещо като свой "двойник" в лицето на Ищван Йоркени в съвременната унгарска проза. Много интересна и оригинална композиция има новелата на Йоркени "Игра на котки". Доста значителна и многообхватна е неговата новела "Семейство Тот", която е нещо като малка унгарска сага от времето на Втората световна война. Абсурдността на ситуациите и националната многоплановост и общочовешка значимост на новелите на Йоркени ги сближават с творчеството на Радичков.

Паралелът Йоркени-Радичков не бива да се схваща в буква-

лен смисъл на теми, образи и формални средства, а в опита на двамата автори да надникнат в националната психология от иронично-критичен аспект, без да губят опорни точки в историята и съвременността. У нас Радичков имаше епитони, но нито един пряк последовател. Истинският новатор е винаги "самотен", защото сам създава традиция, разрушава някои предишни норми. Йоркени и Радичков раздвижиха идеите и формите в съвременната унгарска и българска белетристика, откриха пред писателите много неподозирани въздух и свобода на изказа, волност и нови незавоювани простори, провокираха закостенели схващания в изкуството. Те узакониха абсурда в литературите ни, прокараха мостове между нашите регионални и национални граници и световната проза.

След опита на Радичков в нашата белетристика се откриха много нови хоризонти, разгърнаха се различни имена и таланти. Но никой не може да отрече озонирането на литературния климат, настъпил след смелото присъствие на този наш все още много млад по дух и изява съвременник, който продължава да ни смайва непрекъснато с най-неочаквани и мъдри откровения. В последните години преди смъртта си Ищван Йоркени печаташе непрестанно и своите малки "Едноминутни новели", в които националната мъдрост и веселие се примесват със стъстено съвременно интелектуално виждане на наболели нравствени проблеми, поднесени в кратичка, необичайна, "вицова" форма. На съвременния унгарски и български читател му е необходим силен, точен и ярък социален хумор, съобразен с националната психология на най-новите идейни изисквания на времето. И тъкмо на това особено трудно поприще вече десетилетия успяват да задържат будно съзнанието Йоркени и Радичков, тези може би най-весели и най-тъжни наши национални белетристи, които прекрачиха успешно извън рамките на страните си.

Автори като Ищван Йоркени, Андраш Шютьо и др. са приобщили унгарската съвременна проза до световната проблематика. В нашата литература този процес напоследък се отприщва с особена сила и пълногласност. Някакво особено възраждане сякаш настъпва в националната българска литература, ново национално

самопознаване и необикновено "ренесансово" виждане и тълкуване на познати и преоткрити ценности. Митовете се осъвременяват и "побългаряват", ние вече не се стесняваме да надникнем детайлно в миналото си, за да го осъзнаем отново и напълно. В това отношение унгарците са били винаги наши приятели, които ни разбират и ни съчувствуват напълно. Те успяват не само да ни подкрепят, но и да отчетат нашето общо стародавно културно приятелство и сътрудничество. Неоценими заслуги в това отношение имат изследванията на Петър Кирай, Имре Тот, Петер Юхас, Золтан Кирай, Тереза Надпал, Дьорд Сонди и др.

Във връзка с настъпилата в последно време жанрова и стилска свобода в прозата трябва да споменем и опитите на Димитър Яръмов. В "Простри ръка", "Даром дадено", "Залък за утре" и "Нежни души" той потърси във фолклора онова неоценимо богатство, което е било винаги залък за утре във всяка национална литература, нейно най-свято и истинско съкровище. Д. Яръмов е своеобразен продължител на Радичковото фолклорно начало, но с подчертано самобитно увлечение към надникване в характерологията на българина от нов съвременен аспект. "Селската" стихия у Яръмов придобива ново философско осмисляне.

Георги Алексиев с романите си от недалечното минало и с книгите с разкази и новели "Разпятие" и "Разсечено небе" доказва близостта на народно-фолклорното виждане с най-сложните проблеми на нашата съвременност, или може би по-точно - обличават философията на българина с трезвото интелектуално разбиране на нещата и явленията от национален и световен мащаб.

Разказите и повестите на съвременната унгарска белетристика Ержейбет Галгоци, излезли на български език под заглавие "По чий закон?" са също интересно явление. Унгарската авторка се явява представител на едно по-ново течение в съвременната социалистическа проза. От различните житейски факти, повечето от които носят почти криминален характер, тя съумява да пресее по-значителното и да го постави на внимателна дискусия. Обикновено причините за вината са открити със смело и

точно фиксиране, не се премълчават нито социалните, нито моралните фактори, които водят до едно или друго некрасиво човешко деяние. Това е откривателското зърно, което заляга в основата на прозата на Галгоци.

Авторката не украсява и не размазва действителния факт. Нейният разказ не е спокойно изреждане на събития, а хирургическо проникване навътре в тъканта на загнойлата социална и лична рана, с цел да бъде оперирано нездравото място. Високохуманна е тази писателска храброст, която не пести черните бои, за да помогне на светлината да проникне и в най-тъмните ъгли на човешките страсти.

Самата унгарска белетристка в едно свое изказване споделя, че за нея случките от живота са като малки снежни топки, които в процеса на творческото пресъздаване се превръщат неусетно в снежен човек. Това красиво, поетично сравнение наистина много подхожда за нейната на пръв поглед сурова, но всъщност дълбоко лирична и експресивна проза. Задушевият тон извира не от сложните и нерадостни случки, които авторката показва с кинематографична изобретателност, а от едва доловимия подтекст, който струи от тях. В "Парите за войничето", "По чий закон?" или в "Паяжина" и "Минно поле" читателят постепенно избистря в себе си чистото вълнение за съдбата на тези хора, които не се поддават на корупция. Тяхното съществуване е по-достойно, изпълнено с трудности, но и с благородство. Ержейбет Галгоци не отминава паденията в човешкото съществуване. С неуморна педантичност тя осветлява причините за някои негативни постъпки. По този начин постига двоен художествен резултат: непремълчаните недостатъци стават по-лесно отстраними, а също и тези, които се борят срещу тях, увеличават своята вяра и смелост. В последна сметка ние сме поставени пред съда на човешката съвест и тази най-съвършена чувствителна мембрана трябва да отмери кое е добро и кое - зло... Тук веднага пада всяка лакировка и украсителство, външната грубост на явленията се докосва до най-нежни човешки резонанси.

Автор на повече от десет книги, на телевизионни и играл-

ни филми по сюжети от нейни творби, Ержейбет Галгоци доказва, че благородната намеса на писателя в някои трудни и сложни съвременни конфликти е не само желателна, а и наложителна. Тръгвайки по пресните следи на житейския факт, Галгоци не замръзва на повърхността, а прониква в дълбочина и посочва социалните и психологически причини на описваните от нея събития.

Подобни явления на литературата на "факта" се появиха и в българската съвременна проза. Автори като Калин Донков и Кольо Севов смело надникнаха в съдебните зали и от там извлякоха документи, които ни карат да тръпнем, да бъдем по-бдителни и с по-голямо чувство за гражданска съвест.

Картината на най-новата унгарска проза е пъстра и многоцветна, почерците са различни, но в последна сметка се очертава портретът на една динамична действителност, в която боите и тоновете са подходящо съчетани. Открояват се разкази като "Носачи" на Шандор Съони, който разкрива нещо отминало, но много живо и релефно. Интересна е например и новелата "Кой какъв е" на Габор Турзо, където връзката между минало и настояще е в сложна плетеница, от която се извеждат някои важни концепции за съвременността.

Много оригинална по замисъл и изпълнение е "Заложникът" на Ицван Йорши, това е модерен монолог за живота и смъртта, на фона на човешката драма на отчуждението. В този план е разработена и повестта "Защо са лоши унгарските филми" на Ицван Чурка – сатира на лъжливото творческо вдъхновение. Общото качество на тези произведения, което силно привлича, е дискусияният им живец, философското осмисляне на художествените проблеми, движението на идеите, които се проектират и в бъдещето.

За някои особености на съвременния унгарски разказ добра представа дават "Канонада до четири", "Какво се случи", "2Г халби бира", "Труповите на свети Джон" и др. Обединяващо звено в тях е добрият психологизъм, лекият и непринуден хумор и бързият, съвременен рефлекс на авторите. В "Канонада до четири" за много сериозните неща е намерен ведър, шеговит тон, за

да почувствуваме душевността на младия герой, станал участник в освобождаването на Будапеща от фашистите. Представителят на по-младата унгарска белетристика Миклош Мункачи в разказа "Трупове на свети Джон" разкрива отделни аспекти от живота и светоусещането на съвременната градска младеж, анализира трудната борба за опазване на моралните ценности.

Габор Мочар в новелата "Камъш с червени корени" навлиза в сложни и противоречиви ситуации на днешното унгарско село. Конфликтът между двамата представители на стопанства – Мурин и Боршай – загатва за непрестанната борба между старите и новите методи на ръководство, в която новото понякога трудно си пробива път.

В новелата "Заложникът" на Ищван Йорши се създава особен вид полифоничност на повествованието. Характерна тук е оригиналната композиция, психологическата детайлност на образа, достоверността на съвременното езиково скулптиране, многоплатовото разгръщане на сюжета, богатството на вътрешния подтекст. "Заложникът" на Ищван Йорши представя във фантастичен план горчивата съдба на един учен, филолог, отвлечен от терористи. Докато са намира в плен у тях, той открива много печални истини за живота, бившата си среда, съпругата си и нейните истински чувства. Героят е жертва на пълно отчуждение и самота, които го правят тъжен и мъдър. Авторът използва ретроспекции, които създават по-голяма дълбочина на психологическите преживявания и кондензираност на стила.

Интерес представляват търсенията на Булчу Берта в "Какво се случи". Тук авторът прави дисекция на човешката душа, за да установи причините за оеснавяването на съвременника. Най-тъжно е, когато взаимните контакти не са нищо друго освен сделки. Проблемът за духовните промени вълнува особено силно Габор Турзо, който в "Кой какъв е?" показва степените на човешкото падение, неспособността на някои да опазят нравствените си устои от суровите бури на обществените промени. Композицията на тази новела има своеобразна мозаечна архитектура, чрез която портретуването на действащите лица е доста сполучливо. Ст привидния хаос се очертават като в калейдоскоп

отделните фигури на героите, картини на една бързо изменяща се действителност. Долавя се хуманистичният повик на автора.

Идва ред да споменем и някои от наистина по-новите явления в българската и унгарската проза. Картината става пъстра и интересна, критици и литератори тепърва ще обособяват групите и подгрупите на тези явления и процеси, ще внасят термини и уточнения, ще очертават стилови и жанрови направления. И тъкмо това е радостното. Тук някак изведнъж в съзнанието ни изпъква една оригинална миниатюра на младия унгарски белетрист Георг Кочмарош, озаглавена "Маестрото и Ученикът", която си позволявам да цитирам:

- Кажи "А" - рече Маестрото.
- ... - с усилие се опита да концентрира Ученикът.
- Кажи "А" - търпеливо повтори Маестрото.
- "а" - рече изпотен Ученикът.

Маестрото недоволено поклати глава:

- Не "а", трябваше да кажеш "А"!

Ученикът се изчерви, посиня, най-после изрече: "А"!

Маестрото се усмихна доволен, измъкна един лист и написа, че Ученикът е придобил способностите си при него.

Тогава най-неочаквано Ученикът рече:

- "Б"!

Маестрото се вторачи в него, хвана се за сърцето и припадна.

Това малко ексцентрично и драматично разказче дава добър повод за размисъл във връзка с някои нови явления и тенденции в младата българска и унгарска проза. Всяко поколение, издържало успешно изпит при своите учители, иска да каже съвсем естествено и нещо ново, не само "А", а и "Бе" в литературата. И тъкмо такива "Б" групи се оформят вече и в българската, и в унгарската проза. Напоследък в унгарската литература се чуват много нови и оригинални "Б" гласове, реалистично откровени, за които вече стана дума. Ето някои от по-нашумелите: Георг Молдова /със своите социографски открития, в разказите "Мандарин, прочутият хулиган" и "Човекът, който зарови мъртвите"/; Золтан Фабиан /със "Съвременна молитва"/; Ищван

Йорши /със "Заложникът"/; Ишван Чурка /със "Защо са лоши унгарските филми"/; Миклош Мункачи /с "Трупове на свети Джон" – където анализира трудната борба за опазване на моралните ценности у младежта/; Балинт Тот /с "Дъжд по листата на бряста" – за важноста да се разбират хората помежду си/; Георг Шанта /с "Не че жените са глупави", а по-скоро обратното.../; Георг Кочмарош /с "Маестрото и Ученикът" / и др.

Българските "млади" белетристи също имат свой безспорен ценен "Б" влог в съвременната проза. Тук са Георги Величков, влязъл в унгарската световна енциклопедия; Георги Марковски с романите "Хитър Петър", "Разказвачът и смъртта" и есетата от "Достойно ест"; Любен Петков /с "Календар" и др./; Георги Мишев /с "Матриархат" и "Произведено в провинцията"/; Владимир Зарев /"Битието" и "Процесът"/; Димитър Коруджиев /с "Подозрението" и "Домът на Алма"/ и др.

В унгарската проза се появи и една малка книжка със странното заглавие "Лек съм ми обеща мама" от Андраш Шютьо, преведена за щастие и у нас. В непозната досега романова форма, съставена от отделни малки спомени, споени от неповторимото авторово присъствие, са предадени като в кратка съвременна унгарска енциклопедия увлекателни преживявания и размисли. Очарователният унгарски разказвач Андраш Шютьо от Трансилвания, автор на пиеси с подчертано философска проблематика като "Каин и Авел" и др., в изповедно-дневниковата си книжка обединява минало и настояще с лекотата на съновидение, в което се оглежда тревога за бъдещето. Струва ми се, че и в българската проза започва напоследък такова ново преосмисляне на преживяното – в сбита, почти енциклопедична форма. Такова явление например е и книгата на Георги Марковски "Селски календар" /1980/ – една оригинална повест за златното детство. Подобни явления безспорно ще продължават да ни радват и в бъдеще.

Не бива да се отминава и така наречената " н о в а в ъ л н а " в унгарската белетристика. Тук се включват четири-ма белетристи – Геза Беремени, Петер Естерхази, Петер Лендел и Петер Надаш. Романите на трима от посочените белетристи мо-

гат да се причислят към така наречения семеен роман, без това да са типични с е м е й н и х р о н и к и. Разказът в "Край на романа на едно семейство" от Петер Надаш се отнася за началото на 50-те години. В книгата на Геза Беремени "Легендарният" е нарушена темпоралната последователност и всички членове на семейството тълкуват една история по различен начин. Петер Лендел в "Счупени саксии" трябва да търси баща си и собственото си "аз".

Много оригинален е "Производственият роман" на Петер Естерхази /1980/. Той с право се счита за явление. Тази книга е нещо като "двоен роман" – пародия на производствения роман от 50-те години. Прави се социален и философски разрез на историческото ни литературно наследство. Дистанцията между писателя и разказаното от него е премахната. Композицията е сложна и съдновременно оригинална и съвременна. Този роман ни кара да се замислим върху настоящето и бъдещето.

В съвременната българска литература също има подобни интересни явления в най-последно време в областта на прозата. Без да говорим специално за някаква съвсем "нова вълна", трябва да отбележим появата на книги-равносметки, в които има биографичен елемент. В тях се крие и биография на времето. Тук е романът на Драгомир Асенов "Най-тежкия грях" /1979 г./, който кара читателя да си постави тежки нравствено-философски въпроси и да търси вина и у себе си за грешките на другите.

Божидар Томов в книгата си "Някой за Хамлет" повдига въпроси за значението на изкуството, което единствено ни прави по – м ъ д р и и д о б р и. Поставят се проблеми за смисъла на творчеството, което винаги трябва да бъде истинско и живено, свързано с идеалите на времето.

В "Квартални хроники" и "Книга без корица" на Николай Стоянов се среща с циклично подредени разкази и новели, свързани с началото на 50-те години у нас. Тук забелязваме нещо ново и оригинално – елементи на гротескно-фантазно виждане на действителността и философски размисъл за с м и с ъ л а н а и з к у с т в о т о. Повдига се проблемът за новаторството в живота и литературата. Авторът се тревожи от въ-

проса за истинската човешка доброта, която понякога става дефицитна.

Новелите на Александър Томов от "Елегия за птици" и "Памет", както и романът му "Мелница за ветровете" са едни от най-интересните съвременни творби, в които проблемите за живота и смъртта, за творчеството и човешките добродетели се разискват с белетристично майсторство. Александър Томов убеждава, че човек се преражда в мъката, а всяка драматична ситуация е изпитание за съхранение на човешкото. Смъртта също говори със свой език за човешкия характер и индивидуалност.

Едни от най-ярките постижения в съвременната българска проза са романите "Хайка за вълци" на Ивайло Петров и "Домът на Алма" на Д. Коруджиев, и "Чудакът" на Андрей Гуляшки, появили се съвсем наскоро през 1986 година. Много различни по своята тематика и стилистика, тези романи говорят за новото развитие на този труден за българската проза литературен жанр. "Хайка за вълци" на Ивайло Петров поставя на художествено разискване сложните въпроси за измененията на човешката душевност под напора на социалната действителност у нас през 50-те години. Разкриват се оригинални и ярки характери, в движение и развитие навлиза се в дълбините на националната психология по време на бързоменящата се социална действителност. "Домът на Алма" е интересен роман-есе, роман-размисъл за творчеството и за човешките нравствени устои в трудни моменти на болест и в чужбина. Проблемите за отчуждението, за равносметката, за преоценка на човешкия живот са поставени с цялата им сложност, с откровеност и в съвременна раздвигана белетристична форма.

Романът на А. Гуляшки "Чудакът" е продължение на художествения размисъл на автора за човешките добродетели в съвременността. Главният герой без да е "безгрешен" се стреми да бъде честен до крайност и затова се сблъсква с редица трудности, в които той се разкрива като интересен характер на съвременен човек.

Посочените по-нови явления в унгарската и българската

проза говорят за сходството в проблематиката, за нарастващото художествено майсторство особено у някои по-млади автори. Забелязва се също и задълбочаване на националната значимост на литературата, като част от общочовешката култура, което е сигурен залог за нови постижения.

Ленке Чикхеи /Будапеща/

ПО СЛЕДИТЕ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА АРИСТОКРАЦИЯ В УНГАРИЯ

Отдавна имам твърдото убеждение, че унгарските архиви и библиотеки все още крият множество ценни, неразработени документи, които могат да допринесат за изясняването на слабо документираните събития и процеси в по-далечното минало на българската история. Особено добри резултати могат да се очакват от изследването на тези лица или групи, които в различни времена са избягали от България да търсят убежище в нашата страна. Специално ме занимава съдбата на българската аристокрация след падането на Втората българска държава под османско иго. Както е известно, единственото лице за което вече е доказано, че е избягало в Унгария, тук е получило именния и е оставило потомство чак до XVI век е Фружин, син на цар Иван Шишман. Преди години попаднах на името на Крали Марковия брат Димитър, който през 1406 година също е живял в Унгария и, изглежда, също е оставил потомци, както доказват документи от 1493 и 1494 година, в които се среща името на благородниците Петър и Георги Вълкашин от Крашофьо. Освен това обаче прави впечатление и голямото мнозинство благородници с фамилното име Болгар, което се среща в дарителните грамоти от края на XIV до средата на XV век. Също така не можем да пренебрегнем такива топоними като Болгаром, Болгармезьо, Болгарфалва, Шишманд и т.н. Близко осем години вече се занимавам със събирането и систематизирането на тези сведения и документи, които – покрай други изследвания от етнографски характер – могат да дадат представа за миграционните процеси на българите през вековете.

В течение на работата попаднах на уникален документ.

Това е десеттомната ръкописна творба на Юлиан Пеячевич *Forschungen über die Familie der Freiherren und Grafen Pejasevich und die stammverwandten Freiherren von Parchevich, Knezevich, Thoma-Gionovich und Czerkiczy zur näheren Erleuterung der im Jahre 1876 zusammengestellten grossen Stammtafel. Wien, 1876.* Авторът не е неизвестен всред българистите: неговата студия за архиепископ Петър Парчевич, излязла през 1880 г. в поредицата "Archiv für österreichische Geschichte" е най-пълният труд за дипломатическата дейност на великия чипровчанин. За споменатия десеттомен ръкопис също имахме сведение: българският превод на Иречековата "История на българите", издаден през 1978 г., който в подлистни бележки дава и записките на автора, на 435-а страница под номер 57-и отбелязва съкратени сведения за най-интересната част на този труд, която и аз искам да ви представя.

"Forschungen" на Юлиан Пеячевич представляват сборник от всякакви документи, които имат макар и най-малка връзка със споменатите и сродените с тях семейства, както и с българската история, по-специално с Чипровци. Юлиан Пеячевич е водил широка кореспонденция за да събере тези сведения, всички цитати у него са дадени с филологическа точност. Томовете имат формат 28 на 21 см, общият им обем е трудно определим, понеже на места липсва, или е погрешно написана номерацията на страниците, но достига няколко хиляди страници. Веднага трябва да добавя, че 90 процента от материала представляват интерес единствено за самите семейства, или за изследвачите на австро-унгарско-хърватската аристокрация от XIX век. Но останалите десет процента, които са не по-малко от 300-400 ръкописни страници, според моето лично мнение, представляват голям интерес преди всичко за България. Ръкописът е на немски език, с готически шрифт, четлив труд на калиграф-професионалист. Томовете са богато илюстрирани с фотографии, гербове и други материали. Сборникът е литографиран, има един екземпляр в Националната библиотека "Сечени" и един в Университетската библиотека. Тук искам да представя само най-интересния документ: семейната хроника на Пеячевичи.

Всъщност те са две хроники – една на латински с немски превод, вероятно от началото на XVII век, и една – на немски, която е съставена въз основа на латинския летопис от началото на XIX век. Разлика има в генеалогичната линия, която е коригирана в немския вариант и в описанието на Чипровското въстание. Също така, както е логично, по-новата хроника съобщава някои данни и за по-новите членове на семейството.

Първото интересно твърдение и на двата документа е, че първоначалното старо име на семейството е *Comitabuli* или *de Comitibus*. Това се утвърждава и от творбата на Фарлати "Илирикум сакрум", където във връзка със софийския архиепископ Стефан Кнезевич четем следното: "В нашите документи се среща под името Кнезевич, Кнезвич понякога *de Comitorulis* обикновено *de Comitibus*." Тук трябва да отбележим, че в старобългарската история това е името на цар Самуиловия род. Дали обаче споменатите семейства наистина са потомци на Самуиловия род, това е въпрос на по-нататъшно изследване. За всеки случай летописите твърдят, че този род е прастар, както в България, така и в Босна.

Първото лице, което се споменава като родоначалник, е Парча, който, според летописите, от България бяга в двореца на босненския крал Твартко. В Твартковия дворец наистина има един Пурча воевода, който се споменава в няколко грамоти, между 1354 и 1380 г. При това вариране на първата гласна трябва да предположим, че името му всъщност е било Пърча, което име, като прякор, е живо до ден днешен за мъж с остра брада, или за хитър, подвижен човек. Толкова повече, че в стария герб на Парчевичите виждаме два козела един срещу друг. Единият син на Парча, Андрия Парчевич, е бил пратеник на българските царе Иван Шишман и Страцимир при унгарския крал Людовик I. За мисията и заслугите му се споменава и в трите грамоти от 1657, 1668 и 1712 г., в които се дават привилегии на Парчевичите и сродените с тях семейства. Другият син на Парча, Никола Парчевич води българската войска в битката при река Марица през 1371 г. /Това е битката, където пада убит крал Вълкашин/. Синът на Никола, Петър бяга в Сърбия със Страцими-

ровия син Константин, при крал Стефан Лазаревич. Същият Петър умира през 1419 г. в Призрен. Синът му Никола II. бяга в Унгария, и по време на крал Сигизмунд участва в няколко похода срещу турците. Синът на Никола II., Гиони воюва срещу турците заедно с Йоан Марамонте /според летописите Матамонте/, и през 1481 г. си възвръща именията в България. Смятам, че именно това е твърдението, което най-много шокира съвременния читател. В летописите е точно определено, кои са тези имения: крепостите Кнезе на река Скит, Зерка или Церка "в другата част на България", и Пеячево в Стара планина. Що се отнася до крепостта Кнезе, това по всяка вероятност е днешният град Кнежа в Северозападна България, близо до река Скит. Тази местност на старите карти се пише именно под форма Кнезе. Крепостта Церка е дадена на картата Mercator от края на XVI век, и на картата на Santelli от XVII век горе-долу на едно и също място: северозападно от Варна, при извора на река Каменица, по северните склонове на Стара планина. Пеячево не можах да намеря на картите. Йоан Марамонте е историческо лице, Ива Црноевич, който през 1480–1481 г. като съюзник на Венеция наистина участва в поход срещу турците.

Както казва немският летопис, именията, взети обратно от турците, биват разпределени между синовете на Гиони, които по тези имения си вземат фамилното име, и стават Пеячевичи, Кнезевичи и Церкичи. Според латинската хроника обаче турците скоро ги изгонили пак от тези имения, и четиримата синове: Йоан, Димитър, Стефан и Тома, заедно с баща си Гиони отишли да живеят в Чипровец.

По-късно Йоан и Димитър – или, по-вероятно, техните потомци – са се изявили в похода срещу молдавския княз Яков през 1563 г. Според немския летопис по това време вече са признати за благородници и барони в Унгария.

Внук на Йоан е Петър Парчевич, архиепископ на Марцианопол, известен дипломат на своето време. Внук на Стефан е Йоан Стефан софийски архиепископ, който играе важна роля в Чипровското въстание, както ще видим по-нататък. Правнук на Димитър е Георги Пеячевич, пълководец, вожд на Чипровското въстание.

Както Георги Пеячевич, така и Йоан Стефан Кнезевич избягват в Унгария след потушаването на въстанието. Потомците на Пеячевичите стават най-богатите аристократи на Сремско и Славония. Интересно е да се отбележи, че през 1866 г. между кандидатите за българския престол фигурира името на Габриел Пеячевич – брат на Юлиан, съставителя на сборника.

Накрая искам да обобщя това, което пишат летописите за Чипровското въстание.

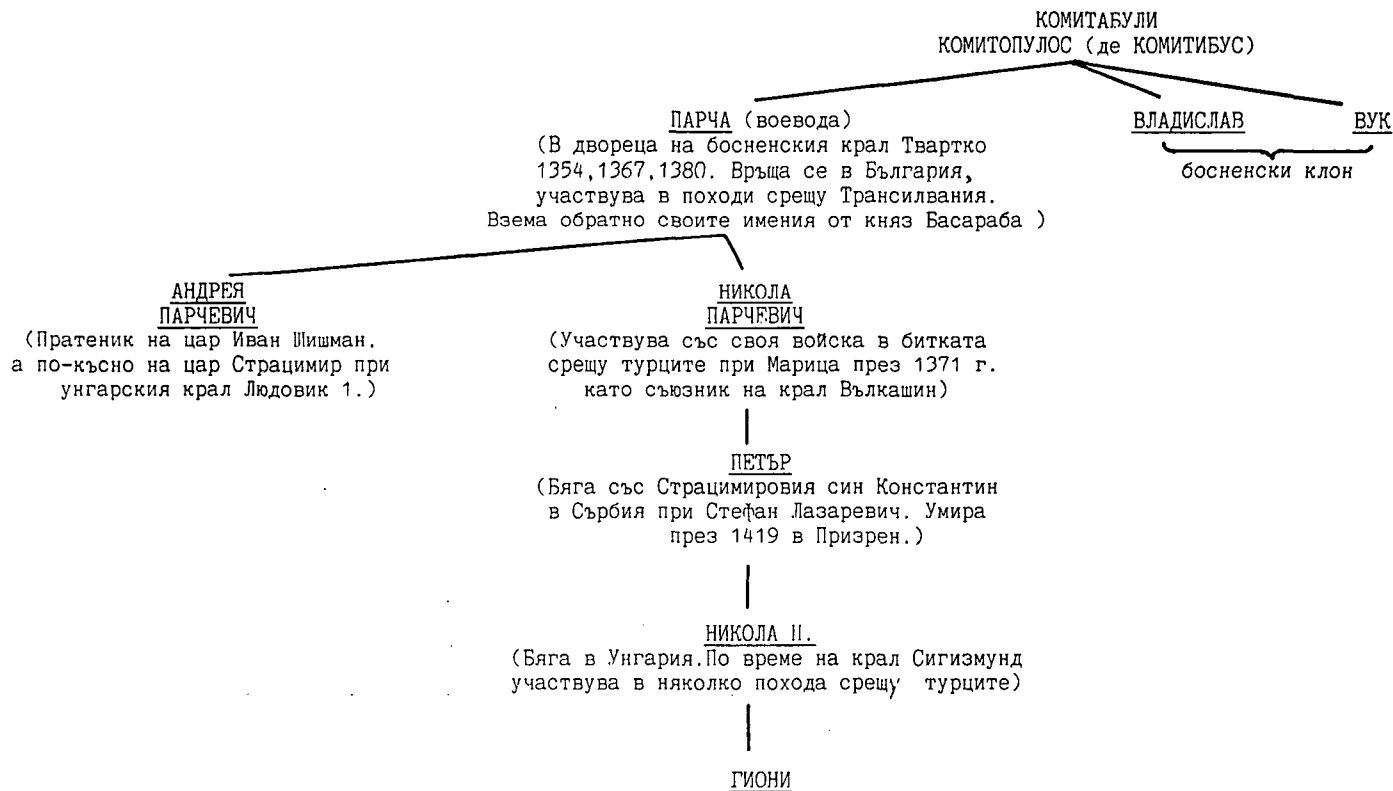
През 1688 г. император Леополд, позовавайки се на заслугите на Петър Парчевич, изпратил писмо до архиепископа на Сърдика, с молба да подкрепи със своя авторитет делото на християнството и напредването на императорските войски. Архиепископът обещал, че ще направи всичко, което е по силите му. Веднага изпратил своя близък роднина, Георги Пеячевич с една мощна българска войска при генерал Ветерани в посока към Карансеш и Шикловар; тази войска при Оршова срещнала и победила турците. В същото време пристигнала императорската заповед при генерал Капрара да изпрати един корпус на българската граница, с помощта на българите да навлезе в България и там да се настани на зимен стан. Генерал Капрара наредил на генерал Хайслер да тръгне в този поход с шест регимента. Георги Пеячевич, подкрепен от хусарския полк на Чаки, водел авангарда. Щом навлезли в българска земя, цяла България се вдигнала на бунт под ръководството на своя архиепископ Кнезевич, и се присъединила с оръжие в ръка към войските на Георги Пеячевич. Георги превзел няколко крепости, между които и Брановица. Заедно с Хайслеровите войски дълбоко навлезли в турските територии и избили всички, които срещнали в България.

А когато споменатият Георги с българските войски, с четирима капитани от Чипровец и още толкова от Копиловец, искали да разбият войските на Тьокьоли, за да си проправят път, един дезертър ги предал и претърпяли много тежко поражение. Тук загинали няколко хиляди българи. Тази битка станала неочаквано при Кутловица /днес Михайловград/. Останалите се прибрали в Чипровец, който бил укрепен набързо, и дълго време храбро и с успех защищавали града срещу Тьокьоли и не се предали,

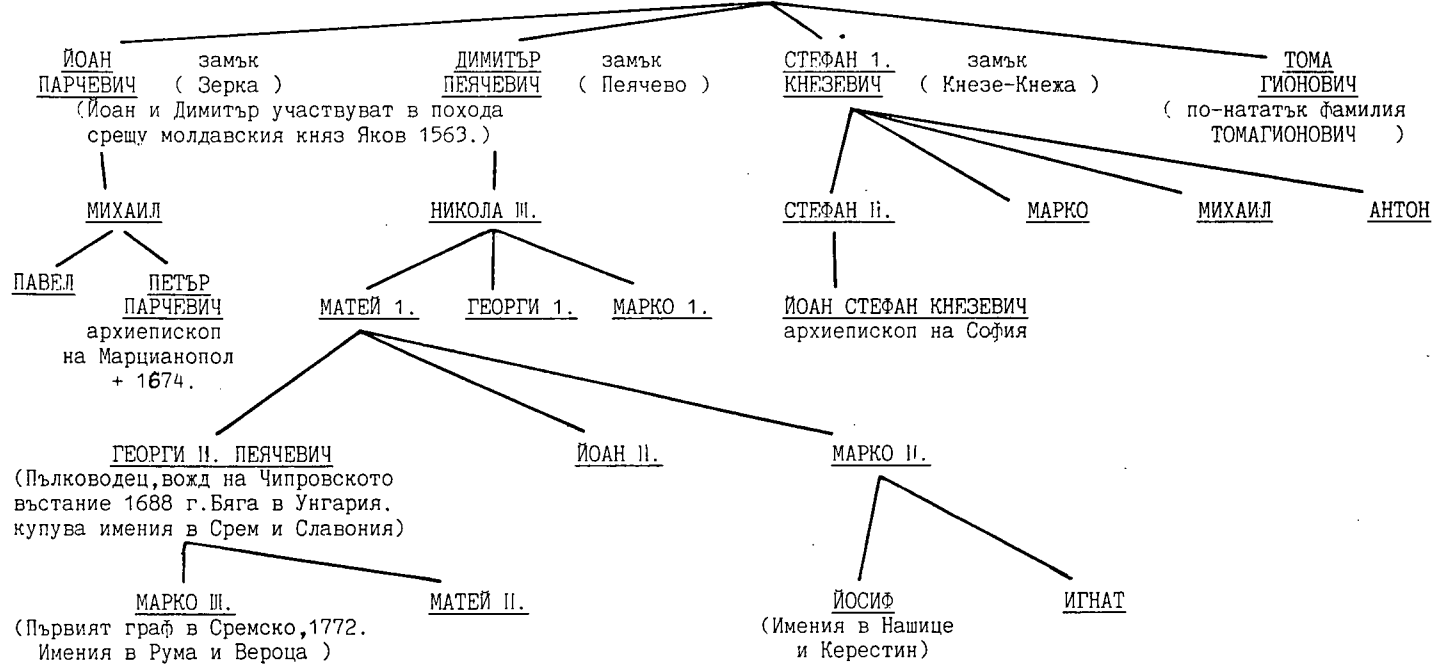
макар че Тьокьоли ги примамвал с християнско име, с рангове и имения в Трансилвания. Но турците и татарите нахлули там в голямо множество, атакували и превзели това място, и с огън и меч опустошили всичко наоколо. Както казват, скъпоценностите, събирани през дълго време на траен мир, били изнесени от града с повече от сто каруци. Цяла България била опустошена. По-голямата част от населението избягала в Стара планина, а по-малката част с Георги Пеячевич – в Унгария. Георги и останалите живи благородници се присъединили към императорските войски, и подкрепили императора. По време на тази емиграция загубили големи доходи и имения, между другото и богати сребърни мини. Успели да пренесат само една нищожна част от съкровищата си и немного пари: с тях купили първите си имения в Срем и Славония.

Разбира се, достоверността на събитията, които се споменават в хрониките, трябва да бъде изследвана и доказана. Но смятам, че едно нещо личи съвсем ясно от казаното дотук: историята на фамилията Парчевич е история на непрекъснатите борби срещу поробителя. България може да се гордее с този болярски род.

Генеалогия на семейството ПАРЧЕВИЧ
(Пеячевич, Кнезевич)

(Като помощник на Йоан Марамонте (Иво Црноевич) през 1481,
си възвръща своите именич, които биват разпределени
между синовете му)

Петер Юхас /Будапеща/

НАРОДОВЛАСТИЕТО

– Как народ става синоним на нация –

Още при първото си пребиваване в София забелязах, че в България централните институции не се наричат национални, а народни. Парламентът не е държавно или национално събрание, а народно; националният театър не е народен; националната библиотека – народна и т.н. Зная, че всяка къща си има свой ред, та затова и не потърсих причините. Може би стана по-добре, че навремето си не се задълбочих, тъй като ако бях потърсил някакво обяснение, то вероятно щях да го припиша на пролеткулта. Тогаво малко се занимавахме с филология.

Наскоро отново се сблъсках с тази езикова проблема. Но вече не можех да я реша само с пренебрежително махване с ръка, както през 1950 година. Искях да нахвърля няколко мисли на български език за унгарските народни писатели, но още при названието на тяхното литературно направление попаднах в безизходица. Може би точно по тази причина Юлия Димитрова, превеждайки на български език "Кратка история на унгарската литература" е сложила определението в кавички, подсказвайки известна условност. Искях да пиша за продължителите на народните традиции, за Ищван Шинка, Йожеф Ердеи, Шандор Гелерт, Пал Гуяш и Дюла Ийеш, при които народното съзнателно прераства в национално, сетне за съвременните последователи на народната лирика, за Ференц Юхас, Ласло Наги, Ищван Кормош, Имре Чанади, Андраш Фодор и за онези, които развиха тази линия от шестдесетте години насам – за Йожеф Уташи, Бенедек Киш, Ендре Рожа, Ищван Ковач и др. Лирическото световъзприемане при всички тях се определя от народните традиции, смисъла на народното те виждат в службата на интересите на народа – започ-

нах аз, за да спомена още в самото начало най-общите черти за това поетическо направление, което извира от народното наследство и достига до експресионизма и сюрреализма. И в този момент у мен неочаквано проблясна мисълта, че в българския език понятието "народен" не е еквивалентно с унгарското. Та нали Гео Милев още през 1920 г. – може би случайно /когато у нас на литературния хоризонт се появи Йожеф Ердеи/ – като израз на голямото си уважение нарече Иван Вазов с почетното име народен писател.

От височините на националната поезия Иван Вазов направи равносметка на проблемите за народ и нация, за отечество и свят. У него народното вече съзнателно прерасна в национално. Но въпреки това не можем да считаме израза на Гео Милев за някаква грешка на езика, тъй като в българския език прилагателното народен се откъсна от речниковото си значение и стана синоним на националното. По тази причина в еднотомния Български тълковен речник е записано: "Вазов е истински народен поет".

В противовес на горното Тълковният речник на унгарския език подчертава: "Само в архаичен, невзискателен стил нацията може да означава народ". /А при Ференц Кьолчеи народ все още означава и нация: "Разплати се вече тоз народ/ за миналото и бъдещето свое!"¹/. В България тъждествеността на тези две понятия и днес е толкова общовалидна, че в Българския синонимен речник като синоним на народ – без каквито и да е обяснения – на първо място се поставя нация, а между синонимите на нация на първо място е народ. Народен в XIX в. и в българския език е означавало човек от народа: "Минах живот любороден със nevoли бол и бол... И лича, че съм народен/ гладен, жъден бос и гол"/П.Р.Славейков/.

Превеждайки на унгарски наименованията на българските институции, съдържащи в названието си прилагателното народен, ние винаги трябва да сменяме последното с национален. Представете си какво объркване би се получило, ако при превода не извършим размяната на тези два синонима. Ако вместо национално събрание на унгарски употребим народно събрание, то

това би означавало, че става дума за народен митинг/нейпдълейш/, за открит политически митинг с участието на големи народни маси; ако на унгарски кажем народен театър /нейпсинхаз/, а не национален – през миналия век под това понятие се разбираше сборна програма от анонимни народни песни, пиеси и оперети, а сега – пътуващ, гастролиращ из страната театър. Буквалният превод на народната библиотека /нейпкъонвтар/ също ще доведе до недоразумения, тъй като в унгарския език /а и в други езици/ това е библиотека за художествена и научно-популярна литература, чието предназначение е да задоволява нуждите на най-широките маси от читателите.

Ако изследваме въпроса защо и как в България още през миналия век са се отъждествили понятията народ и нация, то не можем да не си спомним за една статия на Иван Вазов от 1881 година, в която той отбелязва, че България е "природно демократична страна" и не можем да оставим извън вниманието си и следното: превръщането на народа в нация може да стане само при демократични условия. Народ, обединен с насилие, все още не е нация. Нацията е всеобща воля. Народът е част от нацията само там, където властта на болшинството се крепи на споразумението между противници, които имат единна демократична програма! Безспорен е фактът, че в IV част на "Нова земя" Иван Вазов пише: "демократизмът, загнезден в душата на българина". През 1947 г. при посещението си в България Дюла Ййеш бе пленен от духовната и природна близост между българите:

"... Грубешлиева запита

/явно не за първи път, ала и от мен/:

Кажи какво със себе си ще отнесеш?

Сетне пък Славински: – Какво най-много ти харесва?

Завода? Моста? Или пък вечерта там, в Търново?

–Характера!–им казах.–Или другояче как и да го кажа –

духовната, природна близост. Както

офицерът с пехотинеца говори. –

/виждам, не разбраха/ – Както Петър

селяните там разсмя с едничка дума –

там, в Пазарджик, до нашата кола,
когато с тях си стиснахме ръцете...
Не ме разбират пак: каква е разликата между нас?
- Тук всеки при първа среща още
подава ти ръка и даже те прегръща...
/Почти ръката ми откъснах/.
При вас и на вечерята официална
салата вземахме от общата чиния...
/Учудиха ми се/. За теб читателя,
за теб - макар и боязливо - продължавам.
С една дума - това е демокрацията -
човешка, вътрешна и не хамелеонска.
Ще ме разберете вие може би,
земляци от Шаркад, съселяни".

/ "Резюме" /

Както още в Белград Дюла Ййеш в прикачения български
вагон забелязва:

"Сега народът и от трите класи
крачи, тананика, разговаря,
в един вагон и коридор шуми -
до бедни селяни - роднините заможни,
разделяни преди от ранг, от власт и от пари,
а тук ръцете си щастливо стискат".

/ "Първи знак" /

Но тази демокрация не е само във влака. Още повече, че
по начало няма демократични или реакционни народи. Поради то-
ва на първо място би могъл да ни интересува въпросът: кога
всъщност демокрацията се е загнездила в душата на българина,
кога се е зародила "духовната, природна близост и демокрация
- човешка, вътрешна и не хамелеонска"? Демокрацията - това е
власт на народа, т.е. такава общественно-политическа система,
при която народът е в състояние сам да избира ръководителите
си, да ги контролира и ако е нужно - да ги сваля. Как българ-
ският народ достигна до това положение? В средновековието ед-

ва ли би имало подобна възможност. Та нали тогава крепостниците са били под безграничната власт на феодалите. Те са били подложени на произволите на земевладелеца, произволи, неограничавани от нищо. Прочутият с жестокостта си севастократор Стрез, чиито владения обхващали почти цялата днешна Македония, раздавал правосъдие в пияно състояние: "А веселбата му бе човешката смърт – отбелязва един тогавашен автор. – И за най-малката вина подсъдимият бе осъждан на смърт и хвърлян жив от крепостните стени в река Вардар, като Стрез викаше отгоре: Внимавай да не си наквасиш кожата!".

През XIII–XIV в. все още не можем да открием следите на онова, което Дюла Ййеш нарече духовна, природна близост. Нивелацията на българското общество в този аспект се извършва по време на турското робство. Формирането на гражданското равенство и на автономната политическа воля на обществото започва да се осъществява в демократичната атмосфера на националноосвободителната борба и в първите години след Освобождението, когато се създават основните предпоставки за реализация на човешкото достойнство и народът – независимо от максимата "Преклонената главичка / остра сабя не сече я" и отдаването на задължителното уважение към властниците – осъзнава своята сила, осъзнава своето право и задължение да избира своите ръководители и да ги изгонва в случай на нужда.

Формирането на народ-нация никъде не се извършва така бързо и така пълно, както в България – тук още в XVIII век има две основни класи: господстващата феодална класа и българското селячество. По този начин смъкването на чуждото иго за българския народ означава не само национално освобождение, а и цялостно духовно освобождение, освобождение от дотогавашния политически гнет.

След Освобождението в България се очертах контурите на две буржоазни партии, на консервативната и либералната. Консервативната партия представлява интересите на малобройна и икономически слаба едра буржоазия, едри търговци, лихвари и предприемачи, а либералната – интересите на градските и селските труженици, преобладаващото мнозинство от българския

народ.

На сесията на Народното събрание в Търново на 10 февруари 1879 г. представителите на Консервативната партия – позовавайки се на политическата незрелост на българския народ – пожелават да ограничат изборителните права на народа чрез въвеждане на имотен и образователен ценз. Тези представители искат и въвеждането на две камари в народното събрание, като горната камара /сенат/ в действителност би задържала в свои ръце цялата законодателна власт.

Въпросът за сенат не е свършено нов в българската политическа мисъл. През 1867 г. той беше предмет на живи разисквания в революционните вестници.

Здрава аргументация на сесията употребява Петко Р. Славейков: "Всички тия конституции със сенати и държавни съвети, господа, са произлезли от монархии, които като са се намерили в нужда да дават някои права на народа, трябвало да помислят и да отворят места и на предишните съучастници на властта си, да задоволят и тях. Така е произлязъл сенатът в Англия, Франция и Белгия". Славейков предупреждава народното събрание, че с въвеждането на сенат или държавен съвет "ще утвърдим помежду си един клас хора привилегировани, които не ще са друго, освен едно съсловие".

Оскърбително е за целия народ, се провиква Славейков, да приеме една предупредителна присъда на пълната си неспособност и некомпетентност в решаването на народните дела и да признае за способни и компетентни само някои привилегировани лица... Много по-добре и по-умело мисли за себе си сам един народ, който носи тегобите и разбира де го отрепват, отколкото могат да мислят за него привилегировани лица, които често ... го чешат там, дето не го сърби. Оставете народа сам да търси цер за болките, които усеща, и бъдете уверени, че той по-скоро ще го намери и ще съумее да го приспособи...".

Консерваторите не вярват в зрелия политически разум на българския народ. В техните очи българският народ е една непросветена маса. Затова, тънък познавач на народната душа, Петко Р. Славейков величае добродетелите и практическото чув-

ство на народа: "Имайте, господа, по-голяма вяра към народа и към неговото благоразумие; вгледайте се по-добре в него, изучете положително неговите качества и свойства – и бъдете уверени, че ще си съставите по-добро мнение, за да можете да се положите повече на него, отколкото на неуместни и ненужни някои отвори".

"Вярата в добродетелите на народа бе именно главната характеристика на либералите – отбелязва Симеон Радев в "Строителите на съвременна България". – Техните водители бяха се борили заедно с масата, черпили бяха кураж в нейната твърда воля, укрилявали бяха своя дух с нейния възторг и считаха за светотатство да се изкаже съмнение относително нейното съвършенство".

Намесата на Славейков решава окончателно съдбата на сената. След това се разисква въпросът за държавния съвет. "Когато се явиха прения по създаването на "държавен съвет", – пише Х. Златанов в юбилейния брой на Гражданин /стр. 932/ – помня, че няколко души представители въвн от Собранието запитахме дядо Славейкова да ни обясни по-подробно какво ще бъде това учреждение и какво ще работи? Знаете ли, – каза дядо Славейков – що е това? Слушали ли сте, че в Цариград султанът си има дембели? Ето такава "дембелхана" искат да има и у нас. Всички след това бяхме против." Събранието с голямо мнозинство, при поименно гласуване, отхвърля проекта за държавен съвет.

След като се отхвърля предложението за сенат и за държавен съвет, по общо съгласие се решава всички депутати да бъдат избирани от народа. Числото на депутатите се увеличава по един представител на 10 000 жители и от двата пола.

И именно болшинството от либералите приема най-демократичната в Европа, та дори бихме казали и най-демократичната в света конституция, осигуряваща на всеки гражданин всеобщо тайно изборително право без оглед на имотен и образователен ценз.

Какво значение има обстоятелството, че с последното българският народ всъщност става политическа нация, можем да

преценим с помощта на следното: тогава в Англия /250 години след буржоазната революция!/ само 13 % от цялото население има изборително право, в Съединените американски щати гласува само онзи, който плаща данък /работникът не плаща данък/; та даже и в първия етап на Френската буржоазна революция, когато се казва, че дори и по законодателен път не могат да се ограничават дадените още от рождението човешки права, се прави разлика между "активни" и "пасивни" граждани в зависимост от тяхната данъкоплатежност.

Ако и във Франция ограниченията в изборителните права възпрепятствуват осъществяването на идеите на Русо за народен суверенитет, то какво бихме могли да кажем за Унгария, обременена с феодални остатъци; страна, чиято управляваща върхушка отдавна вече няма никаква отговорност за народно-националното, а счита себе си за представител на нацията. В Унгария базиращата се на много висок имотен ценз и антидемократична изборителна система лишава от участие в изборите 93-95 % от населението, физическите работници от града и селото. По тази причина у нас народ не стана синоним на нация - нито в политическия живот, нито в езика.

Интересно би било да се проследи колко популярни са понятията народен представител и народно представителство в унгарската литература от четиридесетте години на миналото столетие. Няколко примера: "Идеите за всеобщо поемане на обществените тегоби, народното представителство и свободата на печата ... се радват на все по-голяма популярност" /Михай Вьорьшмарти/. "През 1846 г. се срещнах за пръв път с барон Йозеф Йотвъш, тогава той ми каза:... другите партии нямат програма, а нашата е ясна и разбираема за всички. Състои се от пет думи: отговорно правителство, парламент от народни представители" /Мор Йокаи/. "За народни представители ... трябва хора, умеещи да говорят" /Янош Аран/. "Ние слагаме в ръцете на народните представители най-свещените интереси на отечеството и на самите себе" /Имре Мадач/. Тези чудесни понятия, родени по време на буржоазно-демократичната революция през втората половина на миналото столетие, вече напълно из-

чезват от унгарския език. От народен представител се стигна до представител в държавното събрание или парламента. Същевременно промяната е и понятна, тъй като в очите на работниците и селяните политиката само до преди четиридесет години се считаше по-скоро за "господарска дяволия" – преди четири десетилетия изборителни права имаше само 6,7 % от населението. Съдбините на страната – от името на народа – се ръководеха от класовия парламент на управляващата върхушка, а не от искания от милиони труженици "народен парламент". В ръцете на управляващите кръгове тогава парламентът е оръдие за потискане. Дори и найдобрите представители на тогавашния парламент са много далече от мисълта да позволят участието на милиони трудови хора. Например граф Шандор Кароли повтаряше думите на Йосиф II: "Всичко за народа, но нищо с народа". Неволно си припомням думите на Петко Р. Славейков: "Всичко, което се прави за народа без народа – не е праведно, не е законно".

Тези два цитата осветляват добре различния характер на развитието на българското и на унгарското общество.

Бележки

- I. Строфа от унгарския национален химн, написан от поета Ференц Кьолчеи /1790–1838/ през 1823 г.

Огнян Сапарев /Будапеща/

СЪЩЕСТВУВАНЕ НА ХУДОЖЕСТВЕНАТА ТВОРБА

"Познавателните възможности на епохата са обусловени от хоризонта на разбирането. Ние можем да познаваме само при дадените от нашата епоха условия и само дотолкова, доколкото тези условия позволяват".

Карл Маркс

Проблемът за съществуването /онтологията/ на художествената творба е поставян многократно и от различни научни позиции: различни както по идейно-методологически характер, така и по научен акцент – философски, литературно-исторически и пр. Предложените тук разсъждения имат литературоведско-социологически "уклон"... Този проблем продължава да привлича вниманието – освен че е същностен методологически въпрос, той има съвсем конкретни последици за практиката, включително и учебно-преподавателската. Интересът към него днес може да се опре на преместването на теоретическия интерес от иманентната структура на творбата към рецептивно-комуникативната ѝ природа /следователно – към нейната отвореност и многовариантност/. Рецептивно-комуникативният подход актуализира цяла една традиция в естетиката – "енергичната", а не "анатомичната"; той реабилитира /и толерира!/ ролята на читателя, предпочита функционализма пред генетизма. С други думи, този подход привлича вниманието ни към делото на Шюкинг и Ауербах, Горнфелд и Белецки, Рубакин и Бахтин, Ингарден и Сартр, Ескарпи и Яус... Особено голямо значение за разсъжденията върху онтологията на

творбата имат класическите разработки на Ингарден.

Все повече в съвременната литературна наука /по-рядко в българската/ се осъзнава, че творбата се конституира в срещата на художествения текст с индивидуалното съзнание и социокултурна среда: художествената творба има множествено битие, тя е съвкупност от множество индивидуални конкретизации на художествения текст, реализирани и интегрирани в някакъв социокултурен контекст. Разнообразието и субективизмът на тези конкретизации, чието различие по същество може да доведе до конституиране на различни творби, се тушира от литературната атмосфера на епохата, посочено точно от Ингарден /"Творбата придобива в своите конкретизации облика, типичен за епохата"/. Особено важна роля тук играе общественият "образ на творбата" в масовото съзнание. Сходството на многобройните конкретизации се дължи не само и не толкова на читателската проникателност и лоялност спрямо намеренията на автора, колкото на интегриращото въздействие на социокултурната рецептивна норма /която в случая се проявява в нормите на четене и се материализира в образа на творбата/. С основание може да се възрази, че "образ на творбата" в масовото съзнание притежават само безсмъртните шедьоври или поне значителните класически творби. Това е верно: тези творби обаче образуват класическата ценностно-координатна мрежа, в която се ситуират, съизмерват и осмислят по-новите творби. Подобна – само че актуална ценностно-координатна мрежа създават и съвременните творби от активния литературен фонд; тя може да бъде не само в единство, но и в противоречие с класическата...

Между образа на творбата и образа на писателя съществуват по-сложни отношения, отколкото обикновено се отбелязва. В определен период една от творбите на писателя /или един жанров тип/ може да стане емблема на творчеството му и в очите на публиката да легитимира автора изобщо, да стане мярка за възприемането /подценяването/ на останалите му произведения. Перифрази от типа "авторът на "Под игото"", "авторът на "Червените ескадрони" и пр. не са само риторична фигура...

Текстът /разбран широко/ е материалният носител на твор-

бата, но само като нейна "партитура". Той е като че ли стабилен, инвариантният елемент. Но и той се променя: боите потъмняват, камъкът се руши, бронза го претопяват. Някогашните автори трябва да се превеждат отново дори на собствения си език – правописът и правоговорът се променят, лексиката остарява.

За съществуването на художествената творба индивидуалната конкретизация е "условие, без което не може". Но това е сложно човешко преживяване, а човекът, както казва Маркс, е "съвкупност от обществени отношения". Затова тук присъствуват в своеобразно "снет" вид социокултурните проблеми на епохата. В този смисъл трудно уловимата индивидуална конкретизация може да бъде уловена – на по-високо равнище на обобщение – откъм снетите в нея социокултурни процеси /естествено, ако не се свежда до техния сбор/.

При по-внимателен поглед в онова, което нарекохме социокултурен контекст, се обособяват няколко по-важни съставки:

I. **ДЕЙНОСТ НА КУЛТУРНИТЕ ИНСТИТУЦИИ.** Съдържание на тази дейност е всъщност активността на групата на специалистите, на меценатите и политиците на културата. Но тази активност на практика се изразява именно като дейност на различни културни институции.

Това са преди всичко издателствата, които до голяма степен предопределят четенето и далеч не винаги се съобразяват с желанията на публиката. След това училището, което предлага, формира и поддържа определен кръг от "вечни" творби от световната и националната литература. То именно налага определени образи на творби /автори/ с оглед на учебно-възпитателните задачи. Дейността на училището е сравнително ефективна спрямо класиката, но не и спрямо по-съвременната литература. Мнозина автори /творби/ се появяват само в училищното книгообръщение, което е доста затворено, към тях човек после никога не се връща – но то е общо взето необходимо за разширяване на културните представи. При всичките основателни възражения, които можем да отправим към училището, засега то е най-сериозният фактор за формиране на литературната компетентност. Трябва да признаем, че и университетът и литературният институт не вина-

ги разкриват достатъчно сложно картината на литературния живот и динамиката на творбите, предпочитат да изследват литературната история като "история на генералите" /Тинянов/, не забелязват онези популярни на времето творби, отминали безследно, а може би и не безследно. /Както казва Рубакин, "глупавата книга може да даде твърде много на умния читател"/... Други фактори са специализираният печат и масовите комуникации, където с активната намеса на литературната критика текстовете не само се публикуват, но и рекламират и продължават в различни метатекстове, модификации, преработки; тъкмо те играят спрямо съвременната литература ролята, която училището играе спрямо класиката.

Ролята и значението на културните институции е очевидно. Против надценяването им обаче говори съществуването и функционирането на масовата литература: тя не разчита на подкрепата на училището и културните авторитети. Понякога даже бива подтискана с различни средства "отгоре". И все пак съществува жизнерадостно "отдолу" и "извън" официалните мерки за възкресяване, консервиране и стимулиране живота на творбите. Нейната жизненост е невероятна, тя е обусловена от силата на масовите потребности...

II. КУЛТУРЕН ЕКРАН /синхронен разрез на културно-историческия опит и естетическа компетентност/, върху който текстът неизбежно се "проектира". Тук влиза и собственото състояние на съответното изкуство /жанр/, и влиянието на близките културно-битови редове. Знаем, че както опитът на традицията формира и подготвя възприятието на съвременното изкуство, така и най-новите творби ни карат да гледаме по друг начин на някогашните, да виждаме в тях нови страни. Освен това за естетическото възприятие-осмисляне никак не е без значение новият исторически, социологически и пр. опит, даже определени научно-технически открития. Достатъчно е да се замислим какво значение за съвременното възприятие на "Война на световите" на Уелс има представата не само за фашисткия геноцид, но и за бойните отровни газове и възможностите на лазера.

III. Най-важният фактор е НАЦИОНАЛНАТА РЕЦЕПТИВНА НОРМА,

която изразява художествено-ценностната ориентация, естетическата чувствителност, специфичната способност за преживяване-конкретизация на художествения текст. Процесите в тази сфера до голяма степен са масово-статистически, вероятностни. Всяко време има своя доминираща рецептивна установка. Полският литературовед М. Гловински говори за "стилове на възприемане" и обособява следните комплекси от рецептивни директиви и съставки на литературно-историческата ситуация: митичен, алегоричен, символичен, инструментален, миметичен, експресивен и естетизиращ стил... Обикновено няколко стила /установки/ съществуват в някаква иерархия – като основен и допълнителен, официален и неофициален и пр. Класически пример е анализът на средновековната смехова /карнавална/ култура като партньор и опонент на църковно-каноничната, който прави Бахтин. Любопитен пример в наши условия след Девети септември е допълващото се съществуване на прагматично-агитационно третиране на изкуството – и делничното му потребление като развлечение. /До голяма степен на него се дължи и популярността на Д.Димов, чието идейно-класово изображение имаше пикантността на светско четиво – това широката публика оцени по-добре от критиката/...

Съществена съставка на социокултурната рецептивна норма е националният културен индекс, който маркира възприемането на произведенията според опозицията родно-чуждо. Този факт изисква по-специални уточнения, защото едни периоди /и кръгове от публиката/ търсят в чуждата литература сходното, а други – различното, екзотичното, дори еротичното и недопустимото в собствената литература. По отношение на киното развлекателната установка е по-силна, там по принцип се търси предимно чуждото, екзотичното, фриволното.

Друга важна особеност на рецептивната норма, която трябва специално да бъде подчертана, са двата коефициента: възрастов и културно-образователен, които могат съществено да модифицират нейните прояви в едно или друго поколение, в различни културни среди.

IV. КОМУНИКАТИВНА СИТУАЦИЯ – специфичните социокултурни

условия на функциониране, които повече или по-малко еднозначно определят - "тук и сега" - задачите на литературата, начина на нейната употреба. Тя би могла да се разглежда като преход между рецептивната норма и културния екран, с който е тясно свързана като тяхна по-конкретна проява. Но рецептивната норма е нещо по-широко; при комуникативната ситуация имаме предвид такова съчетание на културните факти, което създава специфично стечение на обстоятелствата от комуникативна гледна точка. Съществуването на Фройд изобщо е факт от културния екран, но появата на съчиненията му в определен момент може да стане факт на комуникативната ситуация.

Появата на една и съща книга в две различни издателства /в неутрално самостоятелно издание и в тематична масова библиотека/ може съществено да промени и кръга на публиката, и начина на нейното жанрово-съдържателно осмисляне /примерно сборник разкази на Св. Минков в библиотека "Галактика" и в издателство "Български писател"/.

Едно е регламентираното училищно четене с прагматична цел - и съвсем друго свободното развлекателно четене за удоволствие.

Особено ясно изпъква значението на комуникативната ситуация в периоди на социални промени, когато се повишават прагматичните изисквания към литературата. Поучителен пример предлага Достоевски, който разглежда следния хипотетичен случай: на следващия ден след Лисабонското земетресение жителите четат в местното списание нещо от рода "Шепот, робко диханье, трели соловья, серебро и колыханье сонного ручья..." Достоевски предполага, че жителите, току-що преживели страшното бедствие, ще се отнесат твърде неделикатно към знаменития поет и не е изключено даже да го екзекутират... Заедно с това, наказвайки поета, примерно след 30 г. същите лисабонци може и да му издигнат паметник: стиховете сами по себе си са прекрасни... Тук Достоевски романтично надценява паметта и гузната съвест на човечеството. Няма защо да ходим далече, нека вземем един не така възвишен нашенски пример. През 1946 г. излиза сборникът "Боеве" на Й. Вълчев - разкази на участник в

Отечествената война, издържани в хуманистичен дух, но без пряка агитационност. Тогава критиката, която по обясними причини поощрява прагматично-пропагандните качества на литературата, го посреща доста сурово /ето някои рецензентски заглавия: "В плен на реакционните идеи и натурализма", "Против някои вредни и упадъчни прояви в нашия културен живот" и пр./. Наистина, критиката не може да бъде верен критерий за читателското възприятие - върху нея винаги тежи най-силно бремето на конюнктурата. Но то също налага някои изводи... Тази книга беше преиздадена преди няколко години: сега тя не смути никого, разказите изглеждаха напълно приемливи от гледна точка на съвременната рецептивна норма. Никой обаче не си направи самокритика, бдителната иначе литературна критика забрави да извърши преценка - каквато, разбира се, не е извършена и спрямо злободневно надценената тогава и по традиция христоматийна до ден днешен повест на П. Вежинов "Втора рота", макар че сега тя може да бъде пример единствено за дидактична литература...

+ + +

Трактовката на четенето преди всичко като разпознаване на материализираните в текста намерения на автора, като обогатяване-допълване на "схематичната" конструкция в насоката и границите, посочени от него, неизбежно достига до понятието "адекватно възприемане"/адекватна конкретизация/. От друга страна обаче е ясно, че намерението /интенцията/ на автора е нещо доста неясно. Първо - не винаги има запазени извънтекстови свидетелства "какво е искал да каже авторът". Второ - освен онова, което е искал да изрази /и не винаги е успял/, той винаги - и без да иска - казва в текста много повече, включително и неща, които би предпочел да скрие - като интимните си комплекси например. Трето и най-важно: намерението на автора може да бъде инструктивно за възприемателя само в тази степен, в която се осъзнава от него, превръщайки се в негово намерение. При това съществува определена функционална разлика, преминаваща в естетическо качество, между цялостната конкретизация, която има предвид авторът и случайно-час-

тичното съпреживяване на читателя, подчинено на субективните му моментни нужди. Както основателно посочва Кр.Горанов: "Възприемането на художествената ценност е сътворчество. Но докато художникът създава творбата, възприемащият с нейна помощ създава себе си".

Тези проблеми са привличали вниманието на редица съветски литературоведи още навремето, особено на т.н. "харковска школа". Следвайки някои мисли на Потебня, Горнфелд в интересната си статия "За тълкуването на художественото произведение"/ където изпреварва някои постановки на рецептивистите/ пише: "Произведението на художника ни е необходимо именно защото е отговор на нашите въпроси: *н а ш и*, защото художникът не си ги е поставял и не е могъл да ги предвиди"... Той обаче достига до крайност в правилното по принцип "прехвърляне на отговорността" за битието на творбата върху читателите. Според него историята на художественото произведение се състои в това, че "образите, създадени от художника, остават неподвижни, неподатливи, безсмъртни, празни форми, които сменящите се поколения читатели запълват с ново съдържание, нов смисъл...

Нека се обърнем и към някои по-конкретни наблюдения. През 1929 г. съзателят на библиопсихологията Н. Рубакин, обобщавайки проучванията си, отбелязва: "До читателя достига само една твърде малка част от текста, но никога не достига текстът изцяло. За съдържание на книгата в този случай се смята само онова, което е достигнало. Всичко това се споява с помощта на цимент, почерпен от читателя, а не от книгата, и в резултат се получава известен конгломерат, който всъщност се нарича "съдържание на книгата"... "Това, което приписва на книгата нейният автор не е същото, което ѝ приписва читателят. И колкото читатели има книгата, толкова са и съдържанията ѝ. Всеки счита за съдържание на дадена книга тъкмо онова, което сам влага в нея, което ѝ приписва - т.е. своята собствена проекция на тази книга"... За съжаление редица конструктивни идеи на Рубакин са останали без последствие. Една от най-плодотворните сред тях е идеята функционирането на книгата да се

изследва в нейната област на разпространение /във времето и пространството/, включително бързината на разпространение-циркуляция и разпределение по социалните етажи. Тази област Рубакин нарича диаспора.

Текстът съществува в диалектическо напрежение между своята конкретно-историческа обвързаност и "надисторическото" си възприемане-осмисляне /преосмисляне/. И ако информацията за матерните условия на текста и очакванията на тогавашния читател може съществено да обогати възприемането му /както доказват коментарите на Ю. Лотман към "Евгени Онегин"/, то - от друга страна - липсата им не може да попречи на съвременния читател да допълва текста с помощта на новите проекции, които му дава по-големият културно-исторически опит и различната рецептивна норма. Всъщност, както посочва Лотман, "непосредственото разбиране на текста на "Евгени Онегин" е било загубено още във втората половина на XIX век"...

Това "диалектическо напрежение" не е алтернатива, доколкото позволява частично съвместяване - но акцентът винаги ще пада върху една от двете посоки; и ако историческото изследване се стреми към първата /достигайки я само частично/, обикновеното читателско възприятие най-спонтанно осъществява втората. Тази дилема - преодоляване на дистанцията, дележа интерпретатора от културната епоха, с която текстът е свързан - и приемането на текста като свободен, ориентиран към всеки читател във времето и пространството/"текстът е отворен за всички прочити"/ не е тайна за съвременната херменевтика. П. Рикъор например в "Екзистенция и херменевтика" търси изход в херменевтичното "разбиране на самия себе си по обиколния път на разбирането на другия".

Ясно е, че понятието "адекватна конкретизация" е неисторическо. Всяко конкретно-историческо тълкуване на един текст /всяко звено от историческото битие на творбата/ е "нормално", макар непълно и едностранчиво, доколкото е обусловено от "хоризонта на разбиране на епохата"/Маркс/. По-правилно или по-неправилно /аргументирано/ разбиране може да има в синхронен план - в рамките на една концептуална система или в борбата

между две различни концептуални системи: но и тогава тълкуванията не могат да се сведат до едно-единствено. Според Цв. Тодоров в текста съществуват стратегически възли-фокуси, които управляват останалото: изборът на тези възли може да бъде различен и именно този избор различава единия прочит от другия и новата иерархия на тези фокуси обуславя безкрайния брой прочити: "Изборът на тези възли, който всеки път може да бъде различен, предизвиква съществуването на толкова познати нам различни версии на прочит; благодарение на него говорим за победен или по-богат прочит /а не за истински или фалшив/, за по-малко или повече подходяща стратегия".

+ + +

Какви характерни промени се извършват при читателското функциониране на текста – т.е. в живота на творбата? Ако ги типологизираме, ще получим:

I. ПРОГРЕСИВНО СТЕСНЯВАНЕ НА АУДИТОРИЯТА /най-често/.
 А/. Естествената смърт на някогашните текстове, неполучили достатъчно внимание по различни причини – закономерни и случайни. Може би необяснимата ирационалност в живота на книгите понякога се дължи на вероятностни причини, както смята Лем, на действието на масово-статистически закономерности. Защото действително няма видима логика от няколко автора със сходен талант и качество на произведенията един да има голям успех, а останалите – съвсем малък. Литературната критика е инстанцията, призвана да противодействува на фактора случайност в литературния живот, да гарантира справедливата оценка на творбата – но пък именно тя е източник на редица прояви на тази случайност...

Б/. Отмиране на нашумели навремето книги, изчерпали своя злободневен "социологически успех" като отдушник на различни обществени дразнителни; пример – повестта "Недостовирен случай" на Емил Манов.

Идването на ново поколение с други проблеми и чувствителност е според Ескарпи първият сериозен кризисен праг в живота на книгите /затова кризата се повтаря всеки петнайсети-

на години/. Поколениято на автора може да остане верно на първоначалното си харесване, но – ако новото поколение намери текста за старомоден – читателският кръг ще се ограничи с това поколение и ще намалява заедно с него, за да изчезне съвсем, ако не намери пътека към интересите на по-следващото поколение. Този принцип – по-голяма близост между дядовци и внуци, отколкото между бащи и деца – не е рядкост и в литературата; след половин век забвение например бе избърсан праха от първия български научен фантаст Георги Илиев, възкресиха се някои български опити в "литературата на ужаса" от 20-те години.

II. РАЗШИРЯВАНЕ НА АУДИТОРИЯТА /сравнително рядко/.

А/. Подмладяване на публиката: това се случва с редица произведения на белетристичната класика /днес "Под игото" се чете обикновено в прогимназията/. Това подмладяване често се съчетава със смяна на функционалното книгообръщение /рецептивния статус/ – превръщане на "сериозното" произведение в развлекателно, на нехудожественото – в художествено /и обратно/. Тези промени не са деградация: това са законни оръжия в борбата на творбата срещу времето.

Б/. Временни пулсации на популярността под влияние на някакво благоприятно външно обстоятелство. Както казва Борхес, "всеки автор създава своите предшественици"; така, впрочем, постъпва всяка школа в изкуството... Напоследък все по-често в ролята на благоприятно обстоятелство се проявява неотразимото въздействие на телевизионния сериал, който временно, но силно подклажда интереса към литературния първоизточник.

III. СТАБИЛИЗИРАНЕ НА АУДИТОРИЯТА /съвсем рядко/.

А/. Включване в училищното книгообръщение /това, може да се каже, е форма на "консервиране" на творбата/ – то често върви за ръка с

Б/. Превръщане на творбата в престижен паметник, в задължителен елемент на общата култура, в културен знак. Такива са т.н. "вечни книги", шедьоврите.

И така, как творбата се бори с времето? Ето по-важните моменти:

Става културен паметник.

Консервира се в училищната програма.

Подмладява аудиторията си, сменя функционалното си обръщение /рецептивен статус/.

Създава по-съответни на "кода на публиката" трансформации – драматизации, екранизации, тв сериали, радиопиеси, комикси; преработени и съкратени издания, адаптирани за детско-юношеска публика.

Нерядко частично или цялостно сменя естетическия си модус: трагедията става трагикомедия /гротеска/, драмата – фарс, сериозното – смешно; кичовото придобива облагородяваща старомодна патина...

Винаги обаче се сблъскваме със специфично вътрешно устройство: творбата остарява неравномерно, остарелите елементи като вече естетически неефективни отстъпват на заден план, а напред излизат актуализираните елементи, съзвучни с духа на времето /"хоризонта на очакване" на публиката/. В този случай традицията говори за "естетическа неизчерпаемост", кибернетизираната естетика открива "информационен излишък".
Всъщност:

– променя се конотацията, а понякога и смисълът на отделни елементи на художествената структура /думи, образи, постъпки, оценки/ в резултат на промените в езика, нравите, начина на живот, културните ценности, изобщо – социалните значения /много интересна в това отношение е статията на Д.Иванов "Шекспиризиране на Уилям" във в-к АБВ/;

– променя се представата за иерархията и отношението между отделните елементи вътре в художествената структура съобразно промяната на представите за художествена организация в актуалната практика /примерно "безсюжетността" в съвременната проза/;

– променят се смислогенериращите центрове, които се формират в резултат на съотнасянето /съ-противопоставянето/ на

художествената и извънхудожествената реалност; променената действителност търси резонанс с други страни на художествения свят, имплицира други значения чрез непредвидени асоциации /примерно четенето на "Процес" на Кафка след социалния опит от култа към личността/;

- променя се културният универсум - художествените и извънхудожествените явления - с които съпоставяме творбата и на фона на които /в активна съпоставка с които/ я осмисляме и оценяваме/класически постановки предлага статията за литературната еволюция на Тинянов/;

- променя се както "образът на творбата", така и нейната функционално-категориална характеристика /понякога - и жанр/, в резултат на новите представи за характера и целите на изкуството, на новия "хоризонт на очакване", изобщо на новата рецептивна норма.

Виждаме, че вътрешните трансформации са обусловени преди всичко от външните промени, най-вече - от динамиката на рецептивната норма.

Съществен аспект от вътрешното преустройство на творбата при остаряване е този за вписания в текста читател. Погледнато в исторически план става ясно, че или трябва да го поставим под съмнение, или да допуснем неговата променчивост съобразно характера на рецептивната установка. Неговата променчивост е поне двойно обусловена - вътрешно: като един от организиращите центрове на текста /а може би - основният/ той е плод на динамични вътрешнотекстови връзки - и външно: защото зависи от по-общото отношение между възприемащото съзнание и художествения свят... Всъщност вписаният в текста читател е вътрешна смислогенерираща инстанция, която предварително насочва, макар и да не детерминира актуализацията на значенията /В.Изер/. В някаква степен той е роля, която винаги се осъвременява-отъждествява с читателя: но не винаги изцяло. Като съвременник на автора вписаният читател е фокус на подразбирането: във всяко време и култура има множество неща, които се подразбират, защото са всекидневен обичай или съществуват в други, добре познати текстове /както се оказва,

без да искаме приближаваме проблема "пресупозиция и интертекстуалност", както гласи една статия на Дж.Кълър/. Между автора и съвременния му реален читател съществува мълчаливо съгласение по редица въпроси - то намира израз и във вписания читател. "Подводната част на айсберга" /по известното сравнение на Хемингуей/ може - поне донякъде - да бъде тълкувана и в тази насока. Това подразбиране обаче е твърде ограничено при възприемане от друга епоха и особено - от друга култура./Особено любопитен пример може да бъде възприемането на китайски средновековен любовен роман, където цялата еротика е зашифрована със съответните китайски символи/. Усещането за старомодност, културна екзотичност, идейно-нравствена несъвместимост идва именно от там.

+ + +

В светлината на досегашните разсъждения разликата между "завършените" изкуства, където художникът създава краен продукт - оригинал /живопис, скулптура, литература/ - и "незавършените" или изпълнителски изкуства /музика, хореография, драма/, където художникът създава някакъв междинен продукт - основа за изпълнение, вече не изглежда така голяма. Първият тип текстове би могъл да бъде наречен ТВЪРД, а вторият - МЕК. Каква е разликата между тях от гледна точка на комуникацията?

При "твърдия" текст имаме като че ли само две звена:текст - рецептивни конкретизации.

Изпълнението е винаги интерпретация, която - колкото и да е своеобразна /индивидуална или колективна/ представя неизбежна форма на осъвременяване, на "превод" /ре-кодиране/ в духа на актуалните изисквания и очаквания. Изпълнението /изпълнителят/ играе ролята на КОМУНИКАТИВЕН ПОСРЕДНИК, който облекчава и подпомага възприятието - понякога съвсем явно превеждайки текста според "кода на публиката"... При "твърдия" текст всеки възприемател трябва да прави това сам: тъкмо това дава определени шансове на авторите на "меки" текстове да изглеждат по-съвременни.

Обаче посочените две/три звена са само по-видимата част от веригата: индивидуалната конкретизация се осъществява ви-

наги в определена културна среда, под влияние на определена рецептивна норма; непосредственото възприемане преминава "естетическа социализация" под въздействие на популярния "образ на творбата" и конфронтация с мнението на обществения вкус. Тази естетическа социализация /интеграция/ се осъществява от културните институции с достъпните им средства.

Видяхме, че "мекият" текст е като че ли благодетелствуван – при него историческите трансформации, адаптирането към духа на времето се извършват сякаш по-лесно или поне по-незабележимо – това улеснява живота на текста-партитура, прави го по-гъвкав спрямо натиска на времето. Дори без да има специални намерения, изпълнението намалява времевата дистанция: ако старата партитура е запазена, то инструментите вече не са същите, маниерът на свирене – също; друга е актьорската техника и личностен типаж, друга е сцената, сценографията, ефектите...

Ако се вгледаме в "меките" текстове ще видим, че обикновено при тях е по-трудно създаването и популяризирането на ясен обществен образ – музика и танц могат да бъдат интерпретирани със знаковата система на езика твърде ограничено; драмата се учи и популяризира като литературен текст, театралните постановки са твърде разнообразни и краткотрайни, за да могат да придобият стабилизирани образ в общественото съзнание. "Твърдите" текстове – особено литературата – са по-удобни за интерпретация, тяхната тематичност и сюжетност е по-четивна и ясна. Така нещата се балансират.

Иванка Йорданова /Дебрецен/

ПО НЯКОИ ВЪПРОСИ ОТ МЕТОДИКАТА НА ОБУЧЕНИЕ
ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК В УНИВЕРСИТЕТА " ЛАЙОШ
КОШУТ" – ДЕБРЕЦЕН

Обучението по български език и развитието на българистиката в УНР имат установени традиции, които в най-голяма степен способстват за разширяването на творческия потенциал и взаимодействието между нашите братски народи.

Считам за свое задължение да отбележа заслугите на Дебреценския университет "Л.Кошут" в това отношение и да изкажа нашата искрена благодарност към преподавателката от Института по славянска филология д-р Ю. Пандур, която в продължение на 25 години преподава български език сред унгарски студенти и преподаватели.

От 1985 г. курсът по български език в университета обхваща 72 ч. годишно, а от 1986 г. е организиран и спецкурс на тема "Поява и развой на българския книжовен език. Родствени връзки и взаимно влияние между българския, руския и унгарския език".

За всички ни, като специалисти, е известно, че широко разпространеното мнение за фонетичните, морфологичните и лексикалните различия между българския и унгарския език, създава допълнителна психическа бариера при усвояването на тези езици. В своето изложение ще се опитам да разгледам някои въпроси от методиката на обучението по български език сред унгарска аудитория, игнорирайки езиковата интерференция и опирайки се преди всичко на известни прилики между българския и унгарския език. Твърде много е писано и подробно е изследван въпросът за славянските заемки в българския и унгарския език. И сега при съвременното състояние на двата езика има не мал-

ко славянски заемки /по наше скромно мнение над 1500 думи/, които пълнокръвно се използват в речта. На тази основа ние бихме искали да направим опит за усъвършенстване методиката на обучение по български език. За нас е особено важно не да изследваме установени вече истини /колко и кои са тези заемки, какво е тяхното развитие и пр./, а да изменим подхода към този въпрос: на основата на близостта между двата езика, да развиваме интереса към българския език и да формираме комуникативни умения у личността. Нашата основна теза е, че началният етап на обучението по български език може и трябва да се организира преди всичко на базата на сходния лексически материал, т.е. на базата на славянските заемки, които и сега са живи в двата езика.

За съжаление във вече създадените учебници не се отбелязва славянската основа на не малка част от речниковия фонд, а преди всичко се акцентува на различието в конструкцията на езиците – словоред, притежателни форми, предлози, следлози и т.н. Разбира се това също е много важно, но то трябва да се "вплете" в единно цяло с учебния текст, който се нуждае, според нас, от изменение. Тука не става дума за механично съставени примери, които да илюстрират езикова близост, а за едно задълбочено лексикално проучване, което може да доведе до по-голяма гъвкавост и усъвършенстване в методиката на обучение по български език.

Обучението по български език при нас включва следните основни методически единици: слушане, четене, говорене, писане. Езиковият материал се представя глобално, след това се разчленява и отново се обобщава. С това ние целим не само да обогатим речниковия фонд, но и да разширим фонетичните познания. Особено важна е фонетичната корекция на цялата фраза, на думата, на звука, тъй като различията във фонетичния състав и в интонацията между българския и унгарския език са твърде съществени. Четенето на дадения текст в учебника развива монологичната реч и способствува за формиране умения за разказване. Но именно в съдържанието на текстовете, според нас, трябва да настъпят съществени корекции и усъвършенствания.

Съществен етап за нас е да разкрием етимологията при усвояване на речниковия състав. Използуваните промени в параметрите на комуникациите са основа при усвояване на нови речевия умения и навици. Например: директен и индиректен разговор, поздравления, телеграми, въвеждане на езикови стимули – покана за речева изява /отговорете, помолете, поканете/, въпроси /къде, защо, какво правят/, съставяне на примери, създаване на нова речева ситуация и т.н. Родството на не малко думи в двата езика не само ни позволява, но ни и задължава да показваме тяхната обща етимология и семантика, да определяме логико-семантичните връзки и едновременно с това да разкриваме такива категории като причина, следствие, сравнение. Такъв подход ни помага при решаване на лексическите, морфологическите и синтактическите задачи /словоред, работа с предлози, родове, мн. число, членуване и т.н./, които са специфични за българския език. При това абсолютно е необходима активната позиция на обучаваните, за да се развива и направлява техният интерес към българския език, към българския народ и към България като цяло.

Вторият важен, според нас, въпрос, на който бихме искали да се спрем, това е формирането на навици за съставяне модели на словосъчетания като важен етап от развитието на речта.

Защо поставяме на вашето мнение този въпрос?

Знаем, че словосъчетанието, заедно с думата и изречението е единица на речта, а съчетаемостта – това е една от особеностите на езика, чрез която най-ярко се проявява неговата специфика. Началният етап на обучение по български език включва усвояване на нови думи и образуване на словосъчетания от тях. Потвърдено е от практиката, че усвояването на нова дума може да се осъзнае, когато тази дума се употребява в речта, т.е. когато новата дума се съпровожда с използване на даден модел словосъчетание.

И при образуване на именни словосъчетания и при образуване на глаголни словосъчетания се срещаме с типични грешки под влияние на родния език, каквито са:

– избор на компоненти, подходящи за дадено словосъчета-

ние и правилно определяне на морфологичната и синтактичната им връзка:

jó az idő - добро време вм. хубаво време;
rossz a telefon - лош телефон вм. телефонът не работи;
egyik fülemre siket vagyok - глух съм НА едното ухо вм.С;
valamilyen betegségben meghal - умира В някаква болест
вм. ОТ ;

rendben van - В ред е, вм. НА ред е;
ebben az évben - В тази година, вм. ПРЕЗ тази година;
asztalnál ülnek - седят ПРИ масата, вм.седят НА масата и пр.
Необходимо е още в началния етап да се заучат дадени словосъчетания и на тази основа да се усвоят правилата за съчетаемостта на българските думи, ръководейки се от тяхната логико-семантична съвместимост и от граматическата им специфика. Разбира се, това е трудна и продължителна, бих казала тренировъчна дейност, която ние разчленяваме на няколко етапа:

- усвояване на основни речеви понятия /нови думи/;
- съчетаване на думите, съобразно езиковата структура;
- открояване на думи, нетипични за родния език със специфична съчетаемост;
- създаване на речеви ситуации за затвърдяване на словосъчетанията и обединяване в цялостен текст.

Твърде удачно се оказва съставянето на граматични таблици и правила / съвместно със студентите/, за които е нужно да се преработи цялата текстова парадигма. Това е особено ценно при усвояване на глаголната система в българския език, където парадигматичните промени са задължителни /глаголна форма, значение на глаголите, допълнителни ситуации, където произтича замяна на глагола и т.н./.

Времето, с което разполагаме, е твърде ограничено, а и не е нужно да се разглеждат всички страни от методиката на обучение по български език, които се нуждаят от усъвършенствуване. Поставих на вашето внимание два въпроса, според мене, важни за всички ни при началния етап на обучението:

- използване на езиковата близост между унгарския и българския език за създаване и развитие на интерес и преодо-

ляване на психическата бариера при усвояване на двата езика;
 – създаване и усвояване на модели от именни и глаголни словосъчетания като важно условие за преодоляване на езиковата интерференция и начин за резултатно езиково обучение.

В заключение предлагам следното:

1. Със съдействието на преподавателите от трите университета, които имат пряко отношение към обучението по български език, да се сформира работна група за съставяне на учебно помагало, в помощ на изучаващите двата езика, което да включва най-често използваните славянски заемки в съвременния унгарски и български език, както и най-важните модели именни и глаголни словосъчетания като основа в началния етап на обучение.

2. Ежегодно да се организира в българското училище в Будапеща семинар с изучаващите български език от трите лектората /особено с най-изявените студенти/. Според нас "престоят в българска среда" ще помогне за по-бързо преодоляване на езиковата бариера и донякъде ще компенсира малкия брой карти, които имаме за участие в летните семинари във В. Търново и София.

Александър Александров /Шумен/

АДМИРАТИВЪТ – ПРЕИЗКАЗВАНЕ НА МИНАЛА ИНФОРМАЦИЯ С ОБРАТЕН ЗНАК

Употребата на преизказни форми в случаи, когато говорещото лице изразява изненада /т.нар. адмиратив, инопинатив, екскламатив/, предизвиква много спорове в българската граматика както по отношение на обяснението им, така и по отношение на мястото им в темпоралната система на българския глагол. Без да се прави подробен преглед на мненията по този въпрос /такъв преглед вж. у Герджиков 1984, стр.101-121/, тук ще бъдат изложени някои аргументи в полза на схващането, че и в тези случаи употребата на преизказните форми е напълно оправдана и обяснима. Според нас решението на този въпрос е подсказано още от Л.Андрейчин, макар и да не е аргументирано подробно: "Разширяването на употребата на тези форми в сегашно и даже в бъдеще време е могло да настъпи на основата на пренасянето на ударението от темпоралните отношения върху отсянката на *inopinativus* в такива минали изречения като напр.: "Мислех, че е злато, а то не било. - Мислех, че ще остане по-дълго, а той щял да си заминава утре". /Андрейчин, 1976, стр. 347/.

Дори ако разсъждаваме само по пътя на логиката, пак ще достигнем до извода, че елементът на изненада може да се появи само в случаите, когато говорещото лице е имало предварителна информация за някакво действие, която в момента на говоренето не се потвърждава, а още по-точно е да се каже, че в момента на говоренето се потвърждава обратната информация, информацията с обратен знак. В потвърждение на този извод могат да се приведат цитати, включително и от автори, които не смятат тези форми за преизказни: "По наше мнение адмиративът

е само особена употреба на умозаклучителния модус, при която изводът, умозаклучението, констатацията са се оказали учудващи и изненадващи за самия говорещ, доколкото той не е мислил за подобно положение на нещата или дори е очаквал тъкмо противното". /подч.от мене -А.А./ /Герджиков 1984, стр. 114/;"

В случая употребата на формата си бил изучил, външно твърдествена с преизказната форма на перфекта, може да се обясни само с това, че говорещият с изненада установява едно положение, което опровергава предишното му убеждение" / подч.от мене - А.А./ Герджиков 1984, стр. 105/; "Ако напр. говорещият види обява, която опровергава неговата предварителна информация /подч.от мене - А.А./ за датата на дадена защита, нещо естествено е да каже: "Я, защитата на Иван щяла да се състои довчера, а аз мислех да ходя на театър" /Герджиков 1984, стр. 105/. Като причина за пораждаване на изненадата Св. Иванчев също сочи случаите, в които "не сме очаквали това" / Иванчев 1976, стр. 358/, за "неочаквани факти и събития" говори и В. Станков /АГ 1983, стр. 361/, като предлага и название "неочакваност" за тази "смислова категория", тъй като изненадата може да бъде свързана и с неудоволствие, а не само с адмирация" /пак там/. Л.Андрейчин също свързва изненадата с изразяването на "неочаквани за говорещото лице факти" /Андрейчин 1976, стр. 346/, а според Ю. Маслов в тези случаи се изразява "лично твърдение на говорещия, основано върху наблюдение, неочаквано за самия него /подч.от мене -А.А./ и обикновено внезапно" /Маслов 1982, стр. 287/.

Биха могли да се приведат още много изказвания, от които се вижда, че за да има адмиративна употреба, трябва да има минала информация, която се опровергава в момента на говоренето от друга информация, т.е. да има стара информация /опровергана/ и нова информация /опровергаваща/. При това трябва да се има предвид, че старата информация може да бъде експлицитно изразена в самото изречение, а може и само да се подразбира. Ето примери, цитирани вече от други автори, в които миналата информация с обратен знак е изразена ясно: Е - е -е! Тоя Стоянчо е бил голям поет, а ние досега не сме и мислили

за това; Видя ли сега! Той ни търсел през цялото време, а ние мислехме, че не е дошъл/цит.у Герджиков 1984, стр.116,106/;
Мислех, че е злато, а то не било. Мислех, че ще остане по-дълго, а той щял да си заминава утре/прим.у Андрейчин 1976 стр.347/. В повечето примери наличната в миналото информация не е изразена експлицитно, но винаги се подразбира в най-общ смисъл, винаги присъствува подтекст.

Възниква въпросът – какъв характер има миналата информация, какъв е нейният източник, към кой от модусите на изказване в плана на миналото принадлежи. Отговор на този въпрос може да се даде, след като се проверят възможностите за употреба на различните модуси в изразеното/или само подразбиращо се/противопоставително изречение, с каквото обикновено се въвежда миналата/опровергана по-късно/информация/най-често със а, пък, а пък.

От факта, че става дума за информация в миналото, може да се предположи, че тя може да бъде придобита по всички възможни начини, т.е. да е била пряка/свидетелска/, съобщена от друго лице, или такава, до която сме стигнали по пътя на умозаключение. Тъй напр. ако видим, че Иван чете и изразим изненадата си от това с изречението Я, Иван четял!, неочакваността може да се дължи на факта, че в миналото друг ни е казал, че Иван не чете, т.е. изречението да бъде Я, Иван четял, пък на мене ми казаха, че не чете. Ако до предишното си убеждение сме стигнали логически, съпоставяйки известни ни факти, изречението може да се продължи така: Я, Иван четял, а аз мислех, че не чете. Възможно е миналата информация да е придобита вследствие на лично наблюдение: Я, Иван четял, а преди малко го видях, че не четеше. Най-сетне изненадата може да се породи от това, че в миналото не сме имали изобщо информация за действието, което се върши пред погледа ни, и поради това не сме го очаквали: Я, Иван четял, а пък аз не знаех, че чете. Възможностите могат да се удвоят, ако в противопоставителното изречение се отрече не действието чета, а предхождащият го глагол:

а на мене ми казаха, че не чете.

а на мене не ми казаха, че чете

а аз мислех, че не чете
 Я, Иван четял а аз не мислех, че чете
 а аз видях, че не чете
 а аз не видях, че чете
 а аз знаех, че не чете
 а аз не знаех, че чете

Разбира се, не е задължително в миналата информация непременно да присъствува глаголът чете – вместо него може да се употреби друг глагол, назоваващ друго действие, напр.... а на мене ми казаха, че спи. Но и по този начин, макар и косвено, на практика пак се отрича действието четене:... а на мене ми казаха, че спи /а не чете/.

По този начин вариантите могат да се увеличават почти неограничено, но в края на краищата се свеждат до две възможности: 1/ в миналото говорещият е имал информация за действието, която обаче противоречи на сегашната му информация за същото действие; 2/ в миналото говорещият изобщо не е имал информация за действието, поради което то е неочаквано за него.

Тук е мястото да се обърне внимание на един важен факт, който при обяснението на адмиратива почти винаги убягва от вниманието на езиковедите. Става дума за това, че противоречието между старата и новата информация може да се отнася не само до действието, а и до някакви обстоятелства, свързани с него /време, място, начин и т.н./, до глаголното лице /субекта на действието/, т.е. от синтактична гледна точка противоречието може да се отнася до всяка част на изречението, в зависимост от това, на коя от тях се поставя логическото ударение, срв.: Я, Иван четял в кухнята, а аз мислех, че чете в хола; Я, тук спял Иван, а аз мислех, че тук спи Петър; Я, Иван свирил хубаво, а аз мислех, че свири лошо; Я, Иван носел книги, а аз мислех че носи храната и т.н.

Миналата информация с обратен знак се подразбира и в случаите, когато в повърхностната структура няма нищо споменато за нея, тя се подсказва от самия факт, че за лично наблюдавано действие се използва преизказна форма. Така в пример на

Герджиков: Я, влакът щял вече да тръгва, а аз се готвех да наливам вода погрешната минала информация /или указанието за липса на информация/ може да се вмъкне между двете изречения: Я, влакът щял вече да тръгва,

мислех, че няма да тръгва и
а аз / /се готвех да наливам вода.
не знаех, че ще тръгва и

За изясняването на адмиративното значение обаче е важен и източникът не на старата, а на новата, "опровергаващата" информация. Естествено е, че най-силен стилистичен ефект ще се получи, когато говорещото лице е свидетел на действието, когато със собствените си очи го възприема като реално извършващо се в сегашния момент. В такъв случай личното, свидетелското възприемане на действието не оставя у говорещия никакво съмнение в това, че предишната му информация е погрешна. И действително, ако новата информация се дава от друго лице, говорещият може да допусне, че тя е лъжлива, ако новата информация идва по пътя на умозаклучението, говорещият може да допусне, че умозаклучението е погрешно, така че и в двата случая опровергаването на предишната информация не би било абсолютно категорично. То е напълно сигурно само тогава, когато новата информация се възприема свидетелски. Именно затова най-силен стилистичен ефект се получава, когато за реално извършващо се в момента на говоренето действие нормалната презентна форма се употреби съответната преизказна. Типичен пример в това отношение са случаите от типа Я, то валяло!, когато говорещото лице лично възприема действието.

Последният пример между другото е красноречиво доказателство за това, че тук изобщо не може да става въпрос за употреба на умозаклучителния модус. Типично за умозаклучението е наличието на мисловна дейност, съпоставянето на факта и извеждането на извод от тях, като се спазват строги логически правила. В случай като горния не е разумно да смятаме, че наблюдавайки валенето, говорещото лице разсъждава горе-долу по следния начин: "Вали, следователно от този факт аз си правя умо-

заклучението, че вали /е валило"/. Освен това с умозаклучителните форми, според повечето учени, не може да се изразява актуално сегашно действие, а само минало. На въпроса Какво е сега времето при вас? българинът няма право да отговори В момента, когато ти говоря, навън е валило дъжд, ако наистина вали, защото това не би било българско изречение.

В същност говорещото лице в подобни случаи повторно изказва, т.е. преизказва с обратен знак глагола вали от изречението Мислех, че не вали, което винаги присъства в подтекста. Известно е, че при глаголи за идеална дейност в минало време презенсът изразява едновременност на действията с даден минал момент, т.е. значението му съответства в случая на значението на имперфекта. Преизказната форма валило е маркирана положително по признака "ориентация към минал момент" и немаркирана по отношението си към сегашния момент. Този факт не само доказва, че в случая става дума за преизказване, но и обяснява причините, които пораждат стилистичния ефект на изненада. На противоречието между старата и новата информация съответствува противоречието между факта, че действието се върши в момента на говоренето и се възприема свидетелски, и факта, че се преизказва, и то от същото лице, което го наблюдава. Тук преизказната форма се проявява с по-редки и нетипични за нея значения. Първо, с преизказната форма обикновено се предава чужда информация, а тук се преизказва собствена информация, при това в повечето случаи скрита, подразбираща се. Второ, преизказните форми обикновено предават чуждата информация обективно, без промени, а в случая тя се предава с обратен знак. Трето, преизказните форми са маркирани с ориентация към минал момент и немаркирани по отношението си към сегашния, а в разглеждания случай трябва да предадат тъкмо отношение на едновременност със сегашния момент. Съвкупността от тези противоречия предизвиква и ефекта на изненада, на неочакваност.

Накрая трябва да се допълни и това, че изразяването на изненада не е монопол само на преизказните форми. В българската темпорална система има специализирани форми за изразяване на субективно отношение към изразяваните от тях действия -

това са т.нар. емфатични или недоречиви форми. На практика те се употребяват много рядко, затова и примерите с тях почти липсват в художествената литература. Л. Андрейчин сочи само един конструиран от него пример Боже мой, какви низости било имало по света /Андрейчин 1976, стр. 347/, но теоретически използването им би трябвало да бъде нормално. С помощта на контекста и ситуацията може да изрази и максимално немаркираната презентна форма /Я, той чете!/, но стилистичният ефект е по-слаб.

В заключение може да се каже, че са прави ония автори, които виждат в адмиративното значение особен случай на употреба на преизказни форми. Тези форми са немаркирани по отношение на умозаключителните /четял е/ и на недоверчивите /четял бил/, които изразяват съответно положително или отрицателно /резервирано/ отношение към вторичната информация, носена от причестието на -д-. Неутралността на преизказните форми им позволява в зависимост от контекста да изразяват освен собственото си значение и това на умозаключителните и недоверчивите. Именно по-широкото семантично поле на преизказните форми ги прави предпочитани при адмиративната употреба. Когато е необходимо обаче, вместо тях могат да се използват и умозаключителните или недоверчивите, както личи от горните примери /е бил, си бил изучил, било имало и др./.

Накрая трябва да се добави и още един факт, който хвърля допълнителна светлина върху разглежданата употреба. Както посочва съветският езиковед М. Я. Блох /Блох 1986/, в стилистиката се допускат употреби не само на немаркирани вместо маркирани форми, но и обратно – на маркирани вместо немаркирани. При адмиратива има тъкмо такава употреба – маркираната преизказна форма /Я, той четял!/ се използва вместо немаркираната сегашна /Я, той чете!/, като по този начин се постига много по-силен стилистичен ефект.

Литература

АГ 1983: Граматика на съвременния български книжовен език,

т. II. Морфология, С., 1983.

Андрейчин 1976: Л. Андрейчин, Начин на изказване, в Помагало по българска морфология. Глагол. С., 1976.

Блох 1986: М. Я. Блох, Теоретические основы грамматики, М., 1986.

Герджиков 1984: Г. Герджиков, Преизказването на глаголното действие в българския език, С., 1984.

Иванчев 1976: Св. Иванчев, Проблеми на развитието и функционирането на модалните категории в българския език, в Помагало по българска морфология. Глагол. С., 1976.

Маслов 1982: Ю. С. Маслов, Граматика на българския език, С., 1982.

Йожеф Бьодей /Будапеща/

УЧЕНИЦИТЕ НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ В УНГАРИЯ И РОЛЯТА ИМ В ОФОРМЯНЕТО НА СТАРОУНГАРСКИЯ ПРАВОПИС

При първите стъпки на унгарската писменост, тръгнала на латински език, специална проблема представлявало отразяването на староунгарските неясни краесловни тъмни гласни при написването на унгарските географски и лични имена, изобщо на непреводимите термини с латинските букви. Тези особени полугласни тогава още съществували в езика, но били вече към изчезване.

Тяхното отбелязване в първата грамота, останала за нас от 1055 г., става с буквите -u и -i. В тази грамота за основаването на манастира в Тихан до Балатонското езеро от краля Андрей I, имаме 60 примера за неотбелязването на тъмните неясни полугласни срещу 34 отбелязани случая. Някои от последните: *hodu utu* днес *hadút, hadi út* 'военен път', *noqu* днес *pagu* 'голям'; от друга страна пък *erí* днес *ér* 'вадичка', но повечето думи останали без краесловни гласни, като *ziget* днес *sziget* 'остров', *kut* днес *kút* 'кладенец', *humuk* днес *homok* 'пясък' и др.¹ Първият историограф в Унгария, Безименният е написал името на Средец, сегашната столица София, като *Scereducu* което показва, че краесловният -ъ на Сръдецъ още се чувал².

В грамотите, които пазят влиянието на френската правописна школа, унгарските полугласни са означени с единствена буква -e, с тъй наречения "-е мие", който имал и има подобен гласеж по френския правопис. Такива примери са: името на велможа *Keled* в една грамота срещахме като *Quelede*. Други, вече местни имена са: *Culesse* от 1113 г., а днес се казва

гората Kilics /=Килич/, Copusde , днес Körösd /=Кьо-пъшд/³. Привържениците на френската правописна школа обаче, изглежда, били малобройни, и тя скоро потънала в забрава.

Тези изчезващи краесловни унгарски гласни -ц и -і се явяват и в гръцки текстове при написването на унгарските имена и топоними. В грамотата за основаването на манастира за гръцки калугерки до града Веспрем, издадена от първия крал Ищван /Стефан/ и възобновена от краля Калман в 1109 г. имаме пример и за изчезващо -ц на края на името на брода Сомбат - Σομβάτου , и за изчезващо -і на края на името на селото Gerencsér /=Геренчер/ - Γερντζέρ /от стб. грънъчаръ/, а сто години по-късно същото е написано с латински букви - Grinsear , значи без -і на края.

Още по-рано виждаме подобно разрешение при написването на тези неясни полугласни в историческия труд на византийския император Константин VII Багренородни / De administrando imperio , гл. 172/. Примери за изчезващо краесловно -ц виждаме при имената на унгарските племена Τερζίνου /Тарян/ и Κοιρτουγερμάτου /Кюрт-Гярмат/. Вярно е, че при втория пример в първата част-ου -то се чете като -ц /Kürtü /, понеже с гръцки букви другояче не може да се предаде. По същия начин се чете κοιζοб като кюзю / köz /, ако тълкуването му е правилно. Пример за изчезващо краесловно -і е даден в името на племето Νέκη - Нуék , а името на владетеля Árpád /Арпад/ е снабдено след η=і с гръцко окончание, т.е. погърчено - 'Αρπαδής /при Безименния същото име се явява латинизирано - Arpadus /. Подобно крайно -і или по-право гръцко окончание срещаме у византийския писател Кинам при името на вече споменатия Keled във формата Κελαδής⁴.

Унгарските византинолози констатираха вече във връзка с императора Константин Багренородни, че при съставянето на сведенията за старите унгарци играл важна роля официалният преводач, който знаел славянски, тъй като за определянето на понятието "племенен вожд" употребил славянския термин "воевода" - βοέβοδος , с който старите унгарци в никой случай не си служили⁵. Аз пък искам да уточня, че преводачът на импе-

ратора бил българин, който освен славянски владее още и прабългарски. Имам основание да предполагам, че преводчикът разговарял с унгарските пратеници на туркския прабългарски език, разбираем за доста унгарци поради дългата симбиоза с туркските народи. Въз основа на това смятал императорът за старите унгарци, че били двуезични и вътре в племенния съюз взаимно усвоили двата езика. Искам да прибавя още, че този образован българин сигурно владее българската азбука на Кирил и Методий, в която проблемата на отразяването на полугласните била разрешена по принципа – отделен знак за всеки звук.

Смятам, че по същия начин в Унгария учениците на Кирил и Методий давали съвети на първите труженици на унгарската писменост. Имам предвид, че тъкмо в територията на Унгария била в употреба системата на кирило-методиевското писмо. Докато мястото на държавата Велика Моравия остава спорно въпреки усилията на историците, крепостта Блатенград /на немски Мосабург/ е разкопана до унгарското село Залавар и местният музей разполага с уникални моравски експонати. Тук князът Коцел приел братята и не само придал им ученици, но и сам пожелал да научи славянските букви. За Методий се знае, че след смъртта на Кирил, на връщане от Рим, тук в Залавар стоял известно време. Всичко това ми подсказва, че тогава не само в Трансилвания, но и в Панония, особено в южната ѝ част, завладяна за кратко от Крум, трябва да признаем присъствието на коренно българско население, от което се пазят много унгарски местни имена с прабългарски, както и славянобългарски произход.

Имре Тот, наш виден българист, въз основа на съчинението на чанадския епископ Гелерт /Gerardus / от времето на Ищван /Стефан/ I, под заглавие *Deliberatio* 'размишление' съобщи, че в началото на II век в Унгария свещениците на източната църква били наречени "методианисти"⁶, т.е. последователи на Методий. Това никак не е чудно, защото Методий след смъртта на брат си, в Залавар, а после във Велика Моравия продължил мисионерската дейност до смъртта си, верен на заветите на Кирил.

Според предпоследната глава на Методиевото житие в заета на своя живот, когато се занимавал само с преводи, архиепископът Методий се срещнал с унгарския владетел⁷. Българският превод на споменатата глава от Васил Киселков подчертава, че срещата е станала по изричното желание на Методий, когато унгарският владетел /тук е наричан анахронично "крал"/ е дошъл в дунавските земи: "Когато маджарския крал дойде в Дунавските страни, /Методий/ пожела да го види"⁸. Това тълкуване, по мое мнение, е в пълно съгласие с оригиналния текст и с историческата обстановка. Именно срещата станала вероятно в столицата на Светополк /Сватоплук/ в 881 г., както твърди и Гюла Моравчик⁹, тъй като унгарски войски през тази година воювали във виенския басейн против германците в съюз със Светополк. Пребиваването на унгарския военачалник, - вероятно Арпад, използвал архиепископът за да направи своите предложения, след като /уж!/ предчувствал значението на идването на унгарците в тази част на Европа. Може да се предполага, че след пропадането на моравската мисия, когато във Велика Моравия била окончателно забранена славянската литургия, Методий мислил да продължи мисионерската си дейност между унгарците, които познавал още от хазарската мисия. Съветският българист Самуил Бернщейн не оправдава включването на епизода с унгарския "крал" в Методиевото житие като невероятен. А всъщност положението е съвсем обратно. Тази предпоследна глава е насочена към бъдещето на моравската мисия след неуспеха при Светополк. Тя определя по-нататъшната задача на мисията, щом унгарският вожд е благонастроен към новата религия. Житието премълчава предложението на Методий, но неговите ученици, тъй наречените "методианисти" изпълнили тази задача. Фактите показват, че "методианистите" след смъртта на Методий и след прогонването на неговите главни сътрудници продължили Методиевото дело с покръстването на народите в Карпатския басейн. Когато Светополк почнал да ги гони, техният брой възлизал вече на няколко хиляди. Те не могли да изчезнат безследно. Без прекъсване те действували между Карпатите, най-напред между местното българско население, а после между новодошлите унгарци. По такъв начин се е

запазило тук името на Методий, от поколение на поколение чак до времето на чанадския епископ Гелерт при Ишван I.

Благодарение на дейността на "методианистите" източната църква в Унгария пуснала дълбоки корени, още преди явяването на византийските и на западните мисионери. Тяхното влияние било подсилено от стремежите на съвременната унгарска върхушка. В 948 г. племенният вожд Булчу и от владетелската династия Тормач/у/ приели християнството в Цариград при едни дипломатически преговори, като тяхният кръстник станал самият император Константин VII Багренородни. А трансилванският гула Зомбор, покръстен също в Цариград през 953 г., завел епископа Йеротей за христианизация на унгарците. Но въпреки неговата дейност между унгарците, първите езикови заемки за новата религия са от български произход: kereszt 'кръст', pap 'поп', barát 'монах, брат', karácsony 'коледа', от диал. крачун, също и имената на дните на седмицата. Ясно е, че идването на византийските мисионери само подсилило позициите на източната църква и влиянието на българската. Особено се отнася това за покръстването на териториалния вожд Айтон във Видин. Макар че то станало след покоряването на града от византийците, водените от него монаси били по-скоро българи, отколкото гърци. Изворите ги наричат гърци естествено поради подобните обреди. Така в Карпатския басейн се образувала здрава база за източната църква още преди 972, когато пратениците на бащата на Ишван I, княз Геза, почнали преговори с кайзера Отон I за христианизацията на унгарците по западен обред. Въпреки това положението на източната църква било солидно още векове наред, като двете съществували заедно и паралелно. Затова в 1056 г. избягали в Унгария от Сазавския манастир изгонените монаси, привърженици на Методиевата българска литургия. В Унгария до 13 век има манастири със служба по източен обред, дори живели и смесено в някои манастири в началото.

Влиянието на източната църква се чувства по много области на религиозния живот в Унгария. Не един типичен нейн светец бил в почит у нас. По църковната одежда от времето на

първия унгарски крал Ищван, който е станал плащ за коронация, светците са изобразявани, според изкуствоведите, по подобие на иконостас. Въздействието на Методиевата традиция за въвеждането на живия народен език в църковните обреди трябва да видим в първия унгарски езиков паметник, "Надгробното слово" от 12 век. А от съчинението на епископа Гелерт се знае, че значението на "методиянистите" не било маловажно и за единството на църковния живот в Унгария, за господството на римската църква. Не е без значение, че привържениците на източната църква били маркирани с името на Методий и не с името на Йеротей.

Смятам, че в смесените манастири, но и другаде между монасите и мисионерите били дискутирани не само религиозни, но и филологически проблеми, въпросите на писмеността. Вероятно "методиянистите" с минаването на времето научили местния унгарски език, дори по-добре го владели от новите западни мисионери и подпомагали ги в мисионерската работа. Имайки предвид обстоятелството, че тъкмо в българския език рязко се разделят двете полугласни, предполагам, че разделянето на краесловните унгарски полугласни на -ц и -і в писмеността е осъществено по внушението на кирило-методиевата традиция. В двете български азбуки, както в глаголицата, така и в кирилицата двете полугласни са означени различно. В случая поради личния контакт между "методиянистите" и грамотните чужди, както и унгарски мисионери, самото произношение има решаващо значение. Тук идва ни на помощ историята на българския език и българската диалектология.

Разликата между двете полугласни рязко изпъква при изясняването им. В силна позиция от ѣ става о, а от ѥ става е още от най-старите писмени паметници, например добытокъ, силенъ. Когато обаче о и е не са под ударение, в произношението те се редуцират. От неудареното о става у, напр. дубитук, свекур, както се чува особено в македонските говори. От неудареното е пък става и, което е редовно явление източно от ятовата граница, напр. жина от жена, зилен от зелен. Но това се среща и на запад, - в Кукуш, Воден и др. по българската езикова област, както ни учи Стефан Младенов¹⁰. Такива

промени се наблюдават, подчертавам още веднъж, още и в най-старите глаголически паметници. Въз основа на това смятам, че по съветите на учениците на Кирил и Методий, българските "методианисти", са означени краесловните полугласни с -ц и -і в староунгарската правописна практика. Тези гласни, именно на края на думите винаги са безударни поради силното унгарско ударение върху първата сричка. Това положение е засвидетелствувано във формите holmь от хълмъ^{II}, както и вече споменатият пример Scereducь от Сръдець.

Методиевската практика за отразяването на краесловните неясни гласни с -ц и -і пуснала толкова дълбоки корени в Унгария, че по-късно начинанието на някои канцеларисти за въвеждането на френския "-е мое" било отхвърлено.

Макар с отслабваща сила, обичаят на отбелязването на полугласните продължава в старата унгарска писменост до началото на 13 в., когато употребата им става само правописна традиция. След татарското нахлуване /1242/, едновременно с възстановяването на разрушената страна, правописната практика взема нова посока с премахването на излишните букви за несъществуващите вече краесловни полугласни. Дори изчезва краесловното -і в ония славянски заемки, които са приети в множествено число, като напр. от ясли останало на унгарски само jászol. Но краесловното -ц изглежда, по мое мнение, понякога се е запазило, и затова от славянските заемки прилагателните често завършват на -а, като че ли били приети в женски род¹². За това явление още няма обяснение. Според мене тук става изясняване на краесловната полугласна ц → о → а, напр. "тѣпъ" на унгарски става tompа, "чистъ" става tiszta. Причината е избягване на натрупването на две съгласни в краесловието. Така се разбира архаичната форма Hegesholmu в 1337 година. После се разрешава натрупването на гласните с вмъкването на една гласна - Hegveshalom.

Исках преди всичко само да повдигна проблемата за влиянието на старобългарската писменост върху началната фаза на унгарския правопис. Във връзка с това чакат още доста въпроси за разрешаване, но това остава задача за бъдещето.

Литература

1. Bárczi Géza: Magyar hangtörténet. Második, bővített kiadás. Budapest, 1958, 12-22. – D. Bartha Katalin: Tővégi magánhangzóink története a XVI. század közepéig. Nyelvtudományi értekezések, 42. sz. 3-11.
2. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. I. 6. Budapest, 1925-29, 196-8.
3. Jakubovich Emil: A tihanyi alapítólevél olvasásához. Magyar nyelv, 20, 1924. – Hajnal István: Irástörténet. 107, 109.
4. Moravcsik Gyula: Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Budapest, 1943. – Moravcsik Gyula: Az Árpádkori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1984, 46-7, 80-1.
5. Gyóni Mátyás: A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. Magyar-görög tanulmányok, 24. sz. Budapest, 1943, 33.
6. H. Tóth Imre: Szent Gellért-Metód magyarországi tanítványairól. Mai Bulgária, 1984/5, 22-3.
7. Климент Охридски: Събрани съчинения. Том трети. Пространни жития на Кирил и Методий. Подготвили за печат Боню Ст. Ангелов и Христо Кодов. София, 1973, /гл. XVI/ с. 182, 202.
8. Киселков, Васил: Панонските легенди или пространните жития на славянските просветители Кирил и Методи. Ямбол, 1923, с. 51.
9. Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság. Budapest, 1953, 37.
10. Младенов, Стефан: История на българския език, София, 1979, II-1, 90.
11. Bárczi Géza, 18.
12. Knieszsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, I. 1. rész. Budapest, 1955, 390. – A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: Benkő Lóránd. Budapest, 1976, III. kötet, 938: tompa

Константин Босилков /Сегед/

ОТНОВО ЗА ТИПОЛОГИЯТА НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Прието е да се мисли, че съвременният български език спада към аналитичния тип езици. Това мнение е във висша степен основателно в съпоставителен план със старобългарското състояние и със съвременните славянски езици. Нещо повече – тъкмо аналитизмът е националният специфициращ признак на съвременния български език.

Без да отричам общата тенденция към аналитизъм в българския език¹, която впрочем е и причината за сегашната му типологическа характеристика, искам да изразя съгласие с проф. Б. Цонев² и с проф. Ю. С. Маслов³, че не е основателно съвременният български книжовен език да се отнася безапелационно към аналитичния строй езици. Аналитизмът характеризира предимно именната система и частично – глаголната, но, наред с него, в съвременната норма отчетливо личат и прояви на синтетизъм и на аглутинация. Тук ще бъде направен опит отново да се охарактеризира тази триада.

Аналитичните явления ще бъдат най-бегло посочени, тъй като те са най-добре проучени в българистиката:

– Преди всичко – това е отпадането на падежните флексии и изразяване на падежните отношения чрез предлог + обща форма на името, по същество – Именителна форма. Този процес има за предходник генерализация на Винителната форма и това и до днес личи в някои диалекти, напр. в североизточните. Срв. Женътъ ми рече.

Началните тенденции към аналитизъм се долавят още в старобългарския език. Става дума предимно за т.нар. *Dativus*

possesivus ВМЕСТО Genitivus possesivus което може да се обясни само като зародишна проява на изразяване на принадлежност с помощта на предлога на.

Дългата история за установяването на Именителната форма като Casus generalis в съвременния български език не е предмет на тази работа. Трябва да се отбележи обаче, че съвременният български език все още пази Звателната падежна форма и това може да се охарактеризира само като синтетично явление. Наистина, мнозина автори, а и всички обикновени носители на езика забелязват, че и тази синтетична особеност е в процес на упадък. Срв. Иван, ще дойдеш ли? вместо Иване, ще дойдеш ли? В още по-висока степен това се отнася до женските имена. Вече се предпочита напр. Милена, ще дойдеш ли? вместо Милено, ще дойдеш ли?, което звучи грубо. В плана на сравнителното славянско езикознание, твърде забележителен е фактът, че посоченото явление стои в момента в много по-тясна зависимост от засиленото руско влияние, отколкото от самобитните развойни тенденции.

— Към остатъците от синтетизъм в именната система безусловно трябва да бъде отнесена и т.нар. бройна форма за множествено число, наследница на стария Dualis. И в този случай обаче е налице процес на преход към аналитизъм. Той личи дори в кодификацията на съвременната книжовноезикова норма, която изисква да се изговаря и пише пет ученици, но пет молива, т.е. разграничението се прокарва въз основа на признака одушевеност-неодушевеност. За частичната условност на такова решение свидетелствува например фактът, че езиковото съзнание на съвременния българин отхвърля категорично изказване като: няколко човеци и приема само няколко човека. Независимо от условността на кодификацията обаче, не може да се отрече, че иновациите от съчетаване на бройно числително или местоимение със съществително в обикновено, а не в бройно множествено число от ден на ден се увеличават.

Преди да продължа, бих искал да кажа, че от Ранното възраждане и до днес, тенденцията към аналитизъм в именната система поражда значителни стилистични проблеми, свързани глав-

но с посесивността. Напр. на български, при изразяване на принадлежност се налага многократно повторение на предлога на, както напр. и на английски of. Срв. Централният комитет на комунистическата партия на Съветския съюз както The Central Comity of Communist Part of Soviet Union. За да се преодолее този стилистически недостатък, още от Възраждането и до днес личи колебание как да се пише и говори: изпълнение обещанието /модел, който се предпочита дори днес от такъв изтъкнат философ и лингво-философ като проф. Добрин Спасов/или изпълнение на обещанието, както повелява нормативната система.

- Като аналитично явление се сочи степенуването на прилагателните имена и наречията с помощта на по- и най-. Бих казал, че и до днес не мога съвсем точно да си обясня дали това явление трябва наистина да се окачествява като аналитично или по-скоро то е аглутинаивно. Основанието да се приема за аналитично е само фактът, че думите, или, според мене, афиксите по- и най- имат собствено ударение. За да бъдат те окачествени като думи обаче, а след това - и степенуването - като аналитично, е потребно преди това да станат възможни изказвания от типа: той е по- или той е най-. Може би, това е възможно в речевата практика и сега, но само в контекст, при който деглутинираната втора част се подразбира.

- При местоименията също са на лице остатъци от синтетизъм. Пазят се Родително-Винителни и Дателни форми. Както е естествено да се очаква, най-напред се разпадат Дателните форми, които образуват дублети и триплети от типа на нему, му, на него или чийто, на когото, на който. Наблюдава се тенденция най-бързо да се разпадат синтетичните форми при относителните местоимения. Сега успоредно съществуват такива изказвания като: Човека, комуто дадох книга, Човека, на когото дадох книга и Човека, на който дадох книга с явна тенденция на утвърждаване на последния модел.

В глаголната система аналитизмът е в още по-незавършен стадий.

- Тук, класическият пример за аналитично изразяване е

разпадането на инфинитива и замяната му с да- конструкция, който исторически отвежда още към старобългарската епоха. Трябва да се каже обаче, че и в този "класически" случай аналитизмът не е доведен докрай, тъй като окончанията на глаголните форми сигнализират за лице и число, а в сложните минали времена – и за род. Срв. да ходя, да ходиш, да ходи, да ходим... или ходил съм, ходила съм, ходило е...

Към казаното трябва да се добавят и остатъците от инфинитив от типа на недей ходи, недей прави...

– Другият класически пример при глаголите е изразяването на бъдеще време с помощта на неспрегаемо ще от старобългарския глагол ХОТѢТИ, -ШѢ.

Преди коментара, нека да се отбележи, че още в старобългарски бъдещето време, освен синтетично, чрез свършени сегашни форми, може да се изрази и аналитично посредством спрегаеми ИМѢТИ и ХОТѢТИ. В новобългарски, безспорно, аналитизмът е доразвит, но следи от синтетизъм могат да се доловят в спрегаемия глагол ХОЩѢ-ща в минало време. Срв. щях да дойда, щеше да дойдеш, щеше да дойде, щяхме да дойдем...

– По мое мнение, най-близо до представите за аналитизъм стои изразяването на условност с помощта на спрегаем глагол бих+л-ово причастие. Този случай също възхожда към старобългарската епоха и също е частично опровержение на тезата за напълно синтетичния строй на старобългарския език. Тук вече липсва сигнализацията за лице, но все пак се означава рода и числото. Срв. бих ходил, би ходил, би ходил, но и би ходила, би ходило, биха ходили. Същото се отнася и до всички изявителни или страдателни минали времена, в които като съставна част стои л-ово или н-/т-причастие.

Въпреки, че аналитизмът е сравнително най-добре изследван в българистиката, трябва да се каже, че още ред явления не са били предмет на обстоен анализ. Едно от тях са например перифразите от типа на съгласявам се-давам/изразявам/ съгласие⁴. Убеден съм, че в областта на фразеологията, могат да се добият още много и полезни резултати в подкрепа на тезата за езиковия стремеж към аналитизъм.

И накрая, заради типологическото сравнение на българския език с унгарския, бих искал да разгледам по-подробно въпросите за аглутинацията в съвременния български език. Веднага трябва да кажа, че това са най-малко разработените въпроси в българистиката и, доколкото те все пак се засягат, тълкуването им се поставя във връзка с турското влияние през османското робство. Моето мнение е различно и се свежда към следното: Историята безспорно въздейства на езика, но главно – в лексикалната област, а иначе – езикът си има свои собствени закономерности и в конкретния случай – българският език изначално съчетава синтетизма, аглутинацията и аналитизма като модели на вътрешноезикови закономерности и на териториално-временни обстоятелства. Безспорно, прабългарското е съдействувало на аглутинацията, праславянското – на синтетизма, а новобългарското – на аналитизма. През целия живот на българския език обаче досега, тези три типа на граматично изразяване са съществували съвместно в различна мяра на водещата тенденция. Може би наистина аналитизмът е иманентното свойство на езика да различава поетапно от съжденията-изречения – лексеми, от лексемите – морфеми, от морфемите – фонеми и т.н. Този процес отчетливо се проявява в българското езиково развитие.

След това отклонение, предизвикано от реакцията срещу грешната представа за късното турско влияние върху българския език, едно влияние, което не е престижно оправдано, нека да се разгледат аглутинативните явления, които отчасти сродяват типологически българския с унгарския език.

– Най-характерният случай е задпоставеното членуване. Сrv. мъжът, жената, детето... Когато, през пролетта на 1986 година четох спецкурс по История на българския книжовен език в Сегед и разглеждахме този въпрос, един млад колега – Габор Балаж – потърси още по-дълбоко влиянието на аглутинативния тип езици като забеляза и вокална хармония при членуването. Без съмнение, такава хармония съществува, но, убедено мога да кажа, че тя е не закономерно, а случайно явление, тъй като задпоставният член генетически възхожда към старо показателно

местоимение /ъ/тъ, та, то...

- Деепричастието, образувано с -йки е несъмнено също аглутинативно явление. Срв. пишейки, слушайки...

- Губещото се вече "синтетично", а в същност - аглутинативно просто условно наклонение с инфикс -в- от типа на ядвам, пийвам също се отнася към разглежданата група въпроси.

- Почти никакво внимание не е отделяно на въпроса за типологията на образуване на свършени глаголи от несвършени. Пример: седа - поседа - /по/седна. Очевидно е, че в тези случаи префиксът не само лексикализира, но и граматикализира глагола и в тази си функция, той се сродява с унгарския префикс *meg-*. Що се отнася пък до суфиксацията /срв, сед-на, сед-неш, сед-не и т.н./, тя е безспорно синтетично явление, тъй като съдържа сигнализация за лице и число.

- По мое мнение, в ред случаи, префиксацията трябва да се разглежда като аглутинация, тогава, когато тя граматикализира. Безспорен пример в това отношение представя образуването на неопределителни местоимения от въпросителните с помощта на префикс ня- : някой, някакъв, няколко... или на отрицателни местоимения, с помощта на префикс ни- : никой, никакъв, няколко...

Нямам претенция за изчерпателно разглеждане на триадата: синтетизъм, аглутинация и аналитизъм в българския език. Това е, може би, тема за дисертация, основана на нормативната граматика. И все пак, въз основа на отбелязаните наблюдения, може да се заключи, че съвременният български език, както, може би, и всички съвременни европейски езици, няма еднозначна типологическа характеристика. Той съчетава елементи на синтетизъм, аглутинация и аналитизъм, при явната водеща тенденция към аналитизъм.

Литература

- I. Срв. напр. най-новата работа на Г.Герджиков. Неравномерният ход на развоя към аналитизъм в различните сектори на системата и неговите причини. Доклад на II международен

конгрес по българистика. София, 1986.

2. Б.Цонев. История на българският език, т.2, София, 1934, с. 454.
3. Ю.С. Маслов. Към типологическата характеристика на българския език. - Език и литература, кн. 5/1981, с.6-9.
4. К. Босилков. Глаголно-именните устойчиви съчетания - развиваща се категория в съвременните славянски книжовни езици. - Съпоставително езикознание, IY /1979/, 4, н.38-40.

Елвира Катуш /Будвпеща/

РУСКООЕЗИКОВА ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ ПРИ ИЗУЧАВАНЕ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ОТ УНГАРЦИ

В настоящата работа ще бъдат отбелязани някои проблеми на практическото преподаване на български език за студенти от университета и курсисти в будапещенския Български културно-информационен център.

Унгарците, които започват да изучават български език, често имат представа, че въз основа на руския език лесно ще проговорят български. Знанието на руски език несъмнено е полезно и помага, тъй като от него познават родовете, както и много думи, които са общи с руския, но от друга страна пречи и води до рускоезикова интерференция в много отношения. Все пак, за един унгарец български и руски са два твърде близки езика, при това и двата пишат с кирилица.

Всеки унгарец още в основното училище учи руски, и така обяснимо е, че рускоезиковата интерференция се появява и при тези, които практически не говорят руски, но някога са учили. Отстраняването на такъв тип грешки при тях е по-трудно, отколкото при онези, при които са по-затвърдени руските речеве навици и умения, т.е. по-добре знаят руски. При последните, особено ако с течение на времето преобладава ползуването на българския, се наблюдава българскоезикова интерференция в руския език.

Първо да погледнем фонологично-ортографичните проблеми.

Изговорът на графичния знак щ в началния етап на обучението е основан на представа от руския език и звучи като ща. Небрежното отношение към формата на думите води до грешки. Бу-

квата щ често пишат със съчетание шт, така името на унгарската столица Будапешта, вместо Будапеща, макар правописната грешка в този случай да може да се дължи и на някой друг чужд език, напр. немски или английски, където в писмото се запазва буквеното съчетание st. Добре е, че графичният знак щ се среща и в такива фреквентни думи, като къща, баща, училище, така употребата му по-лесно се усвоява.

Не само в началото, но и по-късно на правилното произношение пречи това, че в руския език пред гласните -е, -и, повечето съгласни се изговарят меко. Затова един унгарец може да допусне грешката – особено при онези думи, които са общи с руския език – да изговаря меки съгласни в думите като кн'ига, н'е, библиот'ека и др. За да се избегне мекото произношение в българския език, трябва да се активизират речевите навици и умения.

Мястото на ударението и при общата лексика не съвпада винаги. И на това трябва да се обърне внимание, иначе можем да чуем от унгарците столи́ца вм. сто́лица, рабо́та вм. ра́бота, мо́ре вм. мо́ре и др.

За отстраняване на гореописаните грешки трябва да се подберат подходящи устни и писмени упражнения. Точно това има предвид Терез Надпал в учебника си по български език, който е издаден в Будапеща през 1982 г.

Ако погледнем диктовките на студенти, ще видим че правописните им грешки възникват често благодарение на знанията им по руски език. Както е известно, българският правопис се ръководи и от морфологичния принцип, затова например изговарям, възлагам и изкуство, възпитание еднакво се пишат със з макар при последните две да изговаряме с, искуство, въспитание. При това изкуство унгарците, под влияние на руския език, може би ще пишат с удвоено с – искусство. Затова се налага да обясним на студенти и курсисти, в какви случаи се пишат удвоени съгласни в българския език. Един унгарец, който учи български език от учебник, няма да прави правописна грешка подобно на българите при думите от типа на постояна вм. постоянна, ревността вм. ревността, младоста вм. младостта, но под влияние на руския

език може да пише изкуство или режисьор с удвоено с. Най-удачно е, разбира се, изучените думи да се затвърдяват заедно с правописа им.

Това беше накратко фонологично-ортографичната страна на рускоезиковата интерференция при унгарците, които изучават български език.

Относно морфологично-синтактичните проблеми искам да обърна вниманието на читателя на някои неща.

Трудности в изучаването на българския език създават и междоезиковите омоними. В българския език например гора – земна площ, обрасла с дървета, а в руски това значи планина; българският стол е покъщнина за сядане, с облегалo или без, а в руския същата дума значи маса; българската дума булка – жена, която се венчава или млада омъжена жена, докато в руския булка е един вид хляб; конец в съвременния български език е нишка за шиене, а в руския конец е край, завършек на нещо.

Някои думи са общи по значение и са еднакви или почти еднакви по форма, но са различни по род:

в българския език	в руския език
вечер ж.р.	вечер м.р.
морков м.р.	морковь ж.р.
надпис м.р.	надпись ж.р.

затова един унгарец евентуално ще каже надгробна надпис вм. надгробен надпис, летен вечер вм. лятна вечер, т.е. не съгласува правилно определението с определяемото.

На влиянието на руския език се дължи ако унгарецът казва: из Будапеща съм вм. от Будапеща съм, също ако ползува наречието после в ролята на предлог: после работа вм. след работа.

Затруднения създават и различните рекции. По аналогия на руския израз у меня болит голова може би ще чуем у мене боли глава, глава ми боли – макар в този случай да може да има и унгарска интерференция.

Въз основа на руския език се срещат грешки в такива синтактични единици, като:

отивам в училище вм. отивам на училище /иду в школу/ ;
играя в карти вм. играя на карти /играть в карты/ ;

играя в шах вм. играя /на/ шах /играть в шахматы/;

Също така се упражнява, че правилният израз на български е живея на село а не в село /живу в деревне/. И тези примери бихме могли да продължим още.

Българските конструкции за изразяване на време, като напр. пет и половина, осем и половина – ако чуем като половина на шест, половина на девет – може да се дължи и на руската и на родноезиковата интерференция.

В синтактично отношение най-характерно е изпускането на спомагателния глагол съм от изречението, и вм. Петър е българин можем да чуем Петър българин, което се дължи главно на руския език, макар че и тук може да влияе родният език.

В това кратко изложение отбелязах най-общо само някои характерни случаи, с които се сблъсква преподаването на българския език в Унгария.

Литература

Nagypál Teréz: Bolgár nyelvkönyv. Budapest, 1982.

С. И. Ожегов: Словарь русского языка. М.-Л. 1953.

Български тълковен речник. С. 1973.

Дьорд Сонди /Будапеща/

КАУЗАТИВНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
/ в съпоставка с унгарския език/

Тази глаголна категория – можем да я наречем и карателност – играе изключителна роля както в системата на унгарския глагол, така и в съпоставителен план в унгарския и българския език. Мястото на тази група глаголи в унгарската граматика не е фиксирано успокоително. По един от възможните класификационни критерии унгарските глаголи се разделят на *cselekvő* /деятелни/, *szenvedő* /страдателни/, *visszaható* /възвратни/ и *műveltető igék* /каузативни глаголи/. Поради смесване на понятийни дефиниции и морфологични показатели /суфикси/ унгарските описателни граматички бороват с такива причудливи понятия, като *igazi műveltető igék* /същински каузативи/, *álműveltető igék* /лъжекаузативи/ или *tökéletlen műveltető igék* /несъщински каузативи/.

От друга страна пък не е обърнато специално внимание в българския език на едно ново явление: стремеж към транзитивиране, самостоятелна употреба / за каузативиране/ на се-лексемите¹ без се.

Темата е особено важна и с оглед на изучаване, обучение и превеждане от единия на другия език и обратно.

Цялата проблематика обаче – естествено – сега ще бъде само щрихирана.

Нека приемем за изходно положение, че унгарските *műveltető igék* = карателни глаголи трябва да се разчленят на две различни подкатегории: фактитивни и каузативни глаголи.

а/ При фактитивните глаголи глаголното действие /с редки изключения/ не се насочва директно към обекта, обектът не е директен за глаголното действие /за глаголния субект/ в смисъл, че глаголното лице кара някого да върши действието; активността му се изчерпва с това.

б/ При каузативните глаголи вече няма "втори вършител", каузативиращата наставка сигнализира чисто морфологически, че глаголният субект накарва или причинява директния обект да "върши" това, което е изразено чрез глаголното действие. Обектът в некаузативното изречение ще изпълни функцията на подлог. Тази трансформация при фактитивни глаголи не е възможна.

Каузатив: Sétáltatom a kutyát. = Разхождам кучето.

A kutya sétál. = Кучето се разхожда.

Фактитив: Sétáltattatom a kutyát [valakivel].

/По мое желание /нареждане, молба/ някой разхожда кучето /за което се разбира, че е мое/
- така може да се преразказва семантичната структура на фактитивния глагол./

≠ Няма правилна трансформация.

При каузативните глаголи действието е центростремително², транзитивността е максимална, обектът трябва да е налице. При тях - за разлика от фактитивните глаголи, където двете действия се извършват едно след друго - тук действията са симултантни.

За да се разхожда кучето, трябва и аз /вършителят/ да действам /да го разхождам/ успоредно с "обектовото" действие.

Разграничаването на каузативните и фактитивните глаголи рядко зависи и от признака 'жив/нежив', признак, валиден както за глаголния субект, така и за обекта, който /като изключение/ може да е директен при фактитивните глаголи и /въпреки надделяващия брой случаи/ индиректен при каузативните /без "втори вършител"/. Освен това глаголният субект може да бъде не само инициатор, "оня, който кара", а и причинителят на глаголното действие или състояние.

Въпреки изградената морфологична система често и в унгар-

ския език може да се изрази карателност по описателен начин, дори така, че в разговорния български език съществува глаголно значение за каузативиране, а в унгарския език – няма:

Тя ме разведе /казва някой за трети човек; причината, че са се развели, е жена му: 'тя ме "накара" да се разведе'/.

На унгарски:

Őmiatta váltam el. = Заради нея се разведох.

Букв.:

Ő volt az oka, hogy elváltam = Тя бе причината, че се разведох.

В унгарския език има двойка: *elválik* – *elválaszt* с няколко значения, специално и за случая /развеждам се – развеждам/, но без причинителен или каузитивиращ елемент във втората семема. Евентуално тя може да се употреби /но и тогава леко разговорно, макар да е юридическо/:

Ő választott el minket. = Той [съдията] ни разведе.

Друг пример:

"Пейчина се умори да пени водата" /Р.Йорданов/.

Глаголът пени /нелексикализиран/ от двойката пени се – пени в българския език е каузативен: 'карам водата да се пени', – в унгарския език няма узуален еквивалент. Теоретически може:

habzik	-	haboztat
↓		↓
пени се		пени

но се казва описателно: /'вдига пяна'/.

От двата типа "карателни глаголи" в българския език фактитивни могат да бъдат глаголи от типа ушия си, изваждам си зъб/ със значение: 'карам някого', по-скоро 'поръчвам някой да ми направи нещо' – прякото допълнение в тези случаи е задължително.

В унгарския език наставката сигнализира за фактитивността, но понеже "накараният вършител" се подразбира, той е налице само в случай, че не е шивачът, респ. зъболекарят при двата примера. В противен случай – естествено – същинският вършител се означава със суфикса *-val*, *-vel*

a/ Varrattam egy szoknyát [a varrónővel].

б/Varrattam egy szoknyát édesanyámmal.

а/= Уших си пола /при шивачката/.

б/= Уши ми майка пола.

От българския превод се установява, че:

- същинският вършител в българския език не е редовен елемент на някаква структура със синтактична оформеност; не може - например във /б/ - вършителът да се изрази граматически правилно и редовно с предлог при:

Уших си пола при майка - това изречение означава вече
друго:

'Сама си уших пола край майка'
 у майкини'
 в майкината стая';

- в българския език, ако "вторият /същинският/ вършител" на глаголното действие е не специалист - изречението се трансформира задължително: истинският вършител ще стане подлог, глаголът е недвусмислено без карателност. Така се получава изречение, което и в унгарския език се трансформира от фактитивното /и обратно/, и което му се противопоставя - но по този начин се губи каузативирацият /по-точно: карателният/ момент: не се знае, граматически не е изразено дали /при дадения пример/ майката по моя поръчка или без нея ми уши пола: Édesanyám varrt egy szoknyát nekem;

- елементът си може да е двузначен: глаголният субект и вършителът може и да съвпадат: Сам си уших /аз/ пола. = Varrtam egy szoknyát magamnak.

От всичко казано може да се заключи, че само някои български си-глаголи имат фактитивна, но дистрибутивно и ситуационно определена употреба. Това няма системен характер.

Издържана опозиционна и морфологически оформена система обаче образуват българските каузативи. За тях говорят и авторките Иванова, Лашкова, Баракова³, като ги разделят на две групи, които са всъщност една: 'каузирам емоции' /у тях а/ 'каузирам положителни', б/ 'отрицателни емоции'/.

Двойките са:

вълнува се - вълнува	= izgul - izgat
ядосва се - ядосва	= mérgelődik - mérgesit
възмущава се - възмущава	= felháborodik - felháborít
разочарова се - разочарова	= kiábrándul - kiábrándít

Тези глаголи действително са обединени в една семантична група сред каузативите. Може би тук е мястото и на двойката

засмива се - засмива = nevet - nevettet

- лексикализирани глаголи, при които каузативизиращата форма /по моя бегла анкета/ според усета и личния "узуз" на група българи е неестествена.

В академичната граматика К.Иванова привежда примери за "окаzionali образувания" на се-глаголи без се, като им приписва "разговорно-фамилиарна" стилистическа оценка, и заявява: "Тези изключения обаче само подчертават несамостоятелния характер на формите без се, тъй като се употребяват със съзнание за тяхната неправилност, за да се постигне хумористичен ефект"⁴ /подчертаването мое, Д.С./.

Сред примерите ѝ е и: "Сега ще ви усмихна".

Според мене:

- Твърдението на авторката изглежда е дедуктивно, като е изхождала вероятно от нейна среда, където тази употреба е в шеговит тон /но граматически е възможно! - въз основа на противопоставяне: сам съм /по своя воля или причинено/ в някое състояние, сам правя нещо причинявам това "състояние", каузирам това "нещо" да се прави/. При моите запитвания се оказа, че обикновените хора, които употребяват тази форма /не всички/, не влагат такъв оттенък: "хумористичен ефект";

- Двойката "усмихва някого - усмихва се" се образува по аналогия на вече лексикализираната двойка засмивам - засмивам се и на другите съвсем редовни опозиции: разтързва - разтързва се и пр.;

- А на езиково равнище явлението отговаря на реалната опозиция, определена по-горе, даваща основание за граматически оформено съпоставяне и при глаголи, които законно /засега?/

се употребяват изключително само като се-лексеми: без се: каузитивиране. За това говорят и другите образувани "оказио-нално" глаголи: пеня, развеждам и др.

Според мене, макар това да изисква повече материал, все по-налагащото се явление "каузитивиране на се-глаголи" се илюстрира и от другите два примера на К. Иванова:

"Гледай си работата, жена му ще го съгласи за две минути".

"Набий ги и ги споразумеи!"

Те са в настъпление – под аналогичното влияние и на други глаголни двойки⁵, които семантически не се поддават толкова на еднородно групиране, образуване на семантична подгрупа сред каузативите, като споменатите от типа изненадвам – изненадвам се:

убеждава – убеждава се = meggyőz – meggyőződik

бави – бави се = késleltet – késik, késlekedik

люлее – люлее се = hintáztat – hintázik

заклева – заклева се = megesket – megesküszik

скарва някого /с нкг/ – скарва се/с нкг/ = összeveszit valakit valakivel – összeveszik valakivel

заприказва някого – заприказва се = megszólít valakit, beszédbe elegyedik valakivel – belemerül a beszélgetésbe

затруднява – затруднява се = nehézséget okoz-nehézsége támad и т.н.

Последните две глаголни двойки са примери и за това, че:

а/ в унгарския език няма глаголна двойка срещу тях, съответствията им са описателни синтагми;

б/ а това е по-важното: поне по свидетелството на БТР⁶ при тези глаголи няма се-лексеми, т.е. двойката се образува от обратната посока: глагол + се.

Общо за всички тези глаголи е и, че директният обект/най-често с признак 'жив'/ – макар и с възможно изпускане в изречението – е задължителен елемент в тяхната семема, а семантичната им схема е:

аз /глаголният субект/ карам /причинявам, каузирам/, съдействувам /създавам условия, давам [възможност]/... той/гла-

голният обект/ да се ...

Тази формула важи и за глаголите от двойките, образувани също без словообразователна морфема се / и на които опонират глаголите със се/, на които също е отделено внимание в академичната граматика. Там тези форми се противопоставят на се-глаголите и им се дава обща характеристика, като се изтъква разликата, отнасяща се до каузативите / не наречени там така/: "но тук глаголното лице не се променя само /^п а те също означават преминаване в ново състояние, придобиване на ново качество или изпитване на определено душевно състояние, посочено от глаголната основа"⁷, а променя /или съдействува, за да бъде променен/ обекта на действието, изразен чрез пряко допълнение"⁷:

нагорещява - нагорещява се =felhevit - felhevül

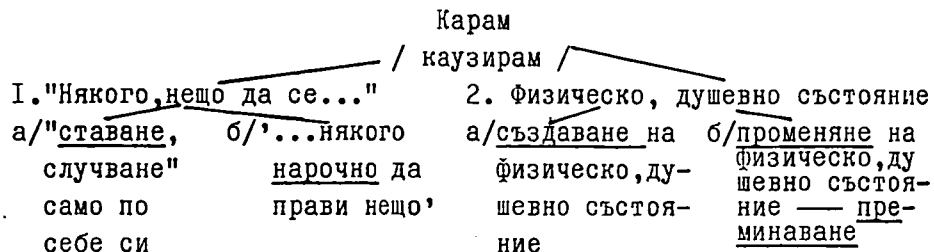
смирява - смирява се =megbékít - megbékül

опитомява - опитомява се =megszelidít - megszeliidül

и др. Това е голяма група глаголи, сред тях са дадени и примери от първата обособена семантична група /'каузирам емоции'/

Се-глаголите от двойките - както в изходните глаголи при унгарските каузативи - са обикновено с медиално или по-рядко "интровертно"⁸ значение: тук спадат глаголите за емоционалност, за изразяване физическо или душевно състояние или промяна в него, или глаголи за "ставане"⁹. Много рядко те са от други непреходни "степени": скарам се /с/ -реципрочен; убеждавам се /в/ -интранзитивен-екстровеертен глагол/.

Въз основа на тази характеристика на опониращите се-глаголи българските каузативи семантически биха могли да се разделят на две групи, които се разпадат съответно на още две подгрупи:

Примери:

1а/: намалява /'смалява'/, навежда; 1б/: подготвя, скарва/с/, заприказва; 2а/: тревожи, радва; 2б/: застудява, втвърдява.

Границата между тези подгрупи не може да е "строга", много са междинните глаголни значения. А самото класифициране изисква по-нататъшно нюансиране. Каузативите и в българския език заслужават по-голямо внимание, по-детайлен структурно-функционален, стилистичен и семантичен анализ.

Някои каузативни отношения в българския език са реализирани съвсем несистемно чрез префиксация и в тези случаи префигирият глагол съответствува на унгарския каузатив, напр.:

спи - приспива = alszik - altat

пие - напива = iszik -

пой животното itat

пиш/к/а - изпишква = pisil - pisiltet

плаче - разплаква = sir - sirat

оплаква /някого sirat/некаузативен омоним/

В това кратко изложение само в някои случаи се впуснах в подробности, други особености бяха просто бегло споменати, на много важни страни на темата не можах изобщо да отделя внимание. Имам предвид например характерната автиптоза в унгарския език /инцидентно транзитивиране на непреходните глаголни семемии/ и рядкото ѝ възможно съответствие в българския език; тип български съчетания "карам + да + глагол"¹⁰, превеждани и на унгарски описателно; българските семемии от типа пасе /той пасе стадото; стадото пасе/; а най-вече различните форми на несистематизируеми унгарски фактитивни и каузативни глаголи. На целия този проблем искам да посветя отделна студия.

Бележки, литература

- I. За категоризацията: се-изречения, се-форми, се-конструкции, се-глаголи и се-лексемии вж. Д. Сонди: Функции и граматически категории на глагола в българския и унгарския език. Кандидатска дисертация. София, 1985, стр. 293-343.

2. За центростремителност и центробежност при глаголите /по Гухман/ вж. пак там, стр. 376.
3. К.Иванова, Л.Лашкова, П.Баракова: Лексикални ограничения при функционирането на граматическите категории на глагола. Славянска филология, т. XVII, София, 1983, стр. 74.
4. ГСБКЕ = Граматика на съвременния български книжовен език. т. 2, стр. 239.
5. Ц. Младенов ми обърна внимание, че за наченките на карател-на система в българския език може да играе роля турското / и изобщо тюркското / влияние. ↓
6. БТР = Български тълковен речник, София, 1955.
7. ГСБКЕ, т. 2, стр. 240.
8. За степените на транзитивност / по Ш.Карой/ вж.Д. Сонди, стр. 382-383.
9. Пак там, стр. 378-380.
10. Не говоря тук и за опростения модел, според който на унгарските каузативни глаголи в българския отговарят описателните форми карам да...., давам да...., поръчвам да... и др.

Doncsev Toso

A MAGYARORSZÁGI BOLGÁROK KOMMUNIKÁCIÓS SZINTEREI A SZÁZADELŐTŐL NAPJAINKIG

Az etnikai csoportok tulnyomó többségénél a nyelv az egyik lényegi megkülönböztető ismérv¹. Nyilvánvaló azonban, hogy a csoport eme lényegi jegye csakugy őrizhető meg és csak úgy hagyományozható át, ha a nyelvhasználat sokoldalú lehetőségei adóttak mind a csoport egésze, mind pedig egyes tagjai számára. A tényleges nyelvhasználatához szükségesek, de nem elégségesek az alkotmányos, vagy egyéb jogi garanciák, a mindennapi élet valóságos feltételrendszere nyújthat csak eredményes biztosítékot erre. Nevezetesen arra gondolok, hogy az etnikai csoportnak, avagy a csoportokhoz tartozó egyedeknek élettevékenységük teljessége során milyen tényleges lehetőségeik nyílnak az anyanyelvi kommunikációra és milyen gyakran kénytelenek a többségi környezet nyelvén kommunikálni.

Elvileg a kommunikációs alkalmak és szinterek száma végtelen, de a gyakorlatban minden embercsoport jól körülírható keretek között bonyolítja le azokat a tevékenységeket, amelyek a közösség mint olyan fenntartásához nélkülözhetetlenek mind gazdasági téren mind pedig a legszélesebb értelemben vett társadalmi szférában.

A magyarországi bolgárok körében végzett korábbi vizsgálódásom alapján megállapíthattam, hogy kiváltképp az utóbbi félévszázad történelmi-társadalmi változásai nyomán illetve azzal párhuzamosan átalakult a helyi bolgár népesség termelő tevékenysége, módosult társadalmi tagozódása². A változások, módosulások a közösség köznapi kommunikációjában és ezen belül a kommunikációs szintér, vagy másképpen a kommunikációs

környezet vonatkozásában is jól kitapinthatók³. Megítélésem szerint a kommunikációs szintér sajátosságai és e sajátosságok változásai különös fontossággal bírnak egy többségi etnikum között élő etnikai csoport esetében, hiszen csak az anyanyelvi környezet léte reprodukálhatja hosszabb távon a nyelvtudást, ami nélkül pedig nem szilárd az etnikai azonosságérzet és öntudat.

Ehelyütt megkísérlem ilyen szempontból felvázolni a magyarországi bolgárok életében végbement változásokat.

A mai magyarországi bolgárok magját azok a kertészek és kereskedők képezik, akik XVIII. századi elődeik példáját folytatva magyar földön is meghonosították az intenzív, öntözéses zöldségtermesztést. Kezdetben ezek az országok között ingázó kertészcsapatok⁴ márciustól novemberig bérelt földön dolgoztak, majd télre visszatértek szülőfalujukba. Ezek a "bandák"⁵ többnyire falubeliekből avagy földiekből - férfiakkból és legényekből álltak. A társulás jellegéből fakadt, hogy etnikailag homogén volt, csupán ritkán alkalmaztak nembolgár napszámosokat. Ezek a csoportok bár külön-külön, ám monolitikus egységként vettek részt a társadalom termelő tevékenységében. A zöldségtermesztés technológiája és a közösség normarendszere szűkre szabta a tagok mozgásterét. Hónapokon át szinte ki sem mozdulhattak a kertből, együtt dolgoztak látástól vakulásig, együtt étkeztek és aludtak és az említett tevékenységeket kísérő, kifejező és tükröző kommunikáció bolgáruul folyt. A környezettel csak a vállalkozás vezetője, a gazda⁶ és az árút értékesítő eladók tartottak kapcsolatot. A századfordulóra szinte minden nagyobb város körül létesültek bolgár kertészetek. A kertgazdaságok tagjai piacokon, vásárokon találkoztak, itt cserélték ki egymás között az aktuális híreket.

A századelőtől fokozatos változások mentek végbe a vándormunkások életmódjában, egyre több kertész magával hozta feleségét és kiskorú gyermekeit, többen földet vásároltak, hosszabb időszakonként ingáztak Magyarország és Bulgária között. 1914 nyarán a magyarországi bolgárok helyi sajátos érdekeiket felismerve egyesületbe tömörültek. Az első világháború éveit

ben vallási és oktatási szükségleteik kielégítésére egyházköz-
séget és iskolát alapítottak. A helyi intézmények: a család,
az iskola, az egyház kialakulásával bővültek az anyanyelvi
kommunikáció szinterei, a családi-szocializációs és a szabad-
idős tevékenységek egy részét is etnikailag homogén környezet-
ben folytathatták.

A két világháború között a társulások kertgazdálkodással
szemben egyre inkább tért hódított a családi alapú vállalko-
zás. A kert volt egyszerre a munkavégzés, a családi élet, a
gyereknevelés és a pihenés szintere is. A két világháború kö-
zött egyházközségek jöttek létre a bolgárok által legnagyobb
számban lakott két vidéki városban: Pécsen és Miskolcon, mind-
két helyen elemi bolgár iskola is nyílt. A kommunikációs szin-
terek zártsága, a kódok és a kommunikátorok egyneműsége, az
óhazával fenntartott rendszeres érintkezés más tényezőkkel
együtt eredményezte azt, hogy kis lélekszám és nagyfokú szét-
szórtsága ellenére mindmáig nem asszimilálódott a bolgár né-
pesség Magyarországon.

A felszabadulást követő alapvető társadalmi-gazdasági
változások eredményeképp a nemzetközi ingázás abbamaradt, majd
végleg megszűnt, a családok két irányban egyesültek és erőtel-
jesebbé vált a helyi bolgár közösség viszonylagosan különálló,
önálló fejlődése. Az urbanizáció, az iparosítás, a szövetkeze-
tesítés valamint a szekularizáció⁷ etnikai következményekkel
is járt.

Napjainkban a munkavégzéshez kötődő kommunikációs szin-
terek jellemzője, hogy az egyre kevésbé esik egybe a családi
otthon színterével, más szóval a mintegy 2000 magyarországi
bolgár többségénél a munkahely már magyar munkaszervezetet je-
lent. A munkával kapcsolatos anyanyelvi kommunikáció a hagyó-
mányos gazdálkodást végzőknél illetve azoknál lelhető fel,
akik budapesti bolgár intézményeknél dolgoznak valamint a ke-
vésszámú szabadfoglalkozású tolmácsnál. Számottevően csökkent
a templomnak mint kommunikációs térnek a szerepe. Csak nagyobb
ünnepek, vagy ünnepi események, családi sorsfordulók: keresz-
telő, esküvő, temetés szolgálnak csoportos kommunikációs alka-

lomul. Az utóbbi esetében a mindenkori temető a tényleges kommunikációs szintér.

Csökcent a családi otthon szerepe az anyanyelvi kommunikációban. A II. világháború óta rohamosan nőtt az etnikailag vegyes családok száma. Jelenleg a magyarországi bolgár közösség elsősorban a házasságkötés révén áttelepülőkkel gyarapodik. A nemzedékek közötti nem teljes kódmegfelelés, a környezetnyelvi tömegtájékoztató, a magyar környezetből kikerülő rokoni, baráti, szomszédsági kapcsolatok meghatározzák a közlemények közösen érthető nyelvét és ez még a homogén etnikai eredetű családoknál is nem ritkán a magyar.

Egyes anyanyelvi kommunikációs szinterek és alkalmak szűkülésével szemben az utóbbi 30 év alatt tapasztalhattuk más kommunikációs szinterek bővülését, illetve minőségi változását.

Mint már említettem, a felszabadulást követő szocialista átalakulás megszüntette az ingázást a magyarországi kert és a szülőfalu között, de ezt a 60-as évek elejétől kezdve a rokonokat, falusi bucsut, tengerpartot, történelmi emlékhelyeket bejáró egyéni és csoportos turizmus váltotta fel. A gyerekek már nem nevelkednek Bulgáriában, de családi, rokoni kapcsolatok vagy a budapesti bolgár iskola révén rendszeresen nyaralnak ott. Az egyre növekvő számu, mintegy 300 főt kitevő magyarországi bolgár értelmiségnek szerteágazó rokoni, baráti, szakmai kapcsolatai is vannak Bulgáriában. Ebben az esetben az anyanyelvi kommunikáció egyaránt kapcsolódik a munkavégzéshez és a szabadidős tevékenységekhez.

A magyarországi bolgár közösség életében jelenleg két kommunikációs szintérnek van kitüntetett jelentősége: az egyik a Georgi Dimitrov Bolgár Művelődési Otthon, a másik pedig a Hriszto Botev nevét viselő bolgár politechnikai szakközépiskola. 30 évvel ezelőtt nyitotta meg kapuit a magyarországi bolgárok kulturális egyesületének háza. Az egyesület ekkorra már elvesztette korábbi szakmai érdekvédelmi jellegét és etnikai alapon szerveződő társadalmi-kulturális intézménnyé vált és mint ilyen elsősorban a népi, politikai és

nemzeti ünnepek és események, mint alkalmak kapcsán teremt anyanyelvi kommunikációs szituációkat. E kommunikációk színtere, kevés kivételtől eltekintve, maga az egyesület székháza, de félévszázados hagyományra tekint vissza az etnikai kommunikáció legnépszerűbb színtere, a május 24-i Cirill és Metód ünnepnek helyet adó Szabadság-hegyi zöldterület. A felszabadulást követő évek során hagyománnyá vált a harkányi katonai temetőben a bolgár hősi halottak előtti tisztelgés. A szláv írásbeliség és a bolgár kultúra ünnepéhez kötődnek a velehradi és római társasutazások vagy immár a zalavári megemlékezések.

A tizenegy osztályos iskolát, óvodát és kollégiumot egyesítő komplexum a felnővekvő nemzedékek hatékony etnikai szocializációját biztosító intézmény. Jövendő kiépülésével szerepe bővíülhet, a nagyobb közösség kommunikációs környezetévé válhat.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a századelőtől napjainkig, de kiváltképp az utóbbi 30 év alatt jelentős változások zajlottak le a magyarországi bolgárok kommunikációs színtereiben, miként jelentősen átalakult a helyi bolgár közösség társadalmi szerkezete és életmódja is. Ma már általában véve nem beszélhetünk magyarországi bolgárokról, mert ez a korábban viszonylag homogén etnikai csoport különböző aspektusokból nézve erőteljes tagolódást mutat /iskolázottság, foglalkozás, nyelvtudás, azonosságtudat stb./.

A családi keretű munkavégzéshez és egyáltalán a családi tevékenységekhez kapcsolódó kommunikációs szinterek csökkentek a kertek részleges megszűnésével és a vegyesházasságok növekedésével. Visszaszorult a vallásosság, a templom is elvesztette etnikai szervező szerepét. A népszokások is módosultak az idővel⁸. Ugyanakkor nőtt a művelődési intézmények szerepe, bővültek a nagyobb tömeg által igénybevehető kommunikációs terek /kulturház, iskola/. Nőtt a bolgár állam és társadalom támogatása is ebben a vonatkozásban. Fokozódott a bulgáriai tömegkommunikációs szolgáltatások fogyasztása /könyv, sajtó, film, rádió/. A közösség tagjainak az igényekkel és a

körülményekkel számotvető tudatos, szervezett tevékenysége kell ahhoz, hogy hatékonyan éljen a lehetőségekkel és szélesítse az anyanyelvi kommunikáció körét.

Jegyzetek

1. ld. J.V. Bromlej meghatározását. In: Bromlej, J.V. Etnosz és néprajz. Budapest, Gondolat, 1976. 49 l.
2. Дончев, Т. Проблеми на етническата идентичност на българските преселници в Унгария. Дисертация. София, 1984.
3. A kommunikációs környezetet ill. szinteret Szecső Tamás értelmezése szerint használom: "... a környezet az a színtér, amelyen a kommunikáció lejátszódik, azok a társadalmi és természeti objektumok, amelyek között a kommunikációs aktusok történnek". In: Szecső Tamás. Kommunikációs rendszer - köznapi kommunikáció. Budapest, Akadémiai, 1971. 139 l.; ld.még: Hoppál Mihály. Egy falu kommunikációs rendszere. Bp., 1970; uő. A tér, a közösség és a kommunikáció. Budapest, 1977.
4. "тайфа" a korábbi "munkacsapat", "utazó csoport" jelentés elhomályosult, a mai bolgárban főként "bandát", "gyülelész társaságot" jelent.
5. A "banda" - "munkaszervezeti csoport", "mezei munkások ideiglenes társulása" értelemben a magyar paraszti életben is használatos kifejezés volt. ld. Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977. I. k. 207 l.
6. "газда" "ur", "tulajdonos" és "külföldön dolgozó bolgár kertészcsapat vezetője" értelemben magyar jövevényszó. ld. In: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I.k. Budapest, Akadémiai, 1967. p. 1038 l.; Български етимологичен речник. Т. I. София, БАН, 1971. с. 224.
7. A szekularizációt mind "elvallástalanodás", mind pedig "az egyház és az állam szétválasztása" értelmében használom.
8. Peneva-Vincze L. Hagyományörzés és beilleszkedés a Magyarországon élő bolgárkertészek körében. - Ethnographia, 1981, N. 2-3. 452-459 l.

Петър Кръстев /Будапеща/

ОТРАЖЕНИЕ НА ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ МЪЖА И ЖЕНАТА В БЪЛГАРСКИТЕ И УНГАРСКИТЕ ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ

Пословиците и поговорките имат свой живот, своя сфера на действие и най-вече — своя насоченост. Според изтъкнатия унгарски изследовател на народното творчество Габор О. Над не бива да забравяме, че речниковият фонд на езика ни е създаден още по време на класовата система, която се характеризира с антагонистични противоречия на социалните класи. Точно затова те не могат да се разглеждат откъснато и независимо от тогавашната реалност и да се възприемат като отражение на единна философска система.

При сравняване на творчеството на два народа, които в течение на своята история са контактували сравнително малко, е целесъобразно да се избере тема, която представлява общ интерес. Поставихме си за цел такава съпоставка, чрез която се надяваме да намерим сходства в мисленето на двата народа, независимо от общественно-политическата система, в която са живяли или от географското им положение. Такава универсална и вечна тема например е любовта и брачният живот, най-естествените и най-основните прояви на човека. Това съпоставяне извършваме без илюзията да изчерпим целия записан досега материал. По-скоро искаме да видим как два народа със сходни исторически традиции, приблизително един и същ поминък, но с различни битови обичаи и друга религия изразяват своите възгледи за отношенията на двата пола. Тези пословици рядко показват съсловен характер, не са тясно свързани с някоя определена обществена класа. Това е сфера на вечното напрежение и борба между двата пола, взаимното им привличане, опити за по-добро опознаване и заедно с това — стремеж към притежава-

не на другия.

От ранното средновековие – по-точно от основаването на държавите им – и българите, и унгарците се смятат за земеделци и скотовъди. Тази тежка работа определя от една страна битата им, начина на мислене и действията им. От друга страна двете различни църкви – православната и католическата – влияят по различен начин на тяхното светоотношение. Въздействието на християнската идеология върху българския народ е значително по-слабо, по-повърхностно, отколкото на унгарския, въпреки че и българите се смятат за добри християни. Доказателства за това са многото стигнали до нас народни песнички, пословици и анекдоти с подигравателен характер за духовенството, живите чак до средата на нашия век езически обичаи, не на последно място бързата и лесна промяна на идеологията след социалистическата революция. Унгарците след насилственото им покръстване напротив: намират място между другите европейски католически народи, приемат ръководната роля на църквата и сравнително бързо се отказват от езическите си обичаи. В България гореспоменатите причини, разбира се – заедно с много други – водят до своеобразно консервиране на архаично-патриархалните отношения, за което най-характерен пример е една семейна задруга. Влиянието на европейския начин на живот в Унгария допринася за по-бързото разлагане на селската общност.

И в двете страни особеностите на бита и обичаите в селата водят до оформянето на отделни мъжки и женски микрообщества, членовете на които от своите социално обусловени позиции "воюват" срещу другия пол или го "защищават". Трябва да имаме предвид, че в мирно време мъжете са вършели по-тежката работа на полето, докато жените са били заети с физически полеките, но изискващи повече време домашни занимания. В по-нататъшното изложение нека засегнем творчеството, свързано с почивка, ухажване, наддумване, сватби. Знаем, че жените в Унгария са се събирали на така наречената *kaláka*, съответстваща на българските седянки и попрелки, където вероятно между другото са обменяли опит и за мъжете и годениците си. Не е било прието мъж човек да общува с жени. Мъжете са имали

свои компании, срещали са се или в къщата на някой, или по-често в кръчмата. Без да е "неписан закон", това може да се приеме като общо за двата народа, независимо от отделните области на страните. Това означава, че разликата в мирогледите на двата народа е резултат на различната степен на развитие на патриархалните отношения.

Въз основа на събраните пословици и поговорки, разпределени според това – мъжко или женско становище изразяват, можем да направим интересни изводи. От разгледаните 145 български пословици 64 % отразяват мъжки аспекти, 16 % – женски, и само 20 % съдържат някакви общи истини, докато в случая на 257-те унгарски пословици 58 % са от мъжка, 10 % – от женска и 32 % – от неутрална гледна точка. Тези данни, даже без оглед на съдържанието на пословиците, похватите, използвани в тях и категоричността им, са много показателни.

Много причини може да има разликата от 40–50 % между пословиците от мъжки и женски адресанти, обосноваано и естествено. По-съществена е разликата в областта на неутралните поговорки, които – процентно изразено, са с 12 % повече в унгарския, отколкото в българския. Този факт не може да се разглежда независимо от сравнително по-демократичния характер на отношенията между мъже и жени в Унгария. По-големият брой на пословиците с женски адресанти в България, ако следваме предишната логика, се дължи на по-явната обособеност на жените спрямо обществения живот в българското село.

Въпреки това целта на нашата работа не е да анализира разликата между схващанията на двата народа, а да дадем обяснение на приликите и разликите и да ги вградим по някакъв начин в битовите обстоятелства и обичаи, да покажем, че пословиците и поговорките са тяхна органична част. Само за разлики не може да се говори и поради простата причина, че крайната цел на отношенията между мъжете и жените навсякъде по света е една и съща /според една не много характерна и крайна унгарска поговорка: "Ако светът можеше да се размножава от растенията, хората нямаше да търпят жените"/.

Сега да разделим на теми и да сравним отношението на

двата народа към най-интимните моменти на човешкия живот.

Първата голяма тема е животът на младите хора преди постъпването им в брак: най-хубавия период на човешкия живот и подготовка за големите събития – венчаването и сватбата. В по-голямата си част те представляват съвети за моми и ергени. Българи и унгарци са напълно съгласни, че дъщерите след време заприличват на майките си. "Гледай момата, тъй вземай дъщерята"; "Когато ще сгледваш момата, призирай се на майката". Тези пословици имат еквиваленти в унгарски. Има и други мнения. "Един гледа майката, друг – дъщерята"; а дословния превод на съответната унгарска пословица гласи: "Едно е майката, друго е дъщерята". Критериите за избор на мома също съвпадат до известна степен. "Нахапана чушка да не ядеш, разставена жена да не вземаш"; на унгарски – "Не носи свалени от други дрехи". Друга българска – "Дорде не изпиташ бода, не нагазай вода", на унгарски – "Жена, сукно не избирай на свец"... Приличат си мненията на мъжете за брака: "И да се ожениш, и да не се ожениш, ще си останеш пишман" – казва българинът, а унгарецът му отвърща: "Ако я няма – ох, ако я има – пак беля". От лошите девойки и двата народа предпазват младежите: "Господ да те пази от нов търговец и стара курва", а в унгарски звучи като проклетие: "Курва да ти е либето".

Дотук бяха общите мисли на българина и унгареца. Ако има разлика в схващанията, то тя най-силно е изразена в стремежа на българина на всяка цена да омъжи щерката си или да ожени сина си. Този стремеж след време нараства до проблем на цялото общество: "Който ище либе без кусур, без либе остава". В Унгария явлението стара мома или стар ерген не се смята за чак толкова срамно. За унгареца по-характерна е следната пословица: "Премисли от начало до край, кой ще ти завърже очите". Въпреки че не може да се каже, че унгарецът няма претенции спрямо външността на момата, дават се шансове на умните, но не чак толкова красиви моми: "С акъл си търси мома, не с очи". Не може да се отрече, че българските пословици често правят паралел между избирането на моми и домашни животни. "Жена с голямо чело – кон с широки гърди", "На кравата гледай

рогата, а на момата – краката".

Жените нямат особено силно изразено мнение по въпроса за предбрачния живот и избор на съпруг. Вярно, не са ги и питали. Българката понякога мечтае: "Далеч ме мамо ожени, лесно да се пофаля", и това звучи като контрапункт на унгарската мъжка мъдрост: "Не е хубаво човек да взема жена отдалече". Жените се опитват със слаби гласове да доказват своята нужност: "Човек без жена – пън опален", но накрая разбират, че "Тежко на жена без човек".

Неутралните пословици, свързани с тази тема, са много и разнообразни. Ако започнем от поетичната мисъл "Доде цъфти цветъето, дотогаз го берат и кичат" /на унгарски "Момата цъфва когато е на хиляда седмици" / – до грубата "Момата е хайдутин в къщи" /унгарска "Който има шест дъщери, не ходи да си търси белята у съседите"/. Голямата част на българските пословици е толкова национално-характерна, че е невъзможно да се намерят даже и приличащи на тях в унгарския. /Например: "Ожени мома сал да не е у дома"/.

Още към тази тема се отнася и любовта. Характерно за българските поговорки на любовна тема е че в тях почти без изключение се говори за душевна, а не плътска любов, което се обяснява със строгостта на православната църква и патриархалните нрави, но не е изключено да е повлияла и концепцията на събирачите на народни умотворения. Много малко са определено мъжките и определено женските пословици, тъй като в идеален случай любовта е взаимна. Има, разбира се, и изключения: "Доде не вирне опашка кучката, не тръгват песове подире й"; на унгарски – "Нямаше да влезе петела в стаята, ако вратата не беше отворена". Общите истини и тук са разнообразни, сърцето и на двете места е символ на чувството – "Дето сърцето лежи, там и окото лежи", а унгарците казват: "На всеки сърцето му е съветник". Единственото, което българите разрешават на младите преди да се оженят, е изразено по следния начин: "Целувка дупка не прави". Унгарците са точно на обратното мнение: "Честите целувки завършват с дете".

Навсякъде се смята за важен критерий материалната изго-

да от брака. По този въпрос срещаме няколко различни мнения, сигурно е само, че с мисълта "Ако нямаш пари, жена не те чести" и унгарците са съгласни – "Само този момък е кавалер, който има в джоба си пари". Характерни за мисленето на българина са следните: "От жена кой мъж ќе земе пари, нека си легне да го газят" и "Женски пари – змийска кост". Унгарецът по-бързо се съгласява да смени ролята си на глава на семейство в името на материални блага: "И куминът е хубав, ако в него има пушено месо"; "И на грозната мома парите ѝ са красиви".

Втората тема, която ще разгледаме, обхваща проблемите на семейния живот. Сравнително по-малко пословици се отнасят до мъжа, главата на семейството. Болшинството от съществувашите изразяват мъжка гледна точка. Всички пословици за отношението на мъжа могат да се сумират със следната мъдрост: "Мъжът да знае жената от пояс надолe". Унгарският еквивалент, въпреки че е общоизвестен, поради неприличността му, не е поместен в сборника за унгарски народни умотворения, затова ще се задоволим с по-евфемистичния израз "На жената млък ѝ е името". Женското становище по този въпрос не е стигнало до нас с изключение на няколко мъдри мисли с помирителен характер: "Мъж държи къщата, а жената я краси" и една остроумна българска "Мъжът не е в гащите".

Вероятно за мъже в женска компания се е говорило значително по-малко, отколкото за жени в мъжка. Най-характерно за възгледите на мъжете е ревността – ревност в по-отвлечен смисъл, когато мъжете ги е страх да не изгубят водещата роля в семейството, и ревност в класическия смисъл на думата. Няколко примера за първата: "Гаштата кокошка петел не е", на унгарски "Не са за крава гащите"; българска "На жена господ е мъжо", унгарска "Като си господар на жена си, не ѝ ставай слуга". Примери за второто – "Ако ти е драга, не я пушай през прага", на унгарски – "Ако жената излезе от къщи, най-добре е да ѝ вържеш чан на врата". Мненията за възпитаването на жените също съвпадат: "Жена, ако не се бие в неделята веднъж зад врато, она гнездо лови", на унгарски – "Орехите се трошат трошени, жената се бие бита". Българска – "Щипи прасето

дорде е в коритото, бий жената дорде е рано", еквивалентът "Жената трябва да се набие още в сватбена рокля"... Народно-то съзнание се е мъчило и да определи "що е жената": "Жена и змия вера нема", на унгарски - "Няма ярост над яростта на жената". Едно друго странно, но не случайно съвпадение: "Мъж да приноси с двете си ръце, жената да изнася с малкия си пръст, пак е празна къщата"; на унгарски - "Коего стопанинът с четири вола внася пред портата, стопанката с иглата си изнася през малката врата". Отношението към вдовиците е също еднакво: "На вдовица жена и полите ѝ са душмани", на унгарски - "Жени се за вдовица само ако са ѝ обесили мъжа". Често предупреждават и българи, и унгарци да не се вярва на жените: "На катър, куче и жена който хваща вяра - ум няма", същото на унгарски - "На жена и кон не вярвай - жената ще ти изневери, конят ще те ритне". Най-грубата пословица в унгарски е: "На жена можеш да ѝ вярваш само когато гъски пасат на гроба ѝ".

Към тази тема се отнася още една унгарска пословица, която служи за доказателство на изходната ни теза за съществуване на отделни мъжки и женски микрообщества в селската общност: "Говори се жена, моли се с кон". Такъв бисел има и от българска страна: "Сляпа кокошка кога прогледне иска да се качи на петела".

Много по-малко на брой са пословиците от женска страна, освен това те са плахи и не категорични в своя начин на изказване. "Добре е понякога умна жена да се послушва", "Женица - света горица"; на унгарски - "Толямо съкровище е умната жена". Въпреки всичко унгарските пословици показват, че жените са имали свое мнение по въпроса, независимо от това, питали ли са ги - "Човек не печели много чест като бие жена си"; "Към хубавото трябва да се отнасят хубаво".

За самото семейство като институция, в която протича по същество личния живот на хората, също можем да получим ценни сведения от пословиците. Интересно, че тук българските пословици не говорят за никакви конфликти на задругата и по-тясно разбраното семейство. Мъжете и тук държат да са пълновластни господари: "Дай на жената юздата, да ти опустее къщата", на

унгарски – "Ако жената кара колата, излиза насрещен вятър". Най-демократичното становище все пак е "Два камика като се търкат, йединият трябва да ѝе по-мек". На унгарски – "Бракът значи постоянно примиряване".

Представителите на женския пол и тук нямат право на глас. Българките и унгарките са съгласни само по един въпрос – "Же-на мъж не бие, а лесно му надвива"; на унгарски – "Оръжието на жената е езикът ѝ". С по-бойките българки се е случвало и следното: "Мотовила вила, жена мъж била". Но както и да е, краят винаги е един и същ – "Сяка жена заприличва на мъжа си". В същото време унгарките си имат свои грижи: "Добрият петел не е дебел", "В стогодишен хамбар може да се вършее, но не със стогодишна вършачка"... Не е случайно, че голяма част на пословиците, свързани със семейния живот, могат да се използват и от двата пола – мирът и спокойствието в семейството са важни както за мъжа, така и за жената. Въпреки това има **само** малко еднакви по съдържание пословици в унгарски и български. Ето една двойка от малкото: "Кавгата между мъж и жена трае догде изсъхне една кърпа", унгарската – "И грънците се раздрънкват понякога, но после бързо се помиряват".

За половия живот българите срамежливо мълчат – "Нощна работа, дневна срамота", а унгарският език изобилствува с пословици от такъв характер: "Цървулът му останал в калта", казват след несполучливата брачна нощ. "Не ѝ нанася много вреда" – се подиграват, когато някой не може да се справи с жена си. "Една нива орат" – се подсмиват, когато става дума за мъже с общо либе. Нека отново напомним – смятаме, че по-еротично звучащи пословици просто не са намерили място в българския сборник.

Към темата семеен живот спадат още и поговорките, отнасящи се до още или вече неработоспособните членове на семейството – децата и старците. Разглеждането на този въпрос в момента е извън нашите възможности, макар че тези пословици също показват интересни разлики и сходства.

След групирането на пословиците по теми трябва да кажем накратко и за характерните за тях похвати, от които поговор-

ките стават по-кратки, по-ясни и по-лесно запомнящи се. Най-честият прием е римата и еднаквият брой срички в първата и втората половина на изречението. "Ако нямаш пари, жена не те чести" – и вече на унгарски "Csak az a legényi gavallér, ki nek zsebében a tallér". Може да се каже, че тези прояви са еднакво чести в български и в унгарски. Разлика има обаче в употребата на метафори и сравнения. Между българските пословици по-често се среща една преходна форма от сравнението към метафората – "Гледай на конят вратът, а на момата ходът", "Ружа без тръне, либе без пречка не бива", докато в унгарския са по-чести чистите метафори без обяснения. В превод "Първо клетката, после птичето", "Няма роза без бодли" и др. Императивни форми се срещат еднакво често, а въпросителни почти няма.

Накрая можем да извлечем извода, че отношенията на мъжа и жената и у двата народа предизвикват едни и същи мисли. Различията, които съществуват, са резултат на техните различни обичаи, спокойно можем да кажем, че те в повечето случаи се дължат на оформянето на мислите, а не на фактическото им съдържание.

Диана Белчева /София/

ХУДОЖЕСТВЕННОТО НАСЛЕДСТВО НА ФЕЛИКС КАНИЦ, ПОСВЕТЕНО НА БЪЛГАРИЯ

Името и делото на бележития унгарец – учения, пътешественика и човека Феликс Каниц отдавна вече е не само енциклопедическо понятие, но е придобило широка известност и се ползува с подчертан интерес сред научната общественост. Ако това важи за науката в почти всички средноевропейски страни, то за България, за българската историческа, етнографска, археологическа наука, това е установен факт. Плод на тази популярност и интерес се явяват и многобройните изследвания на неговата биография, дело и приноси, на непрекъснатите за едно столетие преиздавания на неговите трудове.

На тази общо взето позната картина, странно и неестествено изпъква слабият научен интерес, проявен от страна на изследователите към художественото наследство на Феликс Каниц. Странно е, че неговите многобройни акварели, графични произведения, илюстрации и пр., досега не са били обект на специални изкуствоведчески изследвания, че не са разкрити силните и слабите страни в неговото творчество. По-съществено е обаче, че не е показано мястото на това творчество в общото културно наследство в родината му, а още повече в това на България и особено за развитието на българския художествен живот през 60-те, 70-те години на XIX век.

Научно-изследователската дейност и творчеството на Феликс Каниц са един от най-сериозните приноси през XIX век към всестраниното запознаване на европейската научна общественост с географията, етнографията и историята на България, с живота и борбите на нейния народ. От всички пътеписни трудове за Балканите излезнали през миналия век, несъмнено съ-

чиненията на този "Колумб на Балканския полуостров", както го наричат някои, имат най-голям успех в Европа.

Първото пътуване до България Каниц извършва през лятото на 1860 година. Резултатите от своите проучвания и наблюдения издава през 1868 година в "Денкшрифт" на Виенската академия и в голямата тритомна монография "Дунавска България и Балканът", излязла между 1875 и 1879 година в Лайпциг. Макар обемиста и доста скъпа книгата бързо се разпродава, което налага ново допълнено и поправено издание през 1880-1881 година, т.е. след Освобождението на България. Освен на немски, трудът на Каниц излиза и на френски /Париж 1882 г./. Към неговите съчинения проявява интерес и Русия. Там се появява на бял свят под заглавие "Дунайская Болгария и Балканский полуостров", Санктпетербург, 1876 година.

Книгата на Каниц за България и българския народ, притежаваща много научни качества, излиза в един важен за страната ни исторически момент. Българският народ е привлякъл вниманието на света с борбата си за църковна независимост /описана подробно и с дълбоки симпатии от Каниц/, въстаническите си движения за постигане политическо освобождение и връх на които е жестоко потушеното Априлско въстание от 1876 година. То става повод за свикването на Санстефанската посланишка конференция и за обявяването на Освободителната руско-турска война, последвана от Берлинския конгрес /1878 г./. За по-широкото разпространение на книгата е спомогнало обаче и друго едно качество, каквото никое от останалите съчинения от този род върху тия земи не е притежавало: многобройните и различни изображения, направени по скици на самия автор по време на пътуванията му. С такива изображения в текста и на отделни таблици е изпълнено цялото съчинение. Те представят нагледно видените от него природни картини и житейски сцени, повечето от които той описва и с думи. Съчинението на Каниц "Дунавска България и Балканът" следователно може да бъде изтъкнато като първи и то значителен опит за представяне България в образи. Неговото значение в днешно време става историческо, придобива още по-голяма познавателна стойност.

По-голямата част от тези изображения са с цената на документи от едно изчезнало вече минало: такива са изображенията на българските градове, на много разрушени или изчезнали вече старини /дотогава сравнително по-добре запазени/, на битови сцени, носии и други атрибути. При това повечето от тях имат и художествена стойност, защото техният автор е бил и по дух, и по образование преди всичко художник.

На първо място прави впечатление голямото разнообразие на скиците, рисунките и картините му. Той е рисувал по всяко време, навсякъде и всичко, което е привличало вниманието му. В творчеството му са изобразени и българският земеделец, и българският занаятчия, и българската жена, и българската къща, и българските градове, крепости и старини, но над всичко като че ли стои българската природа, най-красивите и омайни кътчета на нашата земя – Белоградчишките скали, Вратцата, Искърското дефиле, Черноморието, река Дунав и други. Всичко изброено е показано така, както е било преди повече от сто години, което е много важно за нас.

Тук на преден план изпъква друг отличителен белег на творчеството на Феликс Каниц, като художник – точността, стигаща до документалност, с която изобразява обектите, спрели вниманието му. Подробностите за бита на нашия народ са изключително точни. Например различните скици и рисунки на оръдия на труда, на предмети от домашния бит, на архитектурата и интериора, на занаятчийската дейност са наистина енциклопедични и имат огромна познавателна стойност. Археологическите проучвания на редица обекти като Видин, Мадара, Преслав, Никополis ад Иструм, които той прави, както и изработените карти на местонахождението на различни старини по българските земи не са загубили стойността си до днес. За голямо съжаление не всичко, което пътешественикът е рисувал е запазено до наше време. Неговите точни образи обаче ни дават рядката възможност да възстановим голямата част от смятаните за безвъзвратно изчезнали паметници от нашата история, етнография и археология.

Картините на Каниц са познати най-вече в гравюри, пре-

димно от двете издания на съчинението "Дунавска България и Балканът" и във френския му превод, а също и в акварели, които се пазят и днес в България, в архива на Българската академия на науките, като подарък от племенника му Жак Каниц, направен със съдействието на бившия български пълномощен министър във Виена Тодор Недков.

Тема на акварелното творчество на Феликс Каниц са предимно природният и градският пейзаж. Пейзажното му творчество е създадено в период, когато в българското възрожденско изкуство пейзажът все още не се е обособил като самостоятелен жанр и като изключим отделни рисунки на Захари Зограф, Николай Павлович и някои други възрожденски художници, се развива в рамките на религиозната стенна живопис. В този смисъл един толкова различен възглед за мястото на природата в изкуството и художествените похвати, характерни за реалистичното, светско изкуство с неговото ново разбиране за пространствено изграждане, форма, колорит, светлина, за композиция и рисунка, безспорно ще съдействува за ускоряването на процеса на преодоляване на религиозната изобразителна система и приобщаването на българското изкуство към съвременните европейски художествени завоевания.

Но обикновено нарисуваните от Каниц гледки са оживени с лица или сцени от живота. Човекът и неговият бит постоянно привличат вниманието му като художник. И с право може да се каже, че за появяването и утвърждаването на битовия жанр в българското изобразително изкуство голяма роля изиграват и рисунките от натура из българския възрожденски бит на Каниц. В края на XVIII век Балканският полуостров представлява арена на национално-освободителни борби, които имат своите корени в местните икономически и социални условия. Върху почвата на тези движения в изкуството на Балканите се ражда един своеобразен революционен романтизъм, който обхваща в идейноестетическата си програма възвеличаването на народа, неговия бит, нрави и обичаи.

За разлика от пейзажните си творби в битовите си картини Каниц като че ли извежда на преден план не чисто худо-

жествената задача да пресъздаде един бит, с неговото духовно и емоционално тълкуване. Този дял от неговото творчество придобива по-скоро изследователски характер – да проучи и точно да опише този бит. Тук рационалното начало на твореца е взело превес над емоционалното. Неговите гравюри се отличават с точност, натуралност, илюстративност, с едно предпочитание към статуарност и тържественост по отношение на композицията. Чрез здравата и точна рисунка и правилното, пропорционално изграждане на фигурите той създава идеални и чисти форми, постигнати чрез плавни светлосенъчни преходи. Но макар че в тези композиции Каниц най-ярко се проявява като представител на академичния реализъм, ние виждаме, че той се придържа към неговите демократични традиции – обръща се към битовия жанр, който е чужд и дори е отричан от академическата естетика.

Битовите картини на Каниц всъщност откриват за Европа бита и труда на един забравен славянски народ и така насочват към неговата трудна историческа съдба. Затова политическата актуалност на творческите задачи, които си поставя в тези творби художникът, е несъмнена. Той решава в тях и много от задачите, които все още не са по силите на младото светско изкуство на България. И макар, че приоритет в тях има описателното, етнографското начало, талантът му на рисуващ и колорист му позволява да създаде битови творби, често пъти белязани и със сериозни художествени качества.

Но приносът на Каниц в обновителния за българското изкуство процес не се ограничава с идеите му като пейзажист и битовист. Особена стойност придобиват неговите творби с исторически сюжети, като се има в предвид, че историческата тема, историческата картина в този период заема водещо място в творчеството на българските художници. Стимулите за това са много. Те включват както историческите предпоставки, така и редица фактори от обществен, социален и психологически характер. Българската историческа живопис и графика ще се ориентира към академично-реалистичната европейска историческа картина и в усилията си към овладяването на нейните художествени принципи ще бъде подпомогната и от творческото присъст-

вие на Феликс Каниц в художествения живот на късното българско възраждане.

Какво всъщност отличава живописните и графични творби на Феликс Каниц с историческа тематика – най-общо може да се каже, че в тях преобладават две теми – България през турско робство и събитията през Руско-турската освободителна война. И към двете теми художникът пристъпва от позициите на обективното, правдиво тълкуване на историческите факти и събития със средствата на реалистичния художествен език. Вярност към натурата, любов към етнографския битов детайл се съчетават с умението да изгради образи, носители на характерни национални черти. Но една такава преценка на обективистичната живопис би се превърнала в хладен исторически документ, ако не е стоплена от съпричастието на художника от тези събития, от дарбата му да проникне в емоционалната духовна същност на отделното събитие и в образа на човека и така да постигне толкова необходимия за историческата картина баланс между историческата достоверност и силно художествено въздействие. Нещо повече, в много от творбите си Каниц показва умението си да обобщава и монументализира, да създава впечатляващи като пространствена и пластическа организация многофигурни композиции – качества, които разкриват едни по-различни възможности от тези, можеха да бъдат констатирани в лиричното му, интимно като звучащо пейзажно творчество и в рационалното му битово творчество.

От това кратко резюме за художественото творчество на Феликс Каниц, посветено на България, се вижда, че неговите стремления се насочват към всичко значимо в историята и борбите на българския народ, докосват се до пластове на вековете и цивилизациите, наслоени на българските земи, прехласва се пред красотата на българската природа.

Чрез творбите си Феликс Каниц дообогатява познанията на европейския свят за разпространението на българския етнос в района на Долни Дунав и в сърцето на Балкана, допълва белите петна за "географията" на този малко познат и кръстопътен район, разкрива бита и поминъка, етнографията и живота на

българина. Нещо повече – с таланта на художника и дълбочината на търсещия творец, дори с пристрастието си на приятел и откривател, той представя и духовния мир, човешки и национални качества и стремежи на българите. Представя ги от време и епоха, известна като епоха на българския ренесанс, когато са ферментирали идеите и стремежите, осъществили съвременна България.

Разнообразни и богати на художествени похвати и качества, творбите на Феликс Каниц имат една изключителна стойност – те са незаменими исторически документи за едно отдавна отминало, но незабравимо за българския народ време. Поради това тяхната последваща интерпретация, оценка и популяризация ще извисява още повече полезната и благородна роля не само на изследователя, но и на твореца Феликс Каниц, ще го прави още по-търсен, използван и точен приятел и заслужил човек за България.

Fényképek

1. Pölöskei Ferenc megnyitja a konferenciát
2. Venelin Koccev - Üdvözlő
3. A konferencia résztvevői
4. Dimitar Angelov
5. Király Péter köszöntése a Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központban
6. Sztoján Radev
7. Iván Radev
8. Nagypál Teréz köszöntése a Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központban
9. Nagypál Terézt köszönti Toso Doncsev, volt bolgárszakos hallgató
10. Nino Nikolov
11. Iván Popivanov
12. Csavdar Dobrev
13. Ványa Bojadzsieva
14. Csikhelyi Lenke
15. Juhász Péter
16. Ognyán Szaparev
17. Ivánka Jordanova
18. Alekszandar Alekszandrov
19. Bödey József
20. Konsztantin Boszilkov
21. Katus Elvira
22. Szondi György
23. Doncsev Toso
24. Krasztev Péter
25. Diana Belcseva

Fényképezte: Fehér István

Снимки

- I. Ференц Пьольошкеи открива конференцията
2. Венелин Коцев – Приветствие
3. Участници в конференцията
4. Димитър Ангелов
5. Приветствуване на Петер Кирай в Българския културно-информационен център – Будапеща
6. Стоян Радев
7. Иван Радев
8. Приветствуване на Тереза Надпал в Българския културно-информационен център – Будапеща
9. Тошо Дончев, бивш студент-българист приветствува Тереза Надпал
10. Нино Николов
11. Иван Попиванов
12. Чавдар Добрев
13. Ваня Бояджиева
14. Ленке Чикхеи
15. Петер Юхас
16. Огнян Сапарев
17. Иванка Йорданова
18. Александър Александров
19. Йозеф Бьодеи
20. Константин Босилков
21. Елвира Катуш
22. Дьорд Сонди
23. Тошо Дончев
24. Петър Кръстев
25. Диана Белчева

Снимки: Ищван Фехер

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

9. kép

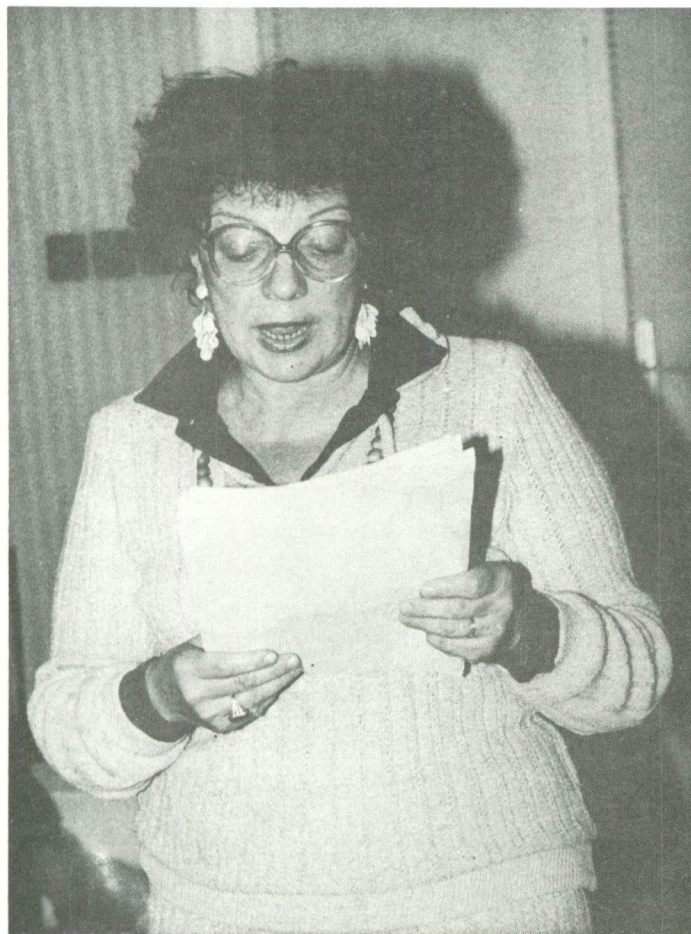
10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

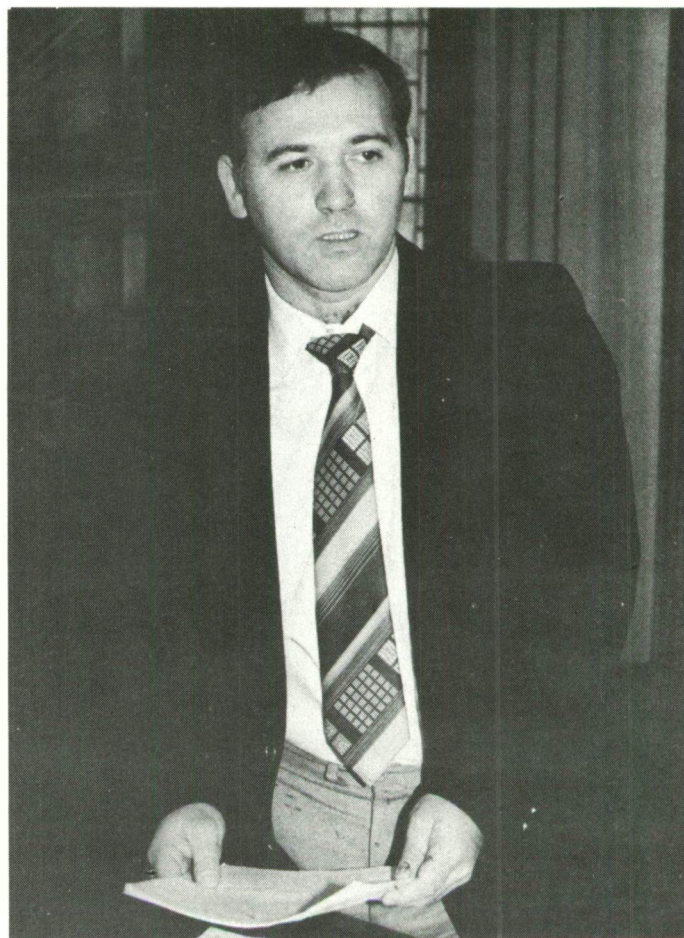
15. kép

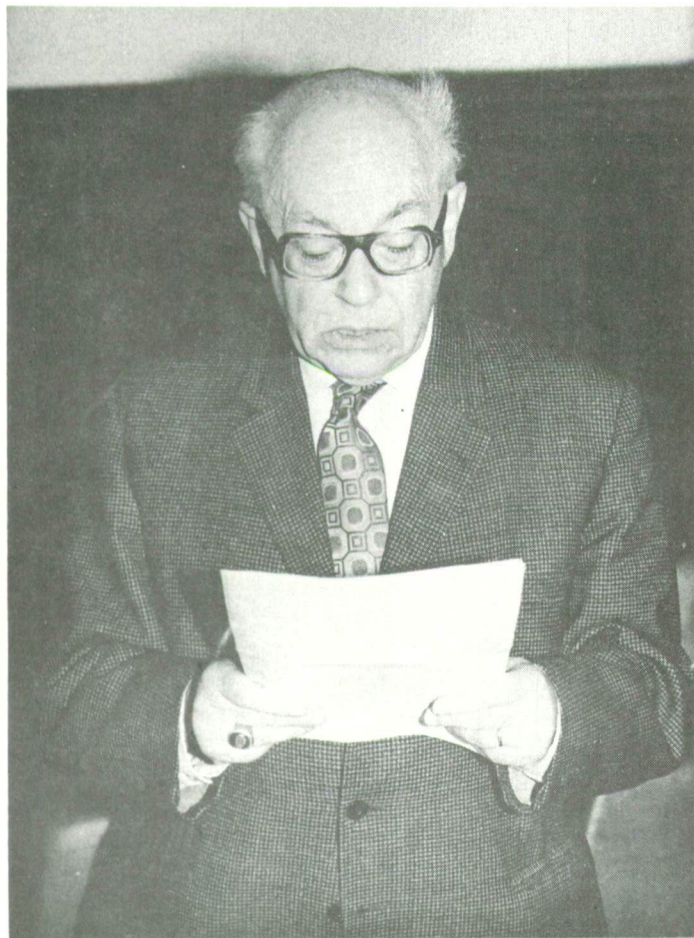
16. kép

17. kép

18. kép

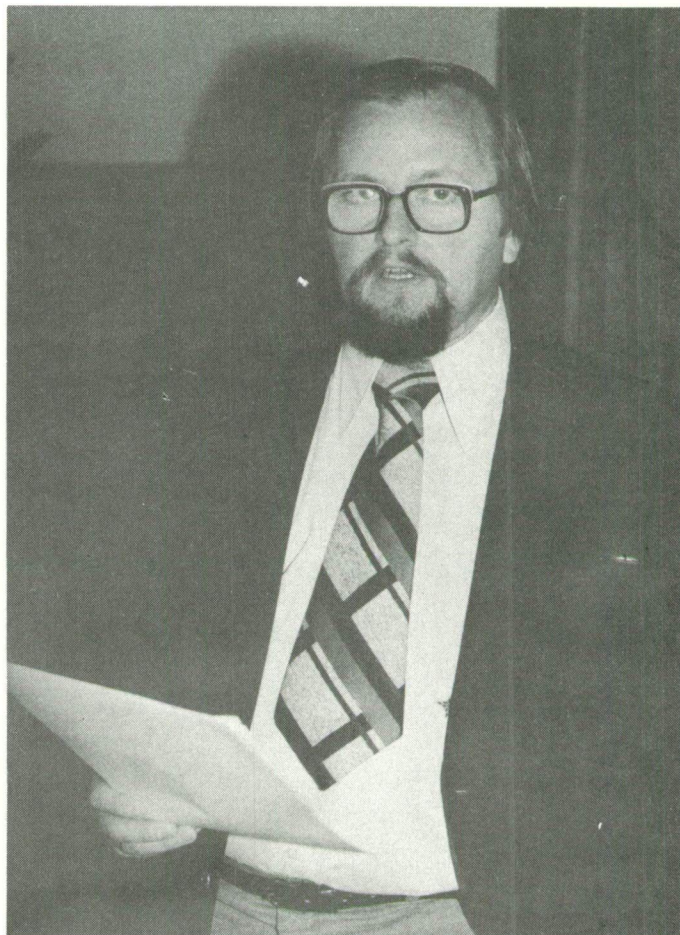
19. kép

20. kép

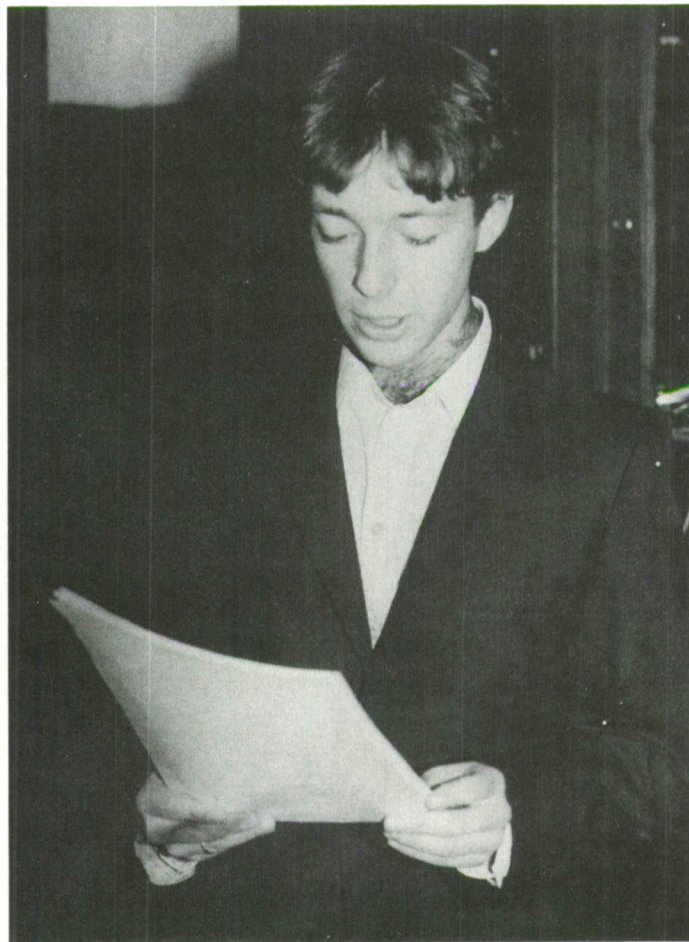
21. kép

22. kép

23. kép

24. kép

25. kép

Résztevők

PÖLÖSKEI Ferenc, egy. tanár, tanszékvezető, az ELTE BTK dékánja
 KOCEV Venelin, a Bolgár Népköztársaság rendkívüli és meghatalmazott nagykövete
 ANGELOV Dimitar, akadémikus, a Bulgarisztikai Központ igazgatója - Szófia
 KIRÁLY Péter, egy. tanár, tanszékvezető, ELTE BTK Szláv Tanszék
 RADEV Sztoján, a Bulgarisztikai Központ helyettes igazgatója Szófia
 RADEV Iván, docens, Tirnovo
 NAGYPÁL Teréz, egy. adjunktus, Budapest
 NIKOLOV Nino, a Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ igazgatója - Budapest
 POPIVANOV Iván, egy. tanár, Szófia
 DOBREV Csavdar, egy. tanár, Szófia
 BOJADZSIEVA Ványa, tud. főmunkatárs, Szófia
 CSIKHELYI Lenke, egy. adjunktus, Budapest
 JUHÁSZ Péter, tud. főmunkatárs, Budapest
 SZAPAREV Ognján, docens, lektor, Budapest
 JORDANOVA Ivánka, lektor, Debrecen
 ALEKSZANDROV Alekszandar, docens, Sumen
 BÖDEY József, szerkesztő, Akadémiai Kiadó, Budapest
 BOSZILKOV Konsztantin, docens, lektor, Szeged
 KATUS Elvira, egy. tanársegéd, Budapest
 SZONDI György, tud. munkatárs, Budapest
 DONCSEV Toso, tud. munkatárs, Budapest
 KRASZTEV Péter, egy. hallgató, Budapest
 BELCSEVA Diana, tud. munkatárs, Szófia

Участници

ПЬОЛЪОШКЕИ, Ференц проф., завеждащ катедра, декан на Филологическия факултет на университета "Л.Йотвъш", Будапеща
 КОЦЕВ, Венелин извънреден и пълномощен посланик на НРБ в Будапеща

АНГЕЛОВ, Димитър академик, директор на Център за българистика, София

КИРАЙ, Петер проф., завеждащ катедра Славянски филологии във Филологическия факултет на университета "Л.Йотвъш", Будапеща

РАДЕВ, Стоян заместник-директор на Център за българистика, София

РАДЕВ, Иван доцент, Търново

НАДПАЛ, Тереза гл. асистент, Будапеща

НИКОЛОВ, Нино директор на Българския културно-информационен център, Будапеща

ПОПИВАНОВ, Иван проф., София

ДОБРЕВ, Чавдар проф., София

БОЯДЖИЕВА, Ваня ст.научен сътрудник, София

ЧИКХЕИ, Ленке гл. асистент, Будапеща

ЮХАС, Петер ст.научен сътрудник, Будапеща

САПАРЕВ, Огнян доцент, лектор, Будапеща

ЙОРДАНОВА, Иванка лектор, Дебрецен

АЛЕКСАНДРОВ, Александър доцент, Шумен

БЪОДЕИ, Йозеф редактор, Издателство на Унгарската академия на науките

БОСИЛКОВ, Константин доцент, лектор, Сегед

КАТУШ, Елвира асистент, Будапеща

СОНДИ, Дьорд научен сътрудник, Будапеща

ДОНЧЕВ, Тошо научен сътрудник, Будапеща

КРЪСТЕВ, Петър студент, Будапеща

БЕЛЧЕВА, Диана научен сътрудник, София

Tartalomjegyzék

<u>Pölöskei Ferenc</u> Megnyitó	3
Слово при откриване на конференцията	6
<u>Venelin Kocев</u> Приветствие	9
Üdvözlő	10
<u>Dimitar Angelov</u> Cirill és Method tanítványai Bulgáriába érkezésének 1100-ik évfordulója	11
<u>Király Péter</u> A "tanítványok" kérdéséhez	21
<u>Sztoján Radev</u> Botev és Magyarország	26
<u>Iván Radev</u> Georgi Sz. Rakovszki munkásságának néhány mozzanata	43
<u>Nagypál Teréz</u> A bolgár nyelv és irodalom szak fejlődése és állapota a budapesti egyetemen	49
<u>Nino Nikolov</u> Sóhaj Debeljánovért	60
<u>Iván Popivanov</u> A szeretet esztétikai dimenziói - bolgár költők Magyarországról	63
<u>Csavidar Dobrev</u> A magyar irodalom bulgáriai fogadtatásának sajátosságai	70
<u>Ványa Bojadzsieva</u> Észrevételek a legújabb bolgár és magyar prózáról	78
<u>Csikhelyi Lenke</u> A középkori bolgár arisztokrácia nyomában Magyarországon	92
<u>Juhász Péter</u> Népuralom - a nép mint nemzet színműje	100
<u>Ognyán Szaparev</u> A művészeti alkotás létezése	109
<u>Ivánka Jordanova</u> A bolgár nyelv oktatásának egyes módszertani kérdéseiről a debreceni "Kossuth Lajos" Tudományegyetemen	124
<u>Alekszandar Alekszandrov</u> Fordított előjelű multbeli információ kifejezése közvetítő módon	129
<u>Bödey József</u> Cirill és Method tanítványai Magyarországon és szerepük az ómagyar helyesírás kialakulásában	137

<u>Konsztantin Boszilkov</u> Ismét a mai bolgár nyelv tipológiájáról	145
<u>Katus Elvira</u> Orosznyelvi interferencia a bolgár nyelvvet tanuló magyaroknál	152
<u>Szondi György</u> Kauzativitás a bolgár nyelvben	156
<u>Doncsev Toso</u> A magyarországi bolgárok kommunikációs szinterei a századelőtől napjainkig	165
<u>Krasztev Péter</u> Férfi és nő viszonya a bolgár és magyar közmondásokban és szólásokban	171
<u>Diana Belcseva</u> Kanitz Felix Bulgáriának szentelt művészeti öröksége	180
 Fényképek	187
Résztvevők	203
Tartalomjegyzék	205
 Снимки	188
Участници	204
Съдържание	207

Съдържание

<u>Ференц Пьолюшкеи</u> Megnyitó	3
Слово при откриване на конференцията	6
<u>Венелин Коцев</u> Приветствие	9
Üdvözlő	10
<u>Димитър Ангелов</u> Хиляда и сто години от идването на Кирилометодиевите ученици в България	II
<u>Петер Кирай</u> Към въпроса за "учениците"	2I
<u>Стоян Радев</u> Ботев и Унгария	26
<u>Иван Радев</u> Поглед към делото на Георги С.Раковски ...	43
<u>Тереза Надпал</u> Развитие и състояние на специалността български език и литература в будапещенския уни- верситет	49
<u>Нино Николов</u> Въздишка по Дебелянов	60
<u>Иван Попиванов</u> Естетическите измерения на обичта - български поети за Унгария	63
<u>Чавдар Добрев</u> Особености на приема на унгарската ли- тература в България	70
<u>Ваня Бояджиева</u> Наблюдения върху най-новата българска и унгарска проза	78
<u>Ленке Чикхеи</u> По следите на средновековната българска аристокрация в Унгария	92
<u>Петер Юхас</u> Народовластието - как народ става синоним на нация	I00
<u>Огнян Сапарев</u> Съществуване на художествената творба..	I09
<u>Иванка Йорданова</u> По някои въпроси от методиката на обучение по български език в университета "Лайош Кошут" - Дебрецен	I24
<u>Александър Александров</u> Административът - преизказване на минала информация с обратен знак	I29
<u>Йожеф Бюдеи</u> Учениците на Кирил и Методий в Унгария и ролята им в оформянето на староунгарския правопис	I37

XB 216526

<u>Константин Босилков</u> Отново за типологията на българския език	I45
<u>Елвира Катуш</u> Рускоезикова интерференция при изучаване на български език от унгарци	I52
<u>Дьорд Сонди</u> Каузативност в българския език	I56
<u>Тошо Дончев</u> Комуникативни терени на българите в Унгария от началото на века до наши дни	I65
<u>Петър Кръстев</u> Отражение на отношенията между мъжа и жената в българските и унгарските пословици и поговорки	I71
<u>Диана Белчева</u> Художественото наследство на Феликс Каниц, посветено на България	I80
 Fényképek	187
Résztvevők	203
Tartalomjegyzék	205
 Снимки	I88
Участници	204
Съдържание	207

X 216376